

78

SVENSK
EXEGETISK
ÅRSBOK

På uppdrag av

Svenska Exegetiska Sällskapet

utgiven av

Samuel Byrskog

Uppsala 2013

Svenska Exegetiska Sällskapet
c/o Teologiska Institutionen
Box 511, S-751 20 UPPSALA, Sverige
WWW: <http://www.exegetiskasallskapet.se/>

Utgivare:

Samuel Byrskog (samuel.byrskog@teol.lu.se)

Redaktionssekreterare:

Thomas Kazen –2013 (thomas.kazen@ths.se)

Tobias Hägerland 2014– (tobias.hagerland@teol.lu.se)

Recensionsansvarig:

Tobias Hägerland –2013 (tobias.hagerland@teol.lu.se)

Rosmari Lillas-Schuil 2014– (rosmari.lillas@gu.se)

Redaktionskommitté:

Samuel Byrskog (samuel.byrskog@teol.lu.se)

Göran Eidevall (goran.eidevall@teol.uu.se)

Blazenska Scheuer (blazenska.scheuer@teol.lu.se)

Cecilia Wassén (cecilia.wassen@teol.uu.se)

Prenumerationspriser:

Sverige: SEK 250 (studenter SEK 150)

Övriga världen: SEK 350

SEÅ beställs hos Svenska Exegetiska Sällskapet via hemsidan eller postadress ovan, eller hos Bokrondellen (www.bokrondellen.se). Anvisningar för medverkande återfinns på hemsidan eller erhålls från redaktionssekreteraren. Manusstopp är 1 mars.

Utgiven med bidrag från Kungliga humanistiska vetenskapssamfundet i Lund, samt Thora Olssons stiftelse.

Tidskriften är indexerad i Libris databas (www.kb.se/libris/).

SEÅ may be ordered from Svenska Exegetiska Sällskapet either through the homepage or at the postal address above. In North America, however, SEÅ should be ordered from Eisenbrauns (www.eisenbrauns.com). Search under the title “Svensk Exegetisk Arsbok.” Instructions for contributors are found on the homepage or may be requested from the editorial secretary (tobias.hagerland@teol.lu.se).

This periodical is indexed in the ATLA Religion Database®, published by the American Theological Library Association, 300 S. Wacker Dr., Suite 2100, Chicago, IL 60606; E-mail: atla@atla.com; WWW: <https://www.atla.com/>.

© SEÅ och respektive författare

ISSN 1100-2298

Uppsala 2013

Tryck: Elanders, Vällingby

Innehåll

Exegetiska dagen 2012/Exegetical Day 2012

William K. Gilders	Ancient Israelite Sacrifice as Symbolic Action: Theoretical Reflections	1
Corinna Körting	Response to William K. Gilders	23
Göran Eidevall	Rejected Sacrifice in the Prophetic Literature: A Rhetorical Perspective	31
Gunnel Ekroth	Response to Göran Eidevall	47
Stephen Finlan	Sacrificial Images in the New Testament	57
Thomas Kazen	Response to Stephen Finlan	87

Övriga artiklar/Other articles

Josef Forsling	The Incoherence of the Book of Numbers in Narrative Perspective	93
Miriam Kjellgren	The Limits of Utopia: A Levinasian Reading of Deuteronomy 7	107
Ola Wikander	Ungrateful Grazers: A Parallel to Deut 32:15 from the Hurrian/Hittite <i>Epic of Liberation</i>	137
Hallvard Hagelia	“...every careless word you utter...”: Is Matthew 12:36 a Derivative of the Second Commandment of the Decalogue?	147
Torsten Löfstedt	Don't Hesitate, Worship! (Matt 28:17)	161
Kari Syreeni	Did Luke Know the Letter of James?	173
Birger Gerhardsson	Grundläggande uppgifter om de synoptiska liknelserna: Vad de är och vad de inte är	183
Bengt Holmberg	René Kieffer – minnesord	189

Recensioner/Book Reviews

Klaus-Peter Adam, Friedrich Avemarie och Nili Wazana (red.)	<i>Law and Narrative in the Bible and in Neighbouring Ancient Cultures</i> (Josef Forsling).....	193
---	---	-----

Stephen P. Ahearne-Kroll, Paul A. Holloway och James A. Kelhoffer (red.)	
	<i>Women and Gender in Ancient Religions: Interdisciplinary Approaches</i> (Hanna Stenström)..... 195
Dale C. Allison, Volker Leppin, Choon-Leong Seow, Hermann Spieckermann, Barry Dov Walfish och Eric Ziolkowski (red.)	
	<i>Encyclopedia of the Bible and Its Reception, v. 3</i> (Göran Eidevall)..... 198
Dale C. Allison, Volker Leppin, Choon-Leong Seow, Hermann Spieckermann, Barry Dov Walfish och Eric Ziolkowski (red.)	
	<i>Encyclopedia of the Bible and Its Reception, v. 5</i> (Mikael Larsson)..... 199
Joseph L. Angel	<i>Otherworldly and Eschatological Priesthood in the Dead Sea Scrolls</i> (Torleif Elgvin)..... 202
Eve-Marie Becker och Anders Runesson (red.)	
	<i>Mark and Matthew I: Comparative Readings: Understanding the Earliest Gospels in their First-century Settings</i> (Tobias Hägerland)..... 204
Bob Becking	<i>Ezra, Nehemiah, and the Construction of Early Jewish Identity</i> (Lena-Sofia Tiemeyer) 207
April D. DeConick	<i>Holy Misogyny: Why the Sex and Gender Conflicts in the Early Church Still Matter</i> (Hanna Stenström) 210
Daniel R. Driver	<i>Brevard Childs, Biblical Theologian: For the Church's One Bible</i> (LarsOlov Eriksson) 212
Göran Eidevall och Blaženka Scheuer (red.)	
	<i>Enigmas and Images: Studies in Honor of Tryggve N. D. Mettinger</i> (Stig Norin)..... 215
Weston W. Fields	<i>The Dead Sea Scrolls: A Full History</i> (Cecilia Wassén)..... 218
Miriam Goldstein	<i>Karaite Exegesis in Medieval Jerusalem: The Judeo-Arabic Pentateuch Commentary of Yūsuf ibn Nūḥ and Abū al-Faraj Hārūn</i> (Lena-Sofia Tiemeyer) 221
Leif Hongisto	<i>Experiencing the Apocalypse at the Limits of Alterity</i> (Hanna Stenström) 223
Jan Joosten	<i>The Verbal System of Biblical Hebrew: A New Synthesis Elaborated on the Basis of Classical Prose</i> (Ulf Bergström) 225

Christos Karakolis, Karl-Wilhelm Niebuhr och Sviatoslav Rogalsky (red.)	<i>Gospel Images of Jesus Christ in Church Tradition and in Biblical Scholarship</i> (Mikael Sundkvist)	228
Thomas Kazen	<i>Issues of Impurity in Early Judaism</i> (Cecilia Wassén).....	230
Chris Keith	<i>Jesus' Literacy: Scribal Culture and the Teacher from Galilee</i> (Tobias Ålöw)	233
Anthony Le Donne	<i>The Historiographical Jesus: Memory, Typology, and the Son of David</i> (Jennifer Nyström)...	236
Kenneth Liljeström (red.)	<i>The Early Reception of Paul</i> (Martin Wessbrandt)	238
Aren M. Maeir, Jodi Magness and Lawrence H. Schiffman (ed.)	<i>'Go Out and Study the Land' (Judges 18:2): Archaeological, Historical and Textual Studies in Honor of Hanan Eshel</i> (Torleif Elgvin)	241
David L. Mathewson	<i>Verbal Aspect in the Book of Revelation: The Function of Greek Verb Tenses in John's Apocalypse</i> (Jan H. Nylund)	243
Robert K. McIver	<i>Memory, Jesus, and the Synoptic Gospels</i> (Jennifer Nyström)	246
Sun Myung Lyu	<i>Righteousness in the Book of Proverbs</i> (Bo Johnson)	248
Stefan Nordenson	<i>Genom honom skapades allt: En exegetisk studie om Kristi preexistens och medlarfunktion i Nya testamentet</i> (Hanna Stenström)....	251
Stefan Nordgaard Svendsen	<i>Allegory Transformed: The Appropriation of Philonic Hermeneutics in the Letter to the Hebrews</i> (Johannes Imberg).....	253
Donna Lee Petter	<i>The Book of Ezekiel and Mesopotamian City Laments</i> (Lena-Sofia Tiemeyer)	255
Stanley E. Porter, Jeffrey T. Reed och Matthew Brook O'Donnell	<i>Fundamentals of New Testament Greek</i>	
Stanley E. Porter och Jeffrey T. Reed	<i>Fundamentals of New Testament Greek: Workbook</i> (Jan H. Nylund)	258
Karl Olav Sandnes	<i>The Gospel 'According to Homer and Virgil': Cento and Canon</i> (Maria Stuesson).....	260

Tanja Schultheiss	<i>Das Petrusbild im Johannesevangelium</i> (Finn Damgaard) 263
William A. Tooman	<i>Gog of Magog: Reuse of Scripture and Compositional Technique in Ezekiel 38–39</i> (Lena-Sofia Tiemeyer)..... 265
Paul Trebilco	<i>Self-designations and Group Identity in the New Testament</i> (Rikard Roitto)..... 267
Caroline Vander Stichele och Hugh Pyper (red.)	<i>Text, Image, and Otherness in Children's Bibles: What Is in the Picture?</i> (Mikael Larsson) 270
Patricia Walters	<i>The Assumed Authorial Unity of Luke and Acts: A Reassessment of the Evidence</i> (Carl Johan Berglund) 272
Amanda Witmer	<i>Jesus, the Galilean Exorcist: His Exorcisms in Social and Political Context</i> (Jennifer Nyström) 274
Till redaktionen insänd litteratur	278

*****

Medarbetare i denna årgång/Contributors in this issue:

Göran Eidevall	goran.eidevall@teol.uu.se
Gunnel Ekroth	gunnel.ekroth@teol.uu.se
Stephen Finlan	sfinlan@bu.edu
Josef Forsling	josef.forsling@ths.se
Birger Gerhardsson	kob.gerhardsson@comhem.se
William K. Gilders	wgilder@emory.edu
Hallvard Hagelia	hagelia@ansgarskolen.no
Bengt Holmberg	bengt.holmberg@teol.lu.se
Thomas Kazen	thomas.kazen@ths.se
Miriam Kjellgren	miriamkjellgren@yahoo.com
Corinna Körting	corinna.koerting@uni-hamburg.de
Torsten Löfstedt	torsten.lofstedt@lnu.se
Kari Syreeni	kari.syreeni@abo.fi
Ola Wikander	ola.wikander@teol.lu.se

Recensioner

Klaus-Peter Adam, Friedrich Avemarie och Nili Wazana (red.), *Law and Narrative in the Bible and in Neighbouring Ancient Cultures*. FAT 2:54. Tübingen: Mohr Siebeck, 2012. Häftad. XVII + 414 sidor. ISBN: 9783161508431. € 84.00.

I de samhällen där berättelserna i Bibeln växte fram fanns juridiska system och lagsamlingar som i varierande grad påverkade det vardagliga livet. Att de påverkat även en del av Bibelns berättelser är tydligt, men hur ser denna påverkan ut? Är det till och med så att berättelserna fått vara med och påverka lagstiftning och juridiska normer? Kring dessa och liknande frågor kretsar kapitlen i denna artikelsamling. Förutom det faktum att lagar på olika sätt speglas i Bibelns berättelser, utgår artikelförfattarna också från att berättelser ofta är en viktig del i juridiken.

Boken har ett vitt kronologiskt omfång vilket syns i dess fyra sektioner: 1) "Hebrew Bible and Ancient Near East"; 2) "Greece and Rome"; 3) "Judaism in the Hellenistic-Roman Age"; och 4) "New Testament – Luke/Acts". I vad som följer ska jag kort referera innehållet i de olika artiklarna, notera några kritiska synpunkter, och avsluta med några mer allmänna reflektioner.

Först ut är Cornelia Wunsch som analyserar vikten av berättelser i neobabyloniska juridiska dokument. Dessa berättelser måste dock rekonstrueras, bland annat därför att de aldrig skrivs ut i sin helhet. En annan anledning är att vi inte alltid har tillgång till fullständiga och hela lertavlor.

I följande artikel gör Wolfgang Oswald en källkritisk undersökning av den berättelse som underliggert den första halvan av Exodus. Den är för-prästerlig och för-deuteronomistisk enligt Oswald, och fungerar främst som legitimation av de lagar som följer.

Udo Rütterswörden undersöker sedan förhållandet mellan kodifierad lag och berättelser, och exemplifierar med tre slags relationer ur Josefberättelsen: 1) berättelsen följer biblisk lag (Josef säljs av sina bröder, Gen 37); 2) berättelsen förutsätter en i Gamla testamentet ej kodifierad norm (Juda garanterar Benjamins återvändande, Gen 43–44); och 3) ett komplicerat förhållande av överensstämmelse och anpassning föreligger (t.ex. Juda och Tamar, Gen 38). Det som gör Rütterswördens kategorisering möjlig är ju att det finns textexempel på lagar/normer som går att koppla till Josefberättelsen. Men många gånger är det ju så att vi inte klart kan förstå den juridiska bakgrunden till en berättelse.

Nili Wazana jämför sedan regeln att hänga upp en kropp på en påle i Deut 21:23 med Jos 8:29 och 10:16–27. Hon konstaterar att ingen lag citeras för denna praxis i Josua bok, och att en viktig bakgrund verkar vara liknande praxis i det neo-assyriska riket.

I 1 Sam 26 har David chansen att döda Saul, men skonar honom. Klaus-Peter Adam läser denna berättelse som en fallstudie om dråp. I det större litterära sam-

manhanget av Sauls jakt på David framstår David som den oskyldiga parten, medan Saul är den skyldige som jagar David.

Nästa artikel behandlar Jobs bok, kap. 1–31, som av Rachel Magdalene läses mot bakgrund av neo-babyloniska juridiska rapporter. Magdalene läser boken som en helhet och menar att den fiktiva rättegång som gestaltas uppvisar alla nödvändiga drag i en verklig rättegång. En svårighet i artikeln är att hon använder sig av begreppen ”implied reader” och ”narrative reader” utan att förklara hur de relaterar till varandra, eller vad det senare innebär mer specifikt.

Sist i denna första sektion kommer Joachim Hengstels välargumenterade artikel om rättsliga ärenden i bibelberättelser där han gör flera intressanta differentieringar, och manar till försiktighet. Han menar att Bibelns berättelser inte verkar vara konstruerade utifrån juridiska normer eller en vilja att influera sådana. Istället handlar det rättsliga om en mer allmän bakgrund till dem.

I den andra sektionen, ”Greece and Rome”, finner vi två artiklar. Susanne Göddes utmärkta artikel spårar idén om en gudomlig sanktion av den juridiska processen och hur den växer fram i Grekland genom att titta på texter av Homeros, Hesiodos och Aischylos. Stefan Krauter å sin sida undersöker samspelet mellan fallberättelser och allusioner till juridiska normer i Ciceros *De domo sua ad pontifices*, ett tal där Cicero försöker återta mark han tidigare ägt.

Den tredje sektionen om tidig judendom, inleds med en artikel där Beate Ego undersöker hur judiska lagar och sedvänjor är inbäddade i Tobits bok, främst endogami, att hedra föräldrar, och att ta hand om döda släktingar. Cana Wermans artikel, som följer, undersöker *Jubileerboken* och hur denna koordinerar sin berättelse med en prästerlig *relecture* av Pentateukens lagar. *Jubileerboken* återkommer även hos Lutz Doering, som först skiljer på rituell och moralisk orenhet, och sedan visar hur den senare är mycket mer vanlig i boken, medan den första främst kommer in då det talas om en helgedom. I följande artikel tittar Tal Ilan på personliga dokument från en judisk kvinna som levde vid Döda havet och hade överlevt sina två män, och därför mest troligt uppfattades som en ”mördar-hustru”. Catherine Hezser, till sist, spårar i sin artikel hur muntliga juridiska berättelser skrevs ner och fann sin väg in de palestinska och babyloniska Talmud.

Den sista sektionen har fyra artiklar om Luk-Apg. Lukas Bormann undersöker hur Lukas evangelium verkar referera till ett samhälle i sammanbrott, vilket bland annat syns i Jesu saligprisningar och ve-rop (6:20–26). Douglas Hume analyserar egendomsgemenskapen i Apg och menar att denna har sin bakgrund i det grekiskromerska vänskapsidealet men att den för de kristna motiverades av tron. Eyal Regev ser på hur hedningarnas omvändelse närmast smygs in i Apg i och med Paulus första missionsresa och menar att detta beror på det traditionella materialet som behöver föras in i den första halvan av Apg. Friedrich Avemarie, till sist, undersöker beslutet från apostlamötet i Apg 15, och konstaterar att det är viktigt för Lukas, knappast tillämpas då hedningar kommer till tro, men att detta delvis har att göra med att Paulus porträtteras som trogen den judiska lagen.

Law and Narrative bjuder på det hela taget på intressant och tankeväckande läsning. Mycket av intresset ligger i bokens bredd, d.v.s. att så många olika aspekter av förhållandet mellan lagar och berättelser behandlas. Förhållandet blir dock tydligast i de berättelser där ett särskilt juridiskt system förutsätts och har en

avgörande betydelse för karaktärernas agerande, vilket främst sker i de gammal-testamentliga berättelserna.

Två mer allmänna reflektioner, till sist, som inte är så mycket kritik som en efterlysning. Termen "berättelse" (*narrative*) får stå för oerhört mycket i boken och kan handla om allt från allusioner som (eventuellt) kan rekonstrueras till berättelser, till rena noveller som Josefberättelsen. Kan vi förutsätta att vi ska tolka alla de fenomen som sorterar under begreppet "berättelse" likadant? Den frågan adresseras tyvärr inte i boken och det hade kunnat vara intressant med ett kapitel som försökt ta ett samlat grepp på frågan utifrån de enskilda kapitlens analyser.

Något liknande kan sägas om begreppet "lag". Talar vi t.ex. om civilrätt, kulturella regler eller moraliska principer? Två av bidragen gör en särskiljning, Doering som skiljer på rituell och moralisk renhet, och Rütterswörden som uppmärksammar skillnaden mellan kodifierad lag och juridisk praxis. Det sistnämnda innebär ju bland annat att de kodifierade lagar vi har från forntidens Mellanöstern i allmänhet *inte* användes i rättstillämpningen, utan att rätt istället skipades utifrån ärvd praxis och tradition. Hezser är inne på detta något då hon tittar på muntlig och skriftlig lag utifrån Talmud. Men att få detta undersökt ytterligare med ett mer allmänt grepp och hur det påverkar de kopplingar vi ser mellan lagar och berättelser hade varit givande. Boken är dock ett intressant bidrag till förståelsen av förhållandet mellan lagar och berättelser i Bibeln.

Josef Forsling, Teologiska Högskolan Stockholm

Stephen P. Ahearne-Kroll, Paul A. Holloway och James A. Kelhoffer (red.), *Women and Gender in Ancient Religions: Interdisciplinary Approaches*. WUNT, 263. Tübingen: Mohr Siebeck, 2010. Inbunden. XI + 507 sidor. ISBN: 9783161505799. €129.00.

Women and Gender in Ancient Religions: Interdisciplinary Approaches har sitt ursprung i konferensen "Women in the Religious and Intellectual Activity of the Ancient Mediterranean World: An Interdisciplinary and International Conference in Honor of Adela Yarbro Collins" som hölls i mars 2009 vid Methodist Theological School, Ohio, och The Ohio State University. De flesta av dess 21 artiklar är bearbetade föreläsningar och responser från konferensen, men några är skrivna av särskilt inbjudna forskare. Av 23 medarbetare var 19 verksamma i USA då boken färdigställdes, och övriga i olika europeiska länder.

På konferensen möttes forskare i grekisk och romersk religion, tidig judendom, Nya testamentets exegetik och tidig kristendom, och därmed möttes antikforskare från humanistiska discipliner och bibel- och kristendomsforskare från teologiska discipliner. Sådana möten är inte så vanliga och självklara som man kan tro. Boken vill tydligt främja detta slags samarbeten och möten. Därmed stannar boken inte vid att hylla en viss forskares gärning utan vill också inspirera ny forskning.

Women and Gender in Ancient Religions är alltså i viss mån en konferensvolym, och i hög grad en festskrift till Adela Yarbro Collins (AYC), även om detta

inte skrivs ut. Festskriftskaraktären förstärks av att flera författare uttrycker vad AYC betytt för dem personligen och för vetenskapen. Redaktörerna gör också klart att de är hennes *Doktorkinder*. De formulerar vad de ser som centralt och värdefullt i hennes akademiska gärning samt gör klart hur de vill anknyta till denna gärning – och hedra sin professor – genom bokens innehåll och karaktär.

Som titeln anger är bokens tema ”women and gender” (kvinnor och genus) i antikens religiösa liv. Undertiteln ”Interdisciplinary Approaches” fångar det centrala i boken. Redaktörerna har tagit fasta på det tvärvetenskapliga draget i AYC:s forskning, och inkluderar artiklar som redovisar en enskild forskares tvärvetenskapliga arbete men också texter kring temat skrivna i en viss ämnestradition. Boken ger alltså exempel på tvärvetenskap och mångvetenskap.

Denna tvär- och mångvetenskapliga inriktning är bokens styrka och tydligaste bidrag. Sarah Iles Johnston, Professor of Greek and Latin vid The Ohio State University, beskriver i förordet boken som ett välkommet möte mellan två dynamiska forskningsområden som utvecklats oberoende av varandra men med fördel kan integreras. Det ena är jämförande studier av antikens religioner, som inte vidmakthåller skillnader mellan judendomsstudier, kristendomsstudier och studiet av grekisk-romersk religion, utan studerar tidig judendom, tidig kristendom och allt övrigt religiöst liv i antiken i relation till varandra. Det andra är studiet av kvinnors religiösa liv i antiken. Enskilda artiklar är rimligen av intresse för arbete på specifika områden, exempelvis Johannesevangeliet, Paulusbreven, det paulinska arvet och genusperspektiv på grekisk-romersk filosofi.

Boken inleds alltså med förord, innehållsförteckning, förkortningslista och redaktörernas ”Introduction”. Artiklarna är grupperade i tre delar: ”Narrative”, ”Ritual”, ”Logos”. På detta följer lista över bidragsgivare, register för antika texter, personregister (nutida författare) och sakregister. Det finns ingen samlad bibliografi på slutet, bara listor över ”Works cited” efter de enskilda artiklarna.

Första delen, ”Narrative”, om tio artiklar, täcker ett brett spektrum av berättelser: *Josef och Asenat*, delar av Markus- och Johannesevangeliet, delar av *Josefus Antiquitates Judaicae*, barndomsevangelierna, *Egypterevangeliet*, *Perpetuas och Felicitas martyrberättelse*. Kvinnor, moderskap och föreställningar om reproduktion utgör sammanhållande temata. I andra delen, ”Ritual”, behandlas magi samt föreställningar om häxor i fyra artiklar och en ritual för att skydda Rom i en femte. I tredje delen, ”Logos”, om sex artiklar ges exempel på hur förståelser av kön – särskilt av kvinnor och femininitet – fungerar i filosofisk reflektion, i paulinska brev samt i texter som gör anspråk på att förvalta Pauli arv (främst Tekla-litteraturen). Dessutom ges exempel på tidig syriskspråkig kristendom: texter där Anden beskrivs som Moder.

Det går inte att rättvisande kommentera och värdera 21 artiklar med sådan bredd. Några sammanfattande kommentarer, utan krav på fullständighet, måste räcka. För det första bör bokens tvär- och mångvetenskapliga karaktär kunna inspirera till fortsatta forskningssamarbeten – gärna kring avgränsade områden och frågeställningar – enligt de linjer som skissas i förordet. För det andra gör bredden att boken inte undgår en viss spretighet. ”Spretigheten” kan dock tolkas generöst: här presenteras nedslag som visar det fruktbara i tvär- och mångvetenskapligt arbete om antikens religioner med särskilt fokus på kvinnor. För det

tredje är artiklarna gedigna. De har den uppmärksamhet på detaljer och det noggranna prövande av argument som redaktörerna beskriver som karakteristiska för AYC:s forskning och som de därför också eftersträvat i den bok de skapat för att hylla henne. För det fjärde bidrar boken, som titeln antyder, till kunskapen om "women and gender" i antikens religioner. Titeln använder detta begreppspar, som också kan användas som en etablerad – nästan klichéartad – beskrivning av forskningens förändring: "from women to gender", "från kvinnor till genus". Det syftar på förändring från den kvinnoforskning som etablerades på 1970-talet, forskning som synliggör kvinnor – alltså har kvinnor som forskningens objekt (ofta även subjekt) – till forskning som fokuserar på konstruktioner av genus (maskulint och feminint) och använder genus (eller "kön") som analytiskt redskap, forskning som kan utföras av alla forskare oavsett kön. Förändringen ska tolkas som breddning och teoretisk utveckling, inte som ett kategoriskt avvisande av forskning om kvinnor i nuet eller historien.

Sannolikt vill redaktörerna med valet av titel visa, att de avsiktligt inkluderar såväl studiet av kvinnor som analys med genus/kön som teoretiskt redskap. Boken hade vunnit på att detta gjorts explicit i inledningen och att boken därigenom mer utförligt relaterats till den feministiska forskningens utveckling och nuvarande bredd – detta görs, men mycket kort. Den forskning som redovisas i boken är i hög grad av synliggörande karaktär, forskning om kvinnor. Exempel ges på hur genus kan användas som analytiskt redskap, men inte på feministisk forskning som driver en djupare vetenskapskritik, skapar ny kunskapsteori eller driver teoriutveckling som exempelvis queerteori. Det är primärt fråga om historiskt inriktad forskning inom ett i grunden modernt vetenskapligt paradigm, om än med medvetenhet om perspektivens betydelse för forskningen och om vikten av att forskning inkluderar det traditionellt exkluderade.

Women and Gender in Ancient Religions visar därmed hur studiet av "women and gender" idag integrerats i många discipliner. Det betraktas inte som något för särskilt berörda feministiskt sinnade kvinnor, utan som centrala aspekter i allt vetenskapligt arbete. "Kvinnor och genus" kan studeras av både män och kvinnor, utan att dessa bekänner politisk tillhörighet. Denna akademiseringsprocess (kanske till och med "normaliseringsprocess") kan värderas på olika sätt: den kan samtidigt ses som en seger för den feministiska forskningen och som ett avtrubbande av dess kritiska udd. Därmed bör *Women and Gender in Ancient Religions* kunna bidra till reflektionen kring den feministiska forskningens/genusforskningens identitet och uppgifter, och värderas olika beroende på läsarens egen position i dessa frågor.

Hanna Stenström, Uppsala universitet

Dale C. Allison, Volker Leppin, Choon-Leong Seow, Hermann Spieckermann, Barry Dov Walfish och Eric Ziolkowski (red.), *Encyclopedia of the Bible and Its Reception*. Vol. 3: Athena – Birkat ha-Minim. Berlin / New York: de Gruyter, 2011. Inbunden. XXVIII sidor + 1224 spalter. ISBN: 9783110183719. €238.00.

Det tredje bandet av det monumentala uppslagsverket *Encyclopedia of the Bible and Its Reception* (som därmed når bokstaven B) bekräftar intrycket från de två första, avseende den imponerande bredden i urvalet. Den musikintresserade kan glädja sig åt att ett flertal kompositörer fått egna artiklar i en encyklopedi tillägnad bibelreception. En hel kvintett med efternamnet Bach finns representerad (Johann Sebastian + fyra söner), tätt följd av Sven-Erik Bäck (i engelsk bokstavsordning!). Även författare (t.ex. Balzac) och konstnärer (t.ex. Bernini) har fått eget spaltutrymme. Det är inbjudande att bläddra, slå upp på måfå, och allmånbildla sig.

Men *EBR* utgör först och främst en gedigen kunskapsbank för alla som intresserar sig för bibel användning genom tiderna. Under rubriken "Atonement" får läsaren forskningsinformation som sträcker sig över 44 spalter, uppdelat i sektioner författade av tio olika specialister. Förutom utredningar av relevanta bibliska begrepp och diskussioner av en rad teorier, återfinns översikter av mångfalden av försoningsmodeller i HB/GT och NT, en exposé över försoning i senare traditioner, inom judendom, kristendom och islam, samt avslutningsvis några exempel från litteratur- och musikhistorien. En mängd forskare och teologer nämns. En av dem som lyfts fram upprepade gånger är Aulén. Ändå kan den specialintresserade efterlysa mer, t.ex. om Milgroms teorier om kultisk rening (som dock nämns) eller om subjektiv försoningslära (som inte nämns).

Exegetiskt och religionsvetenskapligt intresserade kan i denna volym även avnjuta fylliga framställningar om bland annat dopet ("Baptism"), baptism ("Baptists"), Babylon, Betlehem och Batseba. John Van Seters som skrivit artikeln om Batseba i HB/GT ser henne som en helt fiktiv gestalt. Historisk person eller ej – hon har dock haft en stor betydelse för religion och kultur under historien. Läsaren av denna artikel blir guidad genom ett myller av referenser till Batseba i rabbinisk litteratur och ett antal anspelningar på Davids "affär" med henne i Koranen och islamiska traditioner. Hen får också bra översikter av Batseba som skönlitterär gestalt (men här saknas Torgny Lindgrens *Bat Seba*) och som motiv i bildkonsten. Här, liksom i de delar som behandlar Batseba i opera och film, får läsaren inblick i hur hennes roll skiftat mellan oskyldigt offer, förälskad ung kvinna och intrigerande förförerska. För egen del fastnade jag emellertid framför allt för uppslagsordet "Banquet", eftersom jag fått i uppdrag att skriva om bibliska festmåltider. Återigen konstaterar jag att det finns mycket matnyttigt för den allmänintresserade, men att den som är specialintresserad ofta önskar ännu mer än vad som serveras.

Enstaka artiklar präglas, å andra sidan, av en nästan onödigt detaljrikedom. Ett exempel är "Baldness" (=skallighet). Den som (i likhet med undertecknad) tänkte att detta är ett relativt perifert bibliskt tema dras plötsligt in i en fascinerande framställning om olika typer av skallighet i den hebreiska Bibeln, om rabbiniska

diskussioner om bestraffning för män som rakat sitt huvud eller avlägsnat håret endast på vissa fläckar, om olika utformningar av tonsurer på munkar, samt om senare litterära parafraaser och parodier (t.ex. hos James Joyce) av den bisarra episoden i 1 Kung 4 om den skallige (?) profeten Elisha och de retsamma pojkar-na som dödades av en björn. Det hela utmynnar i en absurd kavalkad av flintskal-iga gestaltningar av ondska på filmduken.

Faktafel är, tack och lov, till synes mycket sällsynta. Band 3 innehåller en lista med ”corrigenda” till band 1–2. Totalt rör det sig endast om två små detaljer per volym! Men i artikeln om guden Ba’al i skönlitteraturen (Baal: IV. Literature, författare G. Ronald Murphy) finner läsaren, mitt i en intressant och detaljerad redogörelse för Bertolt Brechts drama ”Baal” ett mycket märkligt påstående, som vittnar om bristande faktagranskning: ”Brecht’s conversion of the protagonist poet from ‘the anointed’ to Baal is described throughout the play in terms of the Baal myth with which he seems to have been familiar” (202). Problemet är kronologiskt. Teaterpjäsen skrevs 1918. Hur kunde den unge Brecht redan då vara bekant med huvuddragen i denna myt, t.ex. Ba’als kamp mot huvudmotståndaren Mot (= Döden)? Denna myt blev ju känd genom texter som upptäcktes under utgrävningarna i Ras Shamra. Utgrävningarna hade inte ens påbörjats år 1918! Ändå hävdar artikelförfattaren att ”Brecht uses all the elements of the myth in his play” (203), något som sedan ägnas nästan en hel spalt att åskådliggöra. Vän av ordning undrar: Hur är detta möjligt? Menar Murphy att Brecht hade tillgång till andra kunskapskällor än texterna från Ugarit? Rimligare vore att konstatera att Brecht i sin diktning, där han främst hade Bibeln att tillgå när det gäller uppgifter om guden, faktiskt lyckades föregripa en del inslag i en myt som ännu inte återupptäckts av forskarna!

Men sådana skönhetsfläckar ändrar inte helhetsintrycket: *Encyclopedia of the Bible and Its Reception* är en guldgruva för forskare och andra bibelintresserade. Verket är även estetiskt tilltalande, med infällda sektioner fyllda av färgillustrationer. I denna volym ägnas dessutom 25 spalter (”Beauty”) åt att diskutera skönhetsens betydelse i Bibeln samt i olika teologiska traditioner.

Göran Eidevall, Uppsala universitet

Dale C. Allison, Volker Leppin, Choon-Leong Seow, Hermann Spieckermann, Barry Dov Walfish och Eric Ziolkowski (red.), *Encyclopedia of the Bible and Its Reception*. Vol. 5: Charisma – Czaczkes. Berlin / Boston: de Gruyter, 2012. Inbunden. XXVII sidor + 1230 spalter. ISBN: 9783110183733. €238.00.

Det är lätt att imponeras av De Gruyters ambitionsnivå för mastodontprojektet *Encyclopedia of the Bible and Its Reception*. Syftet är inget mindre än att samla den senaste forskningen kring Bibelns historia, text och reception i ett gemensamt verk. På en hearing vid SBL:s internationella möte i Amsterdam 2012 betonade utgivarna att man vill vara lika noga med den judiska tolkningshistorien som den kristna, att man också inkluderar receptionen inom Islam och ”andra” religioner,

att man inte vill begränsa receptionen till enbart Europa och Nordamerika utan att man också vill täcka in Asien, Afrika och Latinamerika, att så många olika konstnärliga uttryck som möjligt ska behandlas etc... Någonstans där smyger sig en lätt skepsis på. Är det verkligen möjligt att göra sådana totalanspråk idag? Är det genomförbart, eller önskvärt?

Därför var det med mycket stort intresse som jag tog del av volym fem, *Charisma–Czaczkes*. Till de frågor jag ställt hör bland annat: Vad har man gjort för vägval i konkreta fall och framträder det några mönster? Går det att skriva kort och meningsfullt i frågor där forskningen fortfarande befinner sig i ett tidigt skede och hur gör man när det handlar om exegetiska knäckfrågor? Och målgruppen: är detta något att sätta i händerna på hugade uppsatsstudenter? Läsningen är givetvis selektiv och frågan om vilka material som inkluderats är oundviklig när anspråken formulerats på detta sätt.

Volym fem visade sig vara rena vinstlotten för min del. Här finns breda artiklar om "Covenant" och "Creation", men också mer specialiserade om "Children" och "Crime fiction".

Men låt oss börja med hur man presenterar konkreta bibelböcker, som i denna volym inkluderar Krönikeböckerna samt Kolosser- och Korinthierbrev. De isagogiska frågorna behandlas som regel koncist, men något utförligare när oenigheten bland forskare är större (Kol). Tyngdpunkten ligger på struktur och tematik och här håller man sig enligt min mening till någorlunda allmän terräng. När det gäller reception är Krönikeböckerna kanske ett mindre representativt exempel. Här är problemet inte primärt vad man ska välja att inkludera utan att materialet är så begränsat. Inte en enda regelrätt rabbinisk midrash har skrivits och bland kyrkofäderna har man bara lyckats hitta två utförliga kommentarer. Här undrar jag dock om man inte varit för snäv i bedömningen av vad som utgör reception. Krönikeböckernas historieskrivning har ju exempelvis haft betydelse för framväxten av genren "rewritten Bible" bland pseudepigraferna, vilket kunde ha berörts på något sätt. Vidare får vi inte ett enda exempel från konsterna.

Läget ser inte mycket bättre ut för de nytestamentliga breven. Noll exempel på konstnärliga gestaltningar av Kolosserbrevet och från Korinthierbrev: enbart musik. Här börjar jag bli lite misstänksam. Kärlekens lov måste ha tonsätts väldigt många fler gånger än vad man ger vid handen och varför inte ett ord om dess betydelse inom poesin? Ett annat exempel är 1 Kor 15, som figurerar i storverk som Miltons *Paradise Lost* och Händels *Messias*, men inte nämns här. Artikeln om Andra Korinthierbrevet avslutas med två populärkulturella användningar: inskriptioner på vapen hos nutida soldater i Iran och Irak samt en lårad från Eurythmics ("Thorn in my side"). Potentiellt högtintressant, men här behandlas det dessvärre så kortfattat att det nästan inte är meningsfullt. Under rubriken Kristendom nämns Jacques Derridas sammanfattning av slöjdebatten kring 2 Kor 3. Knappast rätt kontext för dekonstruktionens fader. Däremot hade jag gärna sett något om intresset för Paulus i samtida politisk filosofi.

Artikeln om "Children" kan ses som ett lackmustest för hur man tar sig an relativt nya forskningsfält. Den utgör en av volymens längsta artiklar, och inkluderar både flera religioner och konstformer (35 sidor, längre än både "Covenant" och "Cross"). Artikelförfattarna är överlag välvalda, men en första synpunkt

gäller samordningen av bidragen. Här verkar det inte alls vara materialet som styr omfånget. Avsnitten om NT och judendom är betydligt längre och rikare än motsvarande om HB om kristendom. Till exempel behandlas receptionen inom såväl rabbinsk, medeltida och modern judendom, medan kristendomen enbart representeras av Augustinus och Karl Rahner. Märkligt, eftersom en av artikelförfattarna i andra sammanhang skrivit om just barnet i den kristna idéhistorien (Bunge 2001). Här ter sig urvalet nyckfullt och artikeln ger inte den breda översikt man kan förvänta sig just av en encyklopedi. När det gäller ”andra religioner” inställer sig en metodfråga. Är uppgiften att identifiera de specifika avtrycken från bibeltexterna till andra religiösa traditioner eller vill man presentera andra religiösa traditioner i deras egen rätt? I artikeln om barn väljer man det förra och då blir det nästan ingenting. Den oinvidde kan då få intrycket att barn är en icke-fråga i andra traditioner, vilket inte alls är fallet, särskilt inte med Islam. I andra artiklar, exempelvis ”Cosmos and cosmology” presenteras däremot varje religiös tradition utan att specifikt relateras till bibeltexter. Att tillämpa den principen över hela linjen skulle göra uppgiften ännu mer oöverskådlig, men jag vill ändå uppmärksamma att på den punkten är *EBR* inte konsekvent.

Bidraget om barn i litteraturen är särskilt fylligt och här drar man en lång linje från Milton via Rousseau, Dostojevskij och Golding till J. K. Rowling. Glädjande nog inkluderas också populärkultur och exemplen är föredömligt uppdaterade. Gemensamt för behandlingen av barn inom konsterna är att man inte bara erbjuder en katalog, utan även en viss kategorisering av materialet. Risken med detta är att man gör sig skyldig till förenkling. I detta sammanhang fyller det dock syftet att skapa överblick och peka på gemensamma nämnare i material från olika tider.

Hur lyckas man då i artiklar om exegetiska standardbegrepp som ”Circumcision” eller ”Commandment”? Bra, skulle jag vilja säga. Här ges tillgängliga introduktioner som jag villigt hänvisar studenter till. Flera gånger framträder också vitsen med att hålla ihop texttolkning och reception extra tydligt. Artikeln om ”Covenant” avslutas exempelvis med ett resonemang om hur förbundstanken speglas i Peter Jacksons *Sagan och Ringen*-trilogi, betraktad i en post-9/11-kontext. Uppfriskande originellt och positivt att man ibland tillåter sig lite friare associationer.

Några ämnesord ter sig närmast ofattbart vida: ”Bible in Christianity”, ”Classical music” eller ”Country music”. Här överraskar man dock med koncisa, informativa och högst relevanta artiklar. En riktig killer är ”Criticism, Biblical”, där man dessvärre hänvisar till andra volymer. Lyckas man med dessa inlägg gör man en pedagogisk insats av stora mått.

Charisma–Czaczkas rymmer också artiklar om bland andra Joseph Conrad, Geoffrey Chaucer, Birgit Cullberg, Brevard Childs, Chrysostomos, Cranach och Charpentier. Beslutet att bara förära avlidna personer med egna artiklar gör att man saknar storheter som Leonard Cohen eller filmskaparna Joel och Ethan Coen, vilket är tråkigt, men förståeligt.

Mitt samlade intryck efter att ha läst volym 5 är att tonvikten i *Encyclopedia of the Bible and Its Reception* ligger på B:et och att när det gäller reception så är det

fortfarande i första hand judisk och kristen tradition som avses. Mina förhoppningar på receptionsdelen var högt ställda och infrias inte riktigt: man kan inte lita på att man får systematiska överblickar. John Sawyers *A Concise Dictionary of the Bible and Its Reception* (2009) ger en hel del stoff som *EBR* förbiser. Den som vill gräva djupare går med fördel till Wiley-Blackwells serie *The Bible Through the Centuries*. Med det sagt framstår ändå *EBR* som en guldgruva som visar att reception utgör en alltmer integrerad del av den bibelvetenskapliga forskningen.

Mikael Larsson, Uppsala universitet

Joseph L. Angel, *Otherworldly and Eschatological Priesthood in the Dead Sea Scrolls*. STDJ, 86. Leiden: Brill, 2010. Hardcover. XIV + 382 pages. ISBN: 9789004181458. €133.00.

This reworked version of Joseph Angel's 2008 dissertation, written under Lawrence Schiffman's guidance, is a welcome sharpening of previous research on priesthood in the Dead Sea Scrolls. In the first part Angel surveys the idea of human priests elevated to the heavenly temple and there performing priestly duties. In the second part, he surveys the notion of eschatological priesthood in sectarian writings. In a final synthetic chapter, he compares the concept of replacing the temple with a human "priestly" community in Qumran with similar ideas among the Pharisees, the early Christians and the rabbis. The first part of his monograph is the most innovative and contributes notably to our understanding of the Dead Sea Scrolls as part of the wider literature of early Jewish tradition. It has much to bear also on that section of early Jewish literature that came to be collected as "the New Testament."

Angel's terminology for elevation of human priesthood ("otherworldly") is more to the point than earlier theses of a divinization of men in Qumran (Fletcher-Louis, Wolfson). He distinguishes angels serving as priests in the cosmic temple from elevated human priests likened to angels. He scrutinizes a number of pre-sectarian texts (*Aramaic Levi*, *Jubilees*, Ben Sira, *4QVisions of Amram*, *4QInstruction*) for priestly concepts and terminology. In all these texts he finds the notion of angelic priests serving in the heavenly temple, as well as human priests endowed with an otherworldly quality. When these ideas recur in works of so different genres, these concepts must have been widespread in third- and second-century Jewish circles. The brilliant light connected with the priest or his liturgical vestments represents a divine presence on earth. It underscores the intermediary role of the priest, set between God and the earthly community, and demonstrates his elevated status.

The author then analyses the *Songs of the Sabbath Sacrifice*. He takes issue with Fletcher-Louis and Wolfson, who see this collection as a reflection of the angelified priesthood of the Qumran community. Angel notes that the Sabbath songs do discern between human and angelic priesthood and service. Human praise is like, but not equal to, angelic praise. "The heads of the Qumranites may have been in the heavens, but they were equally aware that their feet were... still firmly rooted on the ground" (105). The Qumranites' experience of sacred liturgi-

cal time presupposes a partially realized eschatology, an imagined realm that allowed community members to share in the experience of the angels. The liturgical world of the *Songs of the Sabbath Sacrifice* cannot be explained primarily through the Qumranites' estrangement from the Jerusalem temple. The idea of the heavenly sanctuary as the ideal and primordial temple is basic for this earthly liturgical community and its self-understanding.

Among sectarian writings, Angel concentrates on the *Rule of Blessings* (1QSb) and the *Self-Glorification Hymn*. The chapter on the *Self-Glorification Hymn* is thorough and constructive. Angel discusses the views of Eshel and Collins, who identify the elevated speaker of this hymn as the anointed high priest of the end-times. While agreeing with them that the "I"-speaker is a priestly figure, he draws upon other texts and concepts that pull the evidence toward a human "priestly" speaker in the present liturgical world of the Qumranites: a liturgical agent who is elevated to the heavenly realms as part of the liturgical drama, an agent who also draws his community into the same experience and elevation to a "seat among the angels." The presence of one recension of this hymn in the *Hodayot*, an important liturgical work in the Yahad, supports this view of the hymn's usage and intention. While the hymn draws on priestly images, lay community members would partake in this experience and thus enjoy a democratization of priestly privileges. A similar democratization of priestly privileges and calling was already evident in an important paragraph in the pre-sectarian *4QInstruction*, a work that greatly influenced the Qumran community.

When Angel turns to eschatological priesthood, he finds an eschatological priestly messiah only in one pre-sectarian text – the Levi testament 4Q541. Here the high priest of the end-times has a teaching and sacrificial role, and he causes a breakthrough of cosmic redemption. This text finds an echo in the much later Christianized *Testament of Levi*, a fact that demonstrates the roots of *T. Levi* in early Jewish Levi traditions. The role of the messianic priest is elaborated in sectarian texts. Some of these envisage the anointed end-time priest ministering alongside a Davidic royal messiah. In 4Q541 the end-time "Levi" is associated with shining of eternal light and the dispersion of darkness from the earth. This text fitted well within the sectarian dualistic view of the end-time. Thus, 4Q541 provides an important link between pre-sectarian Levi traditions and sectarian priestly messianism.

We find an elevation of Levi as ideal priest and "the sons of Levi" as his honoured successors in some Qumran documents. Angel explains this fascination with the community's estrangement from the temple and its cult. By rooting the priesthood in the patriarch Levi, a figure more ancient than Aaron and Zadok, they gave expression to their contempt for the Jerusalem priesthood. They found support for this elevation of Levi both in Malachi and writings such as *Aramaic Levi* and *Jubilees*. Together with the Temple Scroll these books are classified as proto-sectarian literature. These books' concept of ideal priests paved the way for the sectarian idea of a priestly messianic figure.

There is room for some *caveats*. A weakness in Angel's work is his identification of the sectarian community with those living at Qumran. For him, the tough

life in the desert enhanced the estrangement of the Qumranites from their lost temple in Jerusalem. Here I lack interaction with scholars such as Alison Schofield and myself, who have argued that “the Yahad is more than Qumran”: The group which established itself at Qumran, not earlier than the 90’s BC, belonged to an older and wider movement which continued to be spread throughout Judea. It is hardly possible that a community of sixty men during the first century BC could produce the vast amount of sectarian literature. Further, Angel’s early dating of the halakhic letter 4QMMT, to the early stages of the sectarian movement, before the final conflict with the Jerusalem priesthood, is not at all self-evident. He also too easily identifies the Two-Spirit-Treatise in 1QS 3–5 as a sectarian document from the outset. So when the *Rule of Blessings* borrows from this treatise, Angel sees this as adaptation to the world view of the Qumranites, while the *Rule* in other parts draws on non-sectarian priestly traditions. I would point to Tigchelaar’s ascription of this treatise to a pre-sectarian milieu, before it was incorporated into one major copy of the *Community Rule*.

Angel should be complimented for a consistent and well-argued analysis of the concepts of temple and priesthood in sectarian and pre-sectarian writings. There are clear implications of this research for the understanding of New Testament works such as Hebrews and the Book of Revelation, as well as of passages in New Testament epistles building upon Jewish temple imagery. It will be for other scholars to continue these paths of research.

Torleif Elgvin, NLA University College, Oslo

Eve-Marie Becker och Anders Runesson (red.), *Mark and Matthew I: Comparative Readings: Understanding the Earliest Gospels in their First-century Settings*. WUNT, 271. Tübingen: Mohr Siebeck, 2011. Inbunden. IX + 491 sidor. ISBN: 9783161508370. €139.00.

Bokens redaktörer har tillsammans arrangerat två konferenser om evangelierna enligt Markus och Matteus. Den första hölls i Århus 2008 och behandlade jämförande perspektiv på de två evangelierna i deras ursprungsmiljöer. *Mark and Matthew I* innehåller bidragen från denna konferens. Den andra konferensen, som ägde rum året därpå vid McMaster University i Kanada, ägnades åt hermeneutik, receptionshistoria och teologi. Bidragen från den konferensen har publicerats alldeles nyligen (2013).

Del 1, ”History of Research”, består av två artiklar som båda tar sin utgångspunkt i äldre forskningsöversikter. Cilliers Breytenbach låter sin redogörelse för nutida Markusforskning ta vid där Andreas Lindemanns översikt från 2004 slutade. Hans bidrag är en i hög grad deskriptiv rapport över de monografier som publicerats om Markusevangeliet 2000–2009. David Sim å sin sida skriver en exposé med utgångspunkt i Graham Stantons översikt över Matteusforskningen 1945–1980. Sim noterar Stantons förutsägelser 1985 om utvecklingslinjer i den då framtida forskningen, slår fast att Stanton i flera stycken spådde rätt och avslutar med att själv profetera om hur fortsättningen kommer att se ut. På vägen redogör han för en stor mängd publikationer med olika teman och tar ställning till

olika positioner inom Matteusforskningen. I mitt tycke blir en sådan värderande forskningsöversikt mer stimulerande att läsa.

I del 2, "Reconstructing the Artifacts: Text-Critical and Linguistic Aspects of the Study of Mark and Matthew" är anknytningen till volymens övergripande tema inte genomgående tydlig. Barbara Alands artikel berör inte alls Matteus- och Markusevangelierna specifikt. I motsättning till olika förslag om hur tidiga avskrivare av de nytestamentliga texterna medvetet förändrade dem av teologiska skäl driver Aland tesen att de var just avskrivare, kopister, med ambitionen att återge texten i oförändrat skick. Tommy Wasserman ger uttryck för samma grundsyn i sin diskussion av möjligheten att rekonstruera en ursprungstext till evangelierna. Han väljer att knyta an till volymens tema genom att i några av sina exempel fokusera på Markus och Matteus. Bland artiklarna i denna del av volymen är Stanley Porters bidrag tydligast relaterat till temat. Porter erbjuder en översikt över forskning om de två evangelierna med lingvistiska analysmetoder och ger flera exempel på hur sådana analyser kan bidra till förståelsen av texterna.

Del 3 har överskriften "Date and Genre" och innehåller en välskrivna artikel om vardera ämnet. Eve-Marie Becker tar sig an frågan om de två evangeliernas datering. Genom att lyfta blicken bortom evangelieforskningen och begrunda de principer som forskare använder för att datera andra antika verk kan Becker ifrågasätta en del konventionell exegetisk visdom på ett uppfriskande och övertygande sätt. Hennes slutsats blir att Markus och Matteus bör ha tillkommit i nära anslutning till varandra, men att det saknas fasta hållpunkter för en absolut datering av något av verken. Båda evangelierna kan således ha skrivits före eller efter år 70. David Aune ger i vanlig ordning prov på imponerande lärdom i sin behandling av genrefrågan. Efter att ha grundat diskussionen i nutida genreteori och ha undersökt användningen av termen "evangelium" såväl i över- och underskrifter som i texterna själva kommer Aune till slutsatsen att Markusevangeliet bäst beskrivs som en "parodi" på den antika biografiska genren. Man bör observera, påpekar Aune, att en antik *παρωδία* inte behövde innehålla de förlöjligande eller oseriösa drag som idag brukar förknippas med termen. Markusevangeliet är en allvarlig parodi, medan Matteusevangeliets författare – som inte tycks ha uppfattat den parodiska dimensionen – skrev ett verk som i högre utsträckning ansluter till grekisk-romerska biografiska konventioner.

Överskriften till del 4, "Socio-Religious Location", sammanfattar fyra artiklar med ganska olika inriktningar. Först ut är Sean Freynes läsning av Markus och Matteus som texter skrivna i gränslandet mellan Syrien och Övre Galileen. Den geografiska placeringen kan, menar Freyne, utgöra en nyckel till förståelsen av texterna och av grupperna bakom den. Därefter tar Morten Hørning Jensen upp spänningen mellan traditionella galileiska familjeideal och Jesu kallelse till radikalt lärjungaskap i de två evangelierna. Hørning Jensen menar, efter en grundlig analys av såväl evangeliematerialet som sociopolitiska förhållanden i första århundradets Galileen, att den konflikt mellan familjeloyalitet och efterföljelse som blir synlig i evangelierna är ett oundvikligt resultat av mötet mellan Jesu budskap om riket å ena sidan och en stark galileisk familjetradition å andra sidan. Däremot är det felaktigt att framställa Jesus som en programmatisk bekämpare av familjei-

dealet. I den följande artikeln diskuterar Linden Youngquist Matteus förhållande till Markus och Q och ifrågasätter den vanliga uppfattningen att det är Markusevangeliet som utgör Matteus närmaste förlaga. Istället bygger Matteus primärt på Q och använder Markusstoffet för att brodera ut Q-materialet. Youngquist visar genom en övertygande analys av Matt 8–9 hur evangelisten tycks ha arbetat: här har Matteus fogat samman två sekvenser av primärt markinskt stoff, den ena för att illustrera Jesusorden i Q 7 (Matt 11) och den andra för att belysa utsagor i Q 10; 12 (Matt 10). Sist i denna del undersöker Wayne Baxter herdemetaforen i den hebreiska Bibeln och i tidigjudisk, pagan romersk respektive urkristen litteratur samt jämför Markus och Matteus användning av metaforen med dessa olika diskurser. Han finner att båda evangelisterna, men i synnerhet Matteus, utnyttjar herdemetaforen på ett sätt som överensstämmer mest med tidigjudiska användningar. Baxters resonemang tycks mig väl förenklat, såväl när det gäller urskiljandet av olika herdediskurser (vilka Baxter verkar se som närmast statiska) som när det handlar om att dra slutsatser om evangelisternas uppfattningar utifrån deras verk. Dessutom blir jag förvånad av att läsa att det råder konsensus om Markusevangeliets författare och mottagare (282), ett påstående som motsägs redan av övriga artiklar i volymen.

Del 5, "Conflict and Violence", börjar med Warren Carters ifrågasättande av den vanliga uppfattningen att en i första hand religiös konflikt mellan Matteusförsamlingen och andra synagogor har gett upphov till Matteusevangeliet. Carter menar att vad vi skulle kalla en politisk konflikt eller "förhandling" med den romerska imperiemakten är väl så betydelsefull och att detta förhållande i sig kan bidra till att förklara varför konflikter uppstod mellan olika synagogala grupperingar. Matteusevangeliet uppvisar också s.k. hybrida drag då det språk som används i kampen mot konkurrerande riktningar i stor utsträckning imiterar den romerska diskursen. I nästa artikel tar sig Lorenzo Scornaienchi an de markinska och matteiska stridssamtalen. Den intressanta fråga som han ställer gäller förhållandet mellan den skarpa polemiken i Matteusevangeliets stridssamtal å den ena sidan och Bergspredikans icke-polemiska ideal å den andra. Hur går Jesu raseri mot meningsmotståndarna som "blinda dårar" i Matt 23:17 ihop med fördömandet av samma språkbruk i 5:22, och varför hittar vi inte samma verbala attacker hos Markus? Scornaienchis svar blir att Markusevangeliet är skrivet i ett icke-judiskt sammanhang och framställer apologetiskt Jesus som en behärskad, oskyldigt anklagad filosof, medan Matteusevangeliet talar i en judisk kontext och framställer Jesus som en profet – och profetiska domsord faller i en annan kategori än de okvädinsord som Bergspredikan varnar för. Till sist diskuterar John Kloppenborg, i anslutning till sin monografi *The Tenants in the Vineyard* (2006), hur våldsamma scener framställs i liknelser hos Markus, Q och Matteus. Medan våldsscenerna i Markus och Q på det hela taget är realistiska i sin samtid tenderar Matteus att föra in element som inte är det och därmed göra liknelserna mer transparenta som fantasier om kommande gudomlig räfst. Enligt Matteusevangeliet har Gud med våld bestraffat Jerusalems invånare och kommer att göra det samma med den församlingsmedlem som inte lever upp till de matteiska kraven.

I del 6, "Building Community Using Text", närmar sig de två artiklarna viktiga frågor om hur texterna förhåller sig till de församlingar eller gemenskaper

(“communities”) som många menar sig kunna skönja bakom dem. Oda Wischmeyers bidrag koncentrerar sig på Markusevangeliet. Hon diskuterar församlingshypotesernas bakgrund i form- och redaktionskritik och höjer ett varnande finger när det gäller alltför lättköpta antaganden om evangeliets förmåga att avspegla tillkomstmiljön. En jämförelse med Paulusbreven visar såväl på likheter som på avgörande skillnader i form och funktion. Markus skriver den första kristna boken, evangeliet förstått som en berättelse om Jesu liv, lära och död – de fåtaliga berättarkommentarer som, insprängda i berättelsen, riktas till åhörarna visar att evangeliet också fungerar som församlingsundervisning i sin samtid. Anders Runesson föreslår i sin artikel om uppbyggandet av matteiska församlingar att vi faktiskt har två texter bevarade från det judiska messianska *collegium* som brukar kallas för Matteusförsamlingen: dels dess församlingsregel, nämligen *Didache*, dels Matteusevangeliet, den berättelse om Jesu liv som fungerade ”to provide legitimacy and authority to the community rule” (392). Medan församlingsregeln alltså ger direkta anvisningar till Matteuskollegiets medlemmar förankrar evangelieberättelsen dem i det förflutna och i Jesu liv. Hypotesen är intressant och Runesson lovar att utveckla den i en kommande monografi.

I den avslutande del 7, ”Notes from the Conference: Further Discussion”, kommenterar Adela Yarbro Collins diskussionerna kring Matteus förhållande till judendomen och Markusevangeliets genre.

Det är inte helt lätt att ge ett samlat omdöme om *Mark and Matthew I*. Som det brukar vara med konferensvolymerna är bidragen av skiftande kvalitet och de sprerar också åt lite olika håll. I vissa av volymens artiklar är det komparativa perspektivet helt frånvarande, medan det i andra bidrag är väl integrerat och leder till intressanta resultat. För den som önskar en inblick i aktuell Markus- och Matteusforskning genom ett antal djupdykningar i olika frågeställningar och ämnen kan boken anbefallas till läsning.

Tobias Hägerland, Lunds universitet

Bob Becking, *Ezra, Nehemiah, and the Construction of Early Jewish Identity*. FAT, 80. Tübingen: Mohr Siebeck, 2011. Hardcover. XVI + 189 pages. ISBN: 9783161501111. €74.00.

This is not a new monograph by Bob Becking. Instead it is a collection of previously published essays, with the exception of the last essay which is written especially for the present volume. This discovery made me slightly disappointed, as I had looked forward to reading new material. Yet, the present volume is useful, and provides a good overview of Becking’s work on the books of Ezra and Nehemiah, as well as on wider issues related to Jewish identity in the Persian and later time periods. The publication of collections of previously published articles by important scholars appears to be a persistent and, in my view regrettable, trend in FAT.

The book falls into 11 chapters, each devoted to a select topic. The studies are well written in an easy-going prose. A rare phenomenon in academic writing, I

have the pleasure of “hearing Bob Becking speak” when I read his work. The individual contributions are well researched and shed new light upon the study of the books of Ezra and Nehemiah, as well as on the situation in early Yehud. There is a fair amount of overlap, some of which nearly *verbatim*, between the chapters. Becking acknowledges this matter in his foreword, and states that as these repetitions made sense in the individual studies, they appear here as well. There are obvious pros and cons to this approach: on the one hand it facilitates citing from the studies if they are left in the form in which they were first published. On the other hand, when reading the studies as chapters in one consecutive book, the repetitions become, indeed, repetitive.

The first study, called “Ezra on the Move: Trends and Perspectives on the Character and his Book,” Becking outlines and comments on the changing landscape of Ezra studies that have taken place in the last 40 years. Becking advocates a narrative analysis of Ezra, where the book is construed as consisting of three narratives centred on the “abandonment of a lack”: Ezra 1–2; 3–6; 7–10. To illustrate his method, Becking reads chs. 3–6. His narrative analysis succeeds in underscoring the cohesion of the section. Rather than consisting of a loosely connected collection of primary sources, Becking demonstrates that this narrative was written to express a certain ideology.

In “Continuity and Community: The Belief-System of the Book of Ezra,” Becking discusses the difference between theology and belief system. He notes that belief in YHWH’s power, acceptance of the Persian rule, and the perceived cooperation between the two were important parts of the reality of the people responsible for composing the book of Ezra. Becking also remarks on the significance of the temple and the understanding of the community as a confined group of people elected by YHWH. This self-understanding led to the exclusion of others, yet also to the preservation of the group within the multi-cultural Persian Empire.

In the essay titled “The Idea of *Thorah* in Ezra 7–10: A Functional Analysis,” Becking explores the idea of Torah on a text-internal level. Ezra 7–10 should be understood as “narrative fiction,” which functioned as a defence of the religious position of the so-called Ezra group in the debate of true Yhwh-ism in the fourth century BC. He highlights how “the law” is presented as God’s gracious gift, endowed by the imperial monarchs. He further stresses that the measures against the foreign women must be interpreted against their social and historical background, namely as an attempt to uphold the boundaries of the community, and not as prescriptions for moral conduct today.

The next article, “On the Identity of the ‘Foreign’ Women in Ezra 9–10,” is also devoted to the issue of Ezra’s dissolution of the mixed marriages. Becking argues that the onomastic evidence from Ezra 2 // Neh 7, Tell al-Mazār Ostrakon VII and the Samaria Papyri, as well as the references to deities in the Aramaic archive of Khirbet el-Qôm (ostrakon 283), hints at peaceful coexistence of various groups. As such, this epigraphical evidence does not contradict Grabbe’s view that the foreign women constituted an inner-Yehudite group, and it does not falsify Janzen’s proposals to view the narrative in Ezra in terms of a witch-hunt.

The study “Social Consciousness in the Persian Period: The Case of Nehemiah 5” looks at the moral views of poverty in the Hebrew Bible. Becking argues that the pre-exilic prophetic critique of too great differences between the poor and the rich survived into the Persian period and is expressed by Nehemiah in Neh 5. Nehemiah’s proposed redistribution of goods, in order that the society of Yehud as a whole could face the future, are also in line with the idea of “remission” in Deut 15:1–6 and with the idea of the Year of Jubilee in Lev 25.

The article “Nehemiah 9 and the Problematic Concept of Context (*Sitz im Leben*)” discusses the problems arising from a form-critical approach, using Mark Boda’s views on the prayer in Neh 9:6–37 as an illustrating example. Becking concludes that the belief that we may be able to determine the *Sitz im Leben* of a text is naïve, given our lack of knowledge pertaining to the social history of Yehud.

The next article, “Nehemiah as a Mosaic Heir: Nehemiah 13 as Appropriation of Deuteronomy 7,” interacts with Timo Veijola’s proposed nomistic redactional layers (DtrN) of the Deuteronomistic History, and his suggestion that this redaction was part of an on-going scribal tradition, starting with the Deuteronomists and ending, via Ezra and Nehemiah, with the Rabbis. In particular, Becking opposes Veijola’s view that the appropriation of Deut 7 in Neh 13 is “haggadic,” and he challenges Veijola’s claim that the two passages testify to a close connection between Ezra-Nehemiah and DtrN.

In the study “Do the Earliest Samaritan Inscriptions Already Indicate a Parting of the Ways,” Becking objects to the use of the inscriptions from Mt Gerizim (5th – 4th century BC) to prove a link between the people responsible for these inscriptions and the later Samaritans. What can be concluded, when looking at the textual evidence, is that the people using the temple at Mt Gerizim worshipped YHWH. The epigraphical evidence does not show that the religion of these people was different in any fundamental way from those in Yehud. Rather, it was one of two competing Yhwh-istic identities.

The next study, “Sabbath at Elephantine: A Short Episode in the Construction of Jewish Identity,” explores the use of the Sabbath as an identity marker. The textual evidence from Elephantine testifies that (1) some form of trade in food items existed on the Sabbath, (2) other economic activities took place as well, and (3) military actions were carried out on the Sabbath. Becking concludes that the multi-cultural society in Elephantine did not function as an incitement to develop a system of strict observance of the Sabbath.

The article named “Yehudite Identity in Elephantine” continues and partly overlaps with the preceding study. In addition to the aforementioned matters, Becking looks at eight factors that define Jewish identity. Becking concludes that the people from Yehud living in Elephantine can be differentiated from the “Ezra group” by their openness towards the other groups within their community and by their willingness to adapt to their poly-cultural setting.

The final study, “The Construction of Early Jewish Identity: Reading 1 Maccabees,” parallels the immediately preceding two studies. Becking looks at the attitude towards the Sabbath in 1 Maccabees, as well as how the book presents

the eight aforementioned identity-related issues. In most respects, the construction of Jewish identity presented in 1 Maccabees corresponds to that in Ezra and Nehemiah, with the exception of the attitude toward foreign power.

Lena-Sofia Tiemeyer, University of Aberdeen

April D. DeConick, *Holy Misogyny: Why the Sex and Gender Conflicts in the Early Church Still Matter*. London och New York: Continuum, 2011. Inbunden. 182 sidor. ISBN: 978826405616. £17.99.

Holy Misogyny har tre syften. Det första är att sammanfattande, översiktligt beskriva "Sex and Gender Conflicts" i olika grenar av den tidigaste kristna rörelsen, alltså konflikter om kvinnors och mäns roller samt om sexualitet. I dessa konflikter blir synen på kroppen, särskilt kvinnokroppen, central. DeConick vill därigenom visa hur och varför kyrkan utvecklades från en rörelse där kvinnor hade centrala roller till en patriarkal organisation där "heligt kvinnohat" gjorde att kvinnor trängdes undan.

Det andra syftet är att visa dessa konflikters betydelse idag. "Heligt kvinnohat" är och förblir, menar DeConick, fundamentalt i kristna teologier och praktik eftersom det finns i Bibeln som läses som normativ text, "helig Skrift", i kristna kyrkor och samfund. I slutkapitlet ger hon nutida exempel, främst från romersk-katolska kyrkan och Southern Baptists i USA, och frågar om vi ska vidmakthålla detta "heliga kvinnohat" därför att Bibeln säger det. Svaret är givetvis nej.

Ett tredje syfte är att presentera en egen tes. Studiet av tidigkristna texter visar, menar DeConick, att grundproblemet med kristendomen (ur feministiskt perspektiv) är synen på kvinnokroppen, en syn de första kristna delar med den kultur där de lever men utvecklar vidare. Kvinnokroppen är bristfällig, en vanställd eller ofullkomlig manskropp, en inte fullt mänsklig kropp. Den blir en projektionsyta för allt män avskyr och fruktar: svaghet, död, sjukdom, ofrihet, begär, sexualitet, synd... Detta leder till avhumanisering av kvinnors kroppar och därmed av kvinnor. Denna kvinnoosyn kan bara beskrivas som misogyni, kvinnohat. Genom att detta kvinnohat återfinns i texter som är normativa för religiösa gemenskaper blir det heligt, helgat. DeConicks tes är att historieskrivning som osynliggör kvinnor, misogyn teologi och hermeneutik, bibeltolkningar som helgar kvinnohatet samt sociala strukturer präglade av misogyni inte är hatets orsaker utan dess följder.

Boken har växt fram genom författarens mångåriga undervisning om Nya testamentet och tidig kristendom ur genusperspektiv (ix-x). De implicita läsarna är studenter på grundnivå samt intresserad allmänhet. Boken är nämligen hanterlig till omfånget (knappt 160 sidor huvudtext med bilder) och lättläst. Ofta förklaras grundläggande förutsättningar för arbetet med historiska frågor kring kristendomens ursprung och äldsta tid, till exempel varför evangelierna inte går att använda rakt av som källor till kunskap om vad den historiske Jesus sade och gjorde. Den implicita läsaren är också en aktiv kristen, kanske till och med en pastor, präst eller annan person med ansvar för förkunelse, undervisning och läroutveckling.

Boken inleds med en kort introduktion följt av nio kapitel. Kapitelrubrikerna är intresseväckande frågor som "Where did God the mother go?", Did Paul si-

lence women?”, ”Is marriage sin?” Efter de nio kapitlen följer en 4,5 sidors lista med litteratur för vidare läsning, noter och register. Noterna har få hänvisningar till sekundärlitteratur men rikligt med hänvisningar till primärtexter. Detta bör underlätta för den lärare som vill lära sina studenter att arbeta med primärtexter (om än i översättning), inte bara överta det som sägs i sekundärlitteratur. Samtidigt blir anknytningen svag till tidigare feministisk forskning.

Boken är illustrerad. Bilderna står i faktarutor som ger dem ett sammanhang och hjälper oss tolka dem. I rutorna finns också referenser för vidare läsning. Flera av bilderna är välkända, flertydiga, fantasieggande bilder som bör finnas i denna typ av bok. Här finns en figurin som kan vara en modergudinna – eller Guds hustru – men som hittats i Judeen där modergudinnan och fru Gud inte dyrkades om Bibeln har rätt. Här finns katakombmålningar som kan föreställa en kvinna som leder en tidig kristen gudstjänst eller är församlingsledare, roller som enligt texter från samma tid var förbehållna män. Frågan som ligger i luften är: Öppnar bilderna fönster till en historisk verklighet som såg annorlunda ut än den var enligt ”den heliga Skrift”?

Holy Misogyny har alltså klara förtjänster. Vissa avsnitt bör kunna användas i undervisning eller kyrkligt studiearbete som sammanfattningar av några decenni-ers feministisk forskning, till exempel det om Maria Magdalena. Mina sakkunskaper om valentinismen är inte tillräckliga för att kunna relatera kapitlet om den till valentinismforskningens frontlinjer, men mitt intryck är att DeConick här skriver intressant på ett fält där hon är hemma. Bilderna med kommentarer bör vara användbara på kurser och intressanta för den allmänt intresserade.

Det finns dock, menar jag, också allvarliga problem med boken. Ett är relationen till tidigare feministisk forskning om tidig(a) kristendom(ar) samt till kristen feministteologi, ett annat är de teoretiska antaganden som hör samman med DeConicks tes.

Först relationen till tidigare forskning. Tesen om kyrkans patriarkalisering är dels redan etablerad (av exempelvis Elisabeth Schüssler Fiorenza), dels redan problematiserad (av exempelvis Ross S. Kramer och Lone Fatum). Trots det verkar ibland DeConick framföra den som något nytt. Ibland framstår den som forskarkonsensus och DeConicks eget bidrag blir en ny förklaring till processen. Oavsett vilket saknas en översikt över en viktig inomvetenskaplig diskussion som rimligen hör hemma i en introduktionsbok. Elizabeth Clarks problematisering av möjligheterna att nå verkliga kvinnor genom texterna berörs, men DeConicks resonemang om att nå en ”autentisk” kristendom och en (underförstått) sann historieskrivning visar att Clarks betydande teoretiska arbete (och den teoretiska tradition hon står i) inte på allvar får påverka framställningen.

Liknande frågor väcks av slutkapitlet. De oacceptabla texter och den kvinno-syn DeConick visar oss finns i de tidiga kristna skrifterna. Jag delar övertygelsen att vi som vill jämställdhet och kvinnors fulla människovärde måste avslöja ”helig misogyni” tills förändring skett. Mitt problem är, att DeConick inte relaterar till diskussioner som förts de senaste decennierna, där liknande kritik framförs och alternativa sätt att förstå Bibelns auktoritet formuleras. Elisabeth Schüssler Fiorenza har faktiskt formulerat en feministisk förståelse av hur kristen teologi

kan skapas utifrån skrift och tradition som är präglad av den romersk-katolska tradition där hon hör hemma, men samtidigt kritisk mot den romersk-katolska kyrkans officiella ställningstaganden. Det finns andra sätt att vara protestant än att vara "Southern Baptist". DeConick får vara missnöjd med alla tidigare feministiska förståelser av Bibelns auktoritet och formulera ett eget alternativ, men jag finner det problematiskt att hon inte presenterar några av dem och avvisar dem med argument.

När det gäller tesen om "helig misogyni" som orsak, inte bara till andra föreställningar, hermeneutiska program, texttolkningar och liknande utan också till sociala strukturer, så kan jag här bara antyda en kritik. Tesen aktualiserar ju teoretiska grundfrågor som kan formuleras olika: som exempelvis frågor om relationen mellan idéer och social verklighet eller om relationen mellan bas och överbyggnad. Sökandet efter en sann historieskrivning och historiens kvinnor aktualiserar frågor om relationen mellan språk/diskurs och verkligheten utanför språket/diskursen (jfr Clarks arbeten). DeConick formulerar dock inte vilken teoretisk position hon intar. I så grundläggande teoretiska frågor måste en forskare åtminstone markera position om hon formulerar en tes som förutsätter att en position intagits.

Därmed blir min uppfattning av boken kluden. Jag kan tänka mig den på en kurs om exempelvis "feministisk forskning om tidiga kristendomar" eftersom den lyfter fram ett stort textmaterial från olika kristna grupper, ger tillgång till bilder som väcker frågor samt i vissa stycken pedagogiskt presenterar grupper, gestalter och skeenden som har en given plats i en sådan kurs. Samtidigt kan inte boken användas ensam, utan måste kompletteras med litteratur och undervisning som introducerar det som saknas och för in de teoretiska perspektiv och den anknytning till tidigare forskning som DeConick inte för in, men som måste finnas med i akademiskt arbete med de frågor hon bearbetar.

Hanna Stenström, Uppsala universitet

Daniel R. Driver, *Brevard Childs, Biblical Theologian: For the Church's One Bible*. FAT 2:46. Tübingen: Mohr Siebeck, 2010. Häftad. XIV + 328 sidor. ISBN: 9783161503689. €69.00.

Brevard S. Childs (1923–2007) kommer med stor sannolikhet att räknas bland 1900-talets betydande exegeter. Även om hans arbeten är både omdiskuterade och missförstådda, är det knappast möjligt att komma förbi att de har haft ett mycket stort inflytande inom flera av exegetikens områden. Därför är Daniel R. Drivers breda och innehållsrika bok om Childs som bibelteolog välkommen.

Brevard Childs, Biblical Theologian är ursprungligen en doktorsavhandling framlagd vid University of St Andrews, men inför publiceringen i FAT har den genomgått en genomgripande revision. Driver har tagit del av Childs hela vetenskapliga produktion och han har dessutom haft tillgång till hittills opublicerat material. Boken består av nio kapitel, varav kapitel 2–7 utgör bokens tyngdpunkt.

Kapitel 1 (1–31) är en introduktion som sätter in Childs och hans exegetiska arbete i dess sammanhang personligt, tidsmässigt och forskningsmässigt. Av introduktionen framgår både Childs bredd som gammaltestamentlig exeget och

hans huvudintresse med inriktning på bibelteologi. I detta inledande kapitel finns också en diskussion kring ”kanon” och ”historia”, två begrepp som är av avgörande betydelse för att förstå Childs bibelteologiska tänkande och vilkas innebörd för Childs delvis kom att förskjutas med tiden. Här i inledningen tydliggörs också att Childs inte talade om sitt sätt att exegetiskt och teologiskt arbeta med kanon som en metod, det var – och är – en inriktning. Denna distinktion är avgörande; han var inte ute efter att ersätta en metod med en annan, han ville genom bredden i sitt arbete försöka göra rättvisa åt hela den bibelteologiska frågans komplexitet.

Redan från början i boken tydliggörs en konflikt som kommer att vara tydlig genom hela arbetet: motsättningen mellan James Barr och Brevard Childs. Av någon anledning – och det vore frestande att psykologisera – är Barrs antipatier mot Childs sätt att bedriva exegetik och arbeta med bibelteologiska frågor inte bara tydliga, de tar sig ibland uttryck i direkt hätska utfall mot Childs. Childs är i sitt sätt att formulera sig betydligt mjukare och mildare.

Kapitel 2 (35–79) har rubriken ”Reading Childs in English and German”. Childs skrev sin doktorsavhandling huvudsakligen i Basel, medan han som akademisk lärare var verksam framför allt vid Yale i USA. Hans språkkunskaper var imponerande, och han var väl förtrogen med både den engelskspråkiga och den tyskspråkiga exegetiska litteraturen. Trots detta har, inte minst genom James Barrs och John Bartons författarskap, bilden ofta getts att Childs arbete i första hand är uttryck för en amerikansk debatt och tradition. Men i detta kapitel visar Driver att Childs även påverkat den tyska exegetiken. Det tydligaste exemplet på detta är sannolikt Rolf Rendtorff som i sitt författarskap uppvisar många likheter med Childs.

Det tredje kapitlet (80–101) behandlar den grundläggande frågan om vad bibelteologi är. Kapitlet har närmast formen av ett samtal mellan Childs, Barr och Rendtorff. Driver visar att de tre exegeternas bakgrund och skolning har stor påverkan på vad och hur de närmar sig frågor kring bibelteologi och hur de bedömer vad som är möjligt och vad som inte är det. Utgångspunkten är Childs stora arbete *Biblical Theology of the Old and New Testaments* från 1992 och de andra två författarnas värdering av denna bok.

Med kapitel 4 (105–136) inleds avhandlingens andra huvuddel. Kapitlet handlar om den kanoniska texten till Gamla testamentet utifrån Childs kritik av Hermann Gunkels syn på saken. Driver visar hur Childs under 1960-talet avlägsnar sig från det klassiska formkritiska sättet att se på de bibliska texterna och alltmer börjar betona texternas slutstadium och på frågor relaterade till kanon.

I kapitel 5 (137–159) bearbetar Driver detta vidare genom att behandla vad han kallar ”the heart of the matter”. Här förs en diskussion om viktiga och återkommande begrepp som ”historia”, ”intertextualitet”, ”midrash” och ”allegori”. Med flera citat från Childs böcker och artiklar visar Driver hur viktigt det är för Childs att inte bara tala om de bibliska texterna, utan om vad texterna syftar på. Detta är en hjärtefråga för Childs: de bibliska texterna handlar om något, och detta något är inte detsamma som historia.

I den andra huvuddelens avslutande kapitel, kapitel 6 (160–205), är så ämnet kanon och midrash. Båda begreppen är viktiga för att förstå Childs bibelteolo-

giska författarskap. I början av sin akademiska karriär ägnade Childs en hel del tid åt att tränga in i den judiska midrashen i tron att detta skulle hjälpa honom att förstå de bibliska texterna, men efterhand valde han av olika skäl att inte fortsätta på den vägen. Den visade sig helt enkelt inte leda till det som Childs var ute efter. I stället kom han att ägna sig åt så kallade prekritiska kommentatorer av de bibliska texterna. Childs bevarar intresset för det judiska, men han ser bibelteologin som en kristen aktivitet. Det leder honom också till att definiera bibelteologins centrum som Kristus eller Kristusvittnesbördet. Till denna slutsats kommer han genom att bearbeta dialektiken mellan den kristna kanons två testamenten.

Därmed har Driver kommit fram till sin boks tredje huvuddel som fått rubriken ”Kristusmysteriet”. I kapitel 7 (209–264) avhandlas Childs definition av och syn på allegorin. Utgångspunkten i framställningen är återigen diskussionen mellan Barr och Childs. Barr får först komma till tals, därefter Childs. Framställningen visar att Barr och Childs båda vill förena akademi och kyrka, men de väljer väldigt olika vägar. Childs föredrar att använda sig av kanon, inte för att den kanoniska inriktningen självklart ger den rätta lösningen på det problematiska förhållandet mellan akademi och kyrka, men för att det ger honom möjlighet att ställa de avgörande teologiska frågorna i försöket att förena kyrkans syn på Bibeln med modern teologisk forskning. För honom blir kanon den ram inom vilken han läser hela Bibeln.

Kapitel 8 (265–278) presenterar ett exempel på Childs sätt att bedriva bibelteologi genom att närmare beskriva tolkningen av orden ”för kommande tider” i Ps 102:19. Kapitlet är kort och innehåller en genomgång av Gunkels och Augustinus tolkningar samt en presentation av en nyare avhandling av Gunild Brunert – som Driver dessvärre genomgående kallar ”han” – om den etthundraandra psalmens receptionshistoria. Till sist ges också Childs läsning av psalmen.

Kapitel 9 (279–286) är en epilog, där författaren ställer frågan om vart bibelteologin är på väg. Driver konstaterar att det är för tidigt att helt utvärdera Childs betydelse, att många missförstånd florerar kring Childs arbete och att åtskilliga som uttalar sig om hans användning av kanon och bibelteologi inte tillräckligt fördjupat sig i vad han verkligen ville komma åt. Detta oaktat har Childs samtidigt haft stort inflytande på den exegetiska forskningen, och det är i dag knappast möjligt att inte ta hänsyn till hans insats för den som vill behandla något av de områden som Childs själv bidrog till med sina böcker och artiklar.

Delvis som en kuriositet, delvis som en *inclusio*, avslutas Drivers bok med ett tillägg som återger två brev av Brevard Childs till James Barr. I slutet av volymen följer en omfattande bibliografi som omfattar Childs alla tryckta arbeten men även en del annat material. Allra sist finns tre register.

Sammantaget är *Brevard Childs, Biblical Theologian* en lärorik bok och rekommenderad läsning för var och en som vill få en inblick, inte bara i en produktiv och ibland provokativ exegets bibelteologiska brottnings under närmare femtio år, utan i hur en forskare genom konstruktivt nytänkande och ifrågasättande av hävdvunna åsikter försöker finna nya vägar att bearbeta gamla frågor.

LarsOlov Eriksson, Johannelunds teologiska högskola

Göran Eidevall och Blaženka Scheuer (red.), *Enigmas and Images: Studies in Honor of Trygve N. D. Mettinger*. CBOTS, 58. Winona Lake: Eisenbrauns, 2011. Häftad. XXX + 269 sidor. ISBN: 9781575068138. \$42.95.

Denna festskrift till professor Trygve Mettinger i Lund omfattar en rad artiklar av forskare, som bortsett från de två redaktörerna och ytterligare ett bidrag från Lund, alla har sin hemvist utanför Sverige. Den utgör på det sättet ett vittnesbörd om professor Mettingers rika internationella kontakter. Den inledande bibliografin är imponerande med 13 böcker, ett 50-tal vetenskapliga artiklar samt ytterligare åtta sidor som förtecknar populärvetenskapliga artiklar, recensioner och minnesord över avlidna kollegor.

Mettingers forskargärning har varit brett inriktad, om än med en viss rörelseriktning från historiska till mera religionshistoriska och teologiska ämnen. Detta återspeglas också i den fem avdelningar som denna festskrift är indelad i. Det är många tankar som vaknar när man läser de olika bidragen men självklart kan denna recension inte gå in i en detaljerad diskussion med festskriftens alla fjorton bidragsgivare. Här får det räcka med en presentation av hur undertecknad uppfattat huvudpunkterna i de olika bidragen.

”Part I. Pentateuch” anknyter till Mettingers arbete *The Eden Narrative* (2007). Terje Stordalen, Oslo, inleder här med artikeln ”The God of the Eden Narrative”, där Stordalen hävdar att Gen 2–3 inte står så nära den deuteronomistiska teologin som Mettinger gjort gällande. Stordalen visar på att Gud i Gen 2–3, liksom i Jobs bok, inte är så förutsägbar. Texten utmanar den (implicerade) läsare som hela tiden vill försvara Gud.

Om samma kapitel i Bibeln handlar Bob Beckings, Utrecht, bidrag ”Signs from the Garden: Some Remarks on the Relationship between Eve and Adam in Genesis 2–3”. Becking vill här ifrågasätta den traditionella läsningen av dessa kapitel som en berättelse av hur synd och död kom in i världen, en läsning som har sina rötter dels i 4 *Esra*, dels hos Paulus, men enligt Becking inte har stöd i texten. Gen 2–3 är enligt Becking en vacker berättelse som avspeglar människans mångfasetterade levnadsförhållanden. Livet med sina begränsningar i tid och rum är trots allt värt att leva.

Kåre Berge, Bergen, fortsätter med ”National Identity and Popular Sentiment in Genesis and Exodus”. Berge ansluter sig här till de forskare som menar att Pentateuken har tillkommit under den persiska tiden som ett preludium till det deuteronomistiska historieverket, skriven av en elitgrupp präster vid Jerusalems tempel, med syfte att skapa en etnisk myt. (Hur han får ihop detta sena författarskap med de mycket speciella personnamnen i Pentateuken förmåler inte historien.) För att uppnå detta måste Pentateukens författare använda argument som appellerade till tanken på att tillhöra ett folk med en lång historia. Här kommer element som genealogier, markering av etisk överlägsenhet och markering av territorium genom Abrahams olika altarbyggen in. I Exodus är det familjeritualerna som bidrog till nationsbygget.

Tanken att Pentateuken är ganska sent tillkommen fortsätts av Rainer Albertz, Münster, med artikeln ”Moses as Mediator of Divine Salvation: The Late Exilic

Book of Exodus (Ex 1–34*)”. Albertz, som väljer att bortse från den vanliga dokumentshypotesen, ser Exod 1–34 som en ursprungligen fristående sammanhängande berättelse, vilken slutar med Moses skinande ansikte i Exod 34:29–32. Denna berättelse har dock senare redigerats med olika tillägg som kopplat samman den både med Genesis och med de efterföljande moseböckerna. Denna berättelse passar enligt Albertz bäst in i en sen exilisk tid där Mose roll som personlig förmedlare av Guds frälsning till Israel blir en garant för att Gud kommer att försätta att vara närvarande bland dem.

”Part II. Historical Books” inleds av Karl William Weyde, Oslo, som med artikeln ”The Narrative of King Solomon and the Law of the King: On the Relationship between 1 Kings 3–11 and Deut 17:14–20” relaterar till ett av Mettingers större arbeten, *King and Messiah* (1976). Weyde jämför de två nämnda texterna och konstaterar att de står i samklang med varandra. Den unge Salomo följde lagen noggrant, men när han blev äldre överträdde han den exakt på det sätt som beskrivs i Deut 17:16–17. Det blev för många hästar och vagnar, för mycket pengar och för många främmande kvinnor, som vände hans hjärta till andra gudar. Båda texterna har samma syn på kungen. Endast om hans verksamhet styrs av lagen kan han regera i enlighet med den vishet han fått av Jhwh.

Nästa bidrag står en av festskriftens redaktörer Göran Eidevall, Uppsala, för. Artikeln ”Horeb Revisited: Reflections on the Theophany in 1 Kings 19” anknyter till författarens artikel ”Sounds of Silence in Biblical Hebrew: A Lexical Study” (*Vetus Testamentum* 62 [2012]: 159–174). Efter att diskuterat frågorna om textens budskap och om varför Elia fick en teofani kommer han till frågan, vad Elia egentligen hörde. Vad ligger i begreppet קול דממה דקה (1 Kung 19:12), som i Bibel 2000 återges med ”ett stilla sus”? Efter att ha gått igenom ett antal vanliga tolkningar konstaterar Eidevall med rätta att ordet דממה där det annars förekommer har betydelsen ”tystnad”. Det som Elia hörde var helt enkelt att det blev tyst. Och det var i det ögonblicket han märkte Jhwhs närvaro. I sammanfattningen konstaterar Eidevall att om Jhwh kunde stilla storm, jordbävning och eld, så behövde Elia varken frukta för Isebel eller något annat. Jhwh har kontroll över de kaotiska makterna. Eidevalls bidrag ger oss en god ny insikt om hur en text bör förstås.

”Part III. Prophetic Books” inleds av Antti Laato, Åbo, med ”Yahweh Sabaoth and His Land in the Book of Amos”. Laato konstaterar här att Amosboken innehåller olika teologier eller attityder när det gäller ”landet”. Å ena sidan har vi den kungliga landteologin i nordriket Israel, vilken kommer fram i Amos 7, där Amos möter Amasja, prästen i Betel, men Amosboken avvisar denna teologi och ersätter den med en universell landteologi där Jhwh är Herre över hela världen. I Amos 9 finner vi åter en landteologi, men då med kung David som centralgestalt, och nordrikets stammar kallas åter till Davids hus. Denna alternativa landteologi kan ha sitt ursprung på kung Josias tid, men också tidigare.

I det profetiska materialet fortsätter den andra av festskriftens redaktörer, Blaženka Scheuer, Lund, med ”The Days of Immanuel: Good Tidings or Bad News”. Här gäller det den välkända passagen med Immanuelsprofetian i Jes 7:10–17 och om denna text skall uppfattas positivt eller negativt. Scheuer vill här

se texten ur ett något annorlunda perspektiv. Huvudsaken är inte tecknet som sådant utan det faktum att vad folket än gör så har Jhwh historien under kontroll.

En annan välkänd text ur Jesajaboken behandlas av Marjo Korpel i "The Mesianic King: Isaiah 10:33–11:10". Det har ofta diskuterats om freden mellan djuren i Jes 11:6–8 är en ursprunglig del av texten eller ett apokalyptiskt tillägg till en messiansk text. Korpel betonar att Jes 11:1–8 hört samman från början, och liksom andra som hävdar samma sak, menar han då att djuren skall läsas som symboler. Kon, lammet och det lilla barnet har setts som symboler för dem som tjänar Jhwh, under det att rovdjuren setts som symboler för fientliga folk. Korpel däremot, sätter in texten i ett socialkritiskt sammanhang, varvid rovdjuren i stället står för den kungliga eliten som förtrycker de svaga i landet. Texten står därmed i samklang med övriga messianska profetior i Jesajaboken. Den rättvise kungen ur Jishajs stam är kung Hiskia, som dock aldrig lyckades leva upp till de höga idealen.

"Part IV. Ancient Near Eastern Perspectives" inleds av Michael Dick, Siena College, Loudonville med artikeln "Royal Dynasticism as Divine Legitimization". Här handlar det om kungen som Guds utvalde och dynastisk succession i ett brett främreorientalistiskt perspektiv. Succession kan vara *de facto* som i Nordkorea (eller Syrien) eller *de jure* som i många europeiska länder. De äldsta främreorientalistiska texterna talar närmast om en *de facto* succession, som inte nödvändigt måste avspegla en gudomlig utkorelse, men med amoriterna kombinerades den sumeriska utkorelsetanken med succession inom familjen, vilket skapade en mycket stabil assyrisk monarki för över 1000 år. I Israel är det Davids och Jehus dynastier som tydligast är kopplad till en gudomlig utkorelse.

Dick följs av Johannes de Moor, 't Harde, Nederländerna, med artikeln "The Holy Ones". De Moor utgår från begreppet *qđsm* i Ugarit, gestalter som var ett slags medlare mellan kungen och gudarna. De kunde vara gifta och ha barn men deras särskilda gåva var att kunna se framtiden genom drömmar eller genom att tyda inälvors utseende. Finns det några spår av detta i hebreiska bibeln? De Moor finner dem i Ps 89:6 ("Herre, himlen prisar dina under, de heligas församling din trofasthet"), men också i Deut 33:2–5 och 1 Sam 28 med andeskåderskan i Endor. Efterhand som monoteismen blev starkare fasades dessa "heliga" ut och ersattes med Mose, översteprästen och profeterna som Guds talesmän.

Nästa bidrag kommer från Mark Smith, New York University, med artikeln "The Blessing God and Goddess: A Longitudinal View from Ugarit to 'Yahweh and ... his asherah' at Kuntillet 'Ajrud". Artikeln nämns inte i bokens introduktionskapitel, vilket kanske får tolkas som att den tillkommit i sista stund. Liksom hos Dick är utgångspunkten här Ugarit. De ugaritiska texterna talar enbart om El som den som välsignar, men Smith hänvisar också till Ora Negbi, som i sitt arbete *Canaanite Gods in Metal* (Tel Aviv 1976) visar på ett antal kvinnliga figurer i en till synes välsignande position med ena eller båda händerna upplyfta. Kan man nu finna spår av en välsignande gudinna i Bibeln? Smith lyfter här fram Gen 49:25 ("välsignelser från bröst och sköte") som syftande på en gudinna och därmed en pendang till Gud "El" i början av samma vers, en läsning som förefaller undertecknad aningen långsökt. En bättre parallell finner vi i det epigrafiska

materialet där en välkänd inskrift från Kuntillet 'Ajrud enligt den vanliga översättningen innehåller orden "Jag välsignar er från Samarias Jhwh och från hans Ashera". Problemet är "hans Ashera". Bättre vore kanske "dess (Samarias) Ashera". Men oavsett om Ashera här avser en gudinna eller ett kultföremål så ger dessa ord ändå uttryck för en gammal föreställning om en välsignande gudinna. Under den israelitiska kungatiden (Järn II) försvann sedan gudinnan och hennes funktioner övergick på Jhwh.

Sist i denna del av boken finner vi Ola Wikander, Lund, aktuell med avhandlingen *Drought, Death and the Sun in Ugarit and Ancient Israel: A Philological and Comparative Study* (Lund 2012). Hans bidrag här har titeln "God's Plan in Job and the 'Wise Things' of Marduk". Artikelns gör en jämförelse mellan Guds plan (עצה) i Jobs bok och begreppet *nīklātu* i det babyloniska eposet *Enuma Elish*. Båda begreppen sammanfattar de kämpande och ordnande aktiviteterna som är centrala i respektive text.

"Part V. Modern Perspectives" innehåller bokens sista bidrag som kommer från Kirsten Nielsen, Århus. Artikelns bär titeln "The Holy Spirit as Dove and as Tongues of Fire: Reworking Biblical Metaphors in a Modern Danish Hymn". Kirsten Nielsen jämför här Jørgen Gustava Brandts hymn "Hør himmelsus i tredie time" med olika bibliska intertexter. Förf. utgår från Pierre Van Heckes metafor-teori som innebär att vi inte bara har "source domain" och "target domain" utan också "the generic space" samt viktigast av allt "the blend". Det sistnämnda innebär att element från de två grundläggande "domain" här blandas till något helt nytt. Det som kännetecknar den aktuella hymnen är att två bilder för Anden, elden och duvan här vävs samman för att skapa något nytt.

Det finns exegeter som hela sin karriär igenom har arbetat med en och samma sak och blivit världskända för detta. Mettingers styrka ligger i hans forskningsmässiga bredd, som inte desto mindre gjort honom till en internationellt aktad forskare. Som tidigare nämnts sammanfattar denna antologi på ett inspirerande sätt alla de olika forskningsriktningar som Mettinger i sin rika vetenskapliga produktion har berört under de 25 år han varit professor i Lund.

Stig Norin, Uppsala universitet

Weston W. Fields, *The Dead Sea Scrolls: A Full History*. Vol. 1. Leiden: Brill, 2009. Inbunden. 592 sidor. ISBN: 9789004175815. €80.00.

Titeln är inte överdriven. Weston Fields ger en mycket detaljerad skildring av hur rullarna hittades i grotterna vid Qumran, hur materialet köptes av Palestine Archaeological Museum (PAM) i östra Jerusalem och hur forskare arbetade med att sortera och tyda fragmenten samt publicera texterna. Fields, direktor för The Dead Sea Scrolls Foundation i Jerusalem, har lyckats samla en enorm mängd information, såväl från arkiv som genom personliga kontakter med bl.a. Frank M. Cross, Józef Milik och John Strugnell från det ursprungliga forskningsteamet. På ca 500 sidor brödtext och 40 sidor slutnoter behandlar vol. 1 händelseförloppet åren 1947–1960. Boken innehåller också register, ordlista, en summering av de viktigaste händelserna på en tidslinje samt förteckningen från PAM (efter 1967

kallad Rockefeller Museum) över inköp av manuskript. Boken är rikt illustrerad med bilder i färg och svart-vitt.

Boken är ett fönster till en svunnen tid då information spreds långsamt via brev (som ibland försvann på vägen), färgfoton var en nyhet och det var svårt att överföra pengar till ett land som Jordanien dit östra Jerusalem och Khirbet Qumran hörde fram till 1967. Genom många citat ur intervjuer och brev får man en känsla för forskarnas situation och deras förhoppningar och besvikelser. Man får också inblick hur teamet sattes samman, hur fynden tolkades och hur publiceringen gick till. Det är kort sagt en spännande läsning. Nedan följer en kort beskrivning av bokens innehåll samt några smakprov på fascinerande detaljer.

Fields beskriver i kapitel 1 ingående hur beduiner från Ta'amirehklanen hittade rullarna i grotta 1. Tydligt innehöll grotta 1 runt 50 krukor med spannmål av olika slag och bara en av dem innehöll rullar, mer precist åtta stycken (25). En rulle försvann i hanteringen då några barn lekte med den. Rullarna såldes i två partier till två olika antikvitetshandlare som gjorde svarta affärer i Betlehem. En av dessa var Kando som sedan förblev mellanhand mellan beduinerna och PAM. Förslaget i kapitel 2 att grotta 1 egentligen består av två grottor är enligt min uppfattning mycket intressant. Även om de Vaux och Harding sedermera kunde fastslå att grotta 1 hade innehållit IQM och IQH visade en trovärdig beduin en annan grotta för Fields som grotta 1. Mycket talar för teorin, bl.a. att rullarna från första början varit delade i två partier (se 110–113).

Kapitel 3 behandlar fynden från Murabba'at 1951 av texter från andra århundradet v.t., bl.a. Bar Kochba-breven. Också detta fynd gjordes av Ta'mirehbeduinerna. Man kan föreställa sig arkeologernas känsla av maktlöshet gentemot beduinerna som effektivt kammade igenom grottorna. När några fragment från Murabba'at först såldes till PAM avbröt Roland de Vaux utgrävningen vid Khirbet Qumran för att gräva ut dessa grottor. Efter fruktlösa försök vid fel grottor kom de till slut till rätt ställe. När de anlände strömmade illegala utgrävare, 34 stycken, ut från grottorna. Hälften av dem anställdes direkt för att hjälpa arkeologerna.

I kapitel 4 beskrivs 1952 som "The Bountiful Year". Fields berättar om en expedition som arkeologer organiserade för att utforska grottor i närheten av Qumran. Milik kom in i en grotta med ett tjockt lager damm där han hittade massor av krukor som till hans besvikelse var tomma. Grottan tömdes så småningom utan att utgrävas ordentligt eller registreras. Milik tror att det var grottan som patriarken Timotheos beskrev på 800-talet och som innehållit ett stort antal bokrullar. Tyvärr hittade expeditionen inte grotta 4 som bara ligger ett par hundra meter från ruinen, men väl grotta 3. Där fann de lite fragment och Kopparrullen, som man inte kunde öppna och som orsakade stor uppståndelse. Det var däremot beduiner som hittade Nahal Hever, där det bl.a. fanns ett grekiskt manuskript av tolvprofeterna.

I september 1952 hittade Ta'amirehbeduiner grotta 4. En stor grupp arbetade illegalt i skift för att tömma grottan och t.o.m. vidgade öppningen för att arbeta snabbare. Arkeologer hittade sedan grotta 5 och 6 där de bara gjorde enstaka fynd. Materialet från grotta 4 var däremot enormt (mer än 15 000 fragment) och

museet behövde pengar för att köpa det. I början betalade jordanska myndigheter en del, men sedan fick direktorn för PAM, Lancaster Harding, arbeta ihärdigt för att finna sponsorer. Flera av hans brev och svar finns att läsa i boken. Man känner desperationen i hans ton i breven som bevarats. Varken Library of Congress eller British Museum var intresserade. Till sist kom hjälp från en amerikansk affärsman, Kenneth Bechtel, och hans fru. Harding framstår som en hjälte i denna berättelse. Han var också den som rekommenderade jordanska myndigheter att erbjuda olika universitet att köpa delar av materialet. Dessa pengar säkrade köpet. Utan Hardings insatser hade fynden helt enkelt spridits ut i världen.

Kapitel 6 presenterar forskarna som arbetade på materialet från grotta 4 och förklarar hur de valdes. Harding ledde processen, inte de Vaux. Han bad de fyra arkeologiska skolorna i östra Jerusalem att inbjuda två forskare var. (Konspirationsteorier om att katolska kyrkan hade stort inflytande över detta har alltså ingen som helst grund.) Man får intryck av att dessa forskare – Milik, Allegro, Starcky, Cross, Strugnell, Hunzinger, Skehan, Baillet och de Vaux – arbetade otroligt hårt, var inställda på att publicera materialet snabbt och dessutom besatt en imponerande kompetens.

I kapitel 7 får vi följa turerna kring försäljningen av de fyra rullar från grotta 1 som den syrisk-ortodoxe ärkebiskopen Mar Samuel i Jerusalem köpte 1947 och så småningom sålde vidare. De hamnade till slut på Hebrew University. Från kapitel 8 och framåt beskriver Fields hur teamet arbetade. Genom brev får man ta del av forskarnas upphetsning över fynden, till exempel när Kopparrullen till slut öppnades och visade sig vara en skattkarta. Det uppstod spänningar i teamet, framför allt mellan Allegro och de andra. Suezkrisen 1956 ledde till att forskarna lämnade Jerusalem och rullarna temporärt transporterades till Amman. Samarbetet med jordanska myndigheter började gå dåligt och Harding avsattes, vilket försvårade teamets arbete. Efter detta reste forskarna till Jerusalem när de kunde. Pengar från Rockefeller Foundation finansierade forskarnas arbete under sex år men tog slut 1960. Forskarteamet har ju ofta fått kritik för att det tog så lång tid med publiceringen av materialet från grotta 4. Därför är denna bok en viktig påminnelse om att de arbetade hårt inledningsvis för att få ut manuskripten men att det inte var en lätt uppgift. Det sista kapitlet, kapitel 13, beskriver hur jordanska myndigheter 1960 beslöt att texterna skulle finnas kvar i Jerusalem och därför betalade tillbaka pengarna till de internationella institutionerna som köpt delar av manuskripten. Fields avslutar med en reflektion över situationen som rådde då han färdigställde sin första volym: "By 2009 only two of the original members of the original members of the Cave 4 Team (Cross, Hunzinger) were still alive, and the last Cave 4 volume in DJD had just been published" (491).

Avslutningsvis vill jag betona att Weston Fields har bevarat en oerhört viktig historia för eftervärlden, för vilket vi bör vara mycket tacksamma. Nu kan vi se fram emot volym 2 med spänning.

Cecilia Wassén, Uppsala universitet

Miriam Goldstein, *Karaite Exegesis in Medieval Jerusalem: The Judeo-Arabic Pentateuch Commentary of Yūsuf ibn Nūḥ and Abū al-Faraj Hārūn. Texts and Studies in Medieval and Early Modern Judaism*, 26. Tübingen: Mohr Siebeck, 2011. Hardcover. XI + 228 pages. ISBN: 9783161509728. €99.00.

This monograph, the author's revised and reorganized doctoral thesis, investigates an interesting yet seldom explored period in Jewish history, namely the tenth and eleventh century BC Karaite community in Jerusalem. The focus of her monograph is the verse-by-verse commentary of the Pentateuch called the *Talkhīs*, originally composed by Ibn Nūḥ and later abridged and reworked by Abū al-Faraj Hārūn. Goldstein's work is based on the original manuscripts in the Firkovich collection, currently in St Petersburg and the Jewish National Library in Jerusalem. The monograph is well written, well researched, and sheds new and important light upon Karaite exegesis of the Hebrew Bible and how it is similar to, yet also different from, contemporaneous Rabbinic exegesis (e.g. Sa'adia HaGaon's exegetical work).

In the first introductory chapter, Goldstein discusses the rise of Bible exegesis in Judeo-Arabic circles. The Karaites' emphasis on the Bible alone as God's authoritative work forced their Rabbinic opponents to respond, with the consequence that the Bible gained importance throughout the Jewish world. This increased focus on the Bible resulted in, e.g., grammars, dictionaries and verse-by-verse commentaries. Goldstein provides a helpful overview of the early Karaite exegetical works. She also surveys the Karaite scholarly community in Jerusalem, with emphasis on the life and works of the two scholars involved in the composition of the *Talkhīs*.

The second chapter explores the history behind the gradual composition of the *Talkhīs*. Goldstein begins by discussing the methods involved in adaptation and abridgement in the mediaeval Arab world. The main part of the chapter then deals with text-historical matters. How can we determine which sections of the commentary go back to the original composition by Ibn Nūḥ, and which sections are the handiwork of the later Abū al-Faraj Hārūn? Sometimes, it is possible to tell the work of the two authors apart by their use of the first and the third person respectively. In a few cases, Abū al-Faraj Hārūn comments on Ibn Nūḥ's interpretation. In other cases, the two textual layers can be distinguished due to the commentators' use of different grammatical terminology. The final part of the chapter is devoted to the preservation and use of the *Talkhīs* in later scholarly works, in particular in the writings of 'Alī b. Sulaymān. Throughout the chapter, Goldstein provides examples which illustrate the points that she is making. She cites the original text (in her own English translation) and then comments on its content and ways of arguing. These examples facilitate the reading of the book and they make it easy to appropriate and evaluate Goldstein's insights.

In her third chapter, Goldstein discusses the exegetical methods in the *Talkhīs*. Although the *Talkhīs* does not contain a translation of the Hebrew text into Arabic, it often discusses the translation of a given Hebrew word. This reflects the Karaite notion that translation was a vital part of exegesis. To determine the

meaning of a Hebrew word, the commentary frequently draws on comparisons between the semantic range of a Hebrew root and its Arabic cognate. The commentary further offers a grammatical analysis of the text, and it seeks to explain lexical and syntactic phenomena. In several cases, it cites numerous views, either rejecting them and offering an alternative suggestion, or endorsing them. The commentary also shows familiarity with a wide range of earlier sources, both Rabbinic (e.g. Genesis Rabba) and Karaite (e.g. the works of Qirquisānī and the exegesis of Yefet b. ‘Elī). Goldstein discusses the relationship between the *Talkhīṣ* and these earlier works, and notes that even though rejection of the Rabbinic interpretative tradition is a defining feature of Karaism, the *Talkhīṣ* often presents Rabbinic interpretations as viable exegetical options. In a few cases it also includes midrashic interpretations unattested in the Rabbinic literature. The *Talkhīṣ* further includes conjectures, i.e. interpretations which are not based on the text but stem from logical inference based on its authors’ understanding of human society and nature.

Chapter four is devoted to the Karaite view that the Bible was a logically organized text. Goldstein highlights how the *Talkhīṣ* takes pain to clarify the structure of the Bible, both in terms of the inner structure of a narrative and in terms of explaining the juxtaposition of different texts within a biblical book. This interest was less motivated by the desire to solve exegetical problems and more by the wish to demonstrate the logic cohesiveness of the Hebrew Bible. The commentary would for example seek to elucidate the connection between different laws placed side-by-side, or to explain why laws devoted to the same topic are placed in two different sections. Goldstein outlines the principles governing this kind of exegesis: sections are juxtaposed for a logical purpose. However, she notes that the justification for these juxtapositions tends to vary from case to case. The length of a section may justify both its inclusion as well as its extrapolation from its natural narrative context. The *Talkhīṣ* also sought to identify narrative introductions and conclusions, and to show how repetition of key phrases defines the limits of textual units. Goldstein concludes the chapter by offering some suggestions as to why the Karaites were so interested in the structure of the Hebrew Bible. She suggests that part of the answer may lie in their immediate Arabophone scholarly environment and in their exposure to contemporaneous norms of composition. For instance, the newly translated Greek treaties contained clear introductions, conclusions, and chapter divisions.

In the fifth chapter, Goldstein discusses the concept of the *mudawwin*, i.e. the “organizer” of the Bible (and thus responsible for all the aforementioned structural features). The concept of a person who collected, edited, and organized the material in the Hebrew Bible is a unique aspect of Karaite exegesis. Goldstein explores how this figure, identified with Moses, served as an exegetical tool. By postulating a *mudawwin*, the *Talkhīṣ* could explain those passages in the Hebrew Bible that betray anachronisms and references to later events which the people in the narrative itself could not have known about (e.g. Gen 2:24; 19:25). The *mudawwin* also helped explain how the reader was able to partake of a person’s thoughts. While earlier exegetes solved this issue by claiming that the person spoke out loud, the *Talkhīṣ* argued that the *mudawwin* supplied these thoughts.

The final chapter addresses theological matters. Goldstein highlights how the *Talkhīs* approached the Bible through the theological lens of *kalām*, a system of thought developed by a group of Muslim theologians. By the time of the composition of the *Talkhīs*, *kalām* had become an integral part of Karaite Bible interpretation. Goldstein begins by outlining *Mu‘tazilite* theology, and then demonstrates how the authors of the *Talkhīs* reformulated biblical concepts into Arabic theological terms. She also points out how the prevalent theological system of *kalām* raised new exegetical problems, as its views of God and divine justice were applied to the biblical texts.

The book ends with a short epilogue which summarizes the findings of the book. There are also four appendices: a list of the manuscript sources, a list of citations from the *Talkhīs* (in Arabic, written with Hebrew characters), a list of citations from other sources and a list of manuscript colophons. There is also a bibliography, an index of biblical verses and a general index.

Lena-Sofia Tiemeyer, University of Aberdeen

Leif Hongisto, *Experiencing the Apocalypse at the Limits of Alterity*. BIS, 102. Leiden: Brill, 2010. Inbunden. VII + 292 sidor. ISBN: 9789004185630. €113.00.

Experiencing the Apocalypse är Leif Hongistos avhandling, framlagd 2009 vid Åbo akademi och först utgiven på Åbo akademis förlag. Arbetet är en studie av Uppenbarelseboken ur mottagarperspektiv. Fokus är, framhåller Hongisto, inte på Uppenbarelsebokens teologi – ”vad texten kommunicerar” – utan på *hur* texten kommunicerar med mottagare samt på hur mottagare skapar mening i texten. Hongisto tänker sig framförallt en interaktion mellan en muntligt kommunicerad text och dess lyssnare.

Hongisto antar att skapandet av berättelser är ett viktigt redskap för människor (individer och kollektiv) när de vill förstå och leva i världen. Han förstår Uppenbarelseboken som en berättelse och vill se hur läsaren skapar mening i den som just berättelse. För att återge hans egna ord vill han också visa hur intensiva, livfulla element i Uppenbarelseboken som har förmåga att mana fram bilder, tillsammans med bruket av vissa litterära tekniker, aktiverar en kognitiv struktur i mottagarens sinne och gör berättelsen så begriplig att den blir något att minnas (133). Det teoretiska och metodologiska ramverk inom vilket Hongisto kan fullfölja sitt syfte, och som ger en teoretisk bas för hans antaganden om berättelser och förståelse, är ”kognitiv narratologi” (*cognitive narratology*) som utvecklats framförallt i Monika Fluderniks *Towards a ‘Natural’ Narratology* (1996) och David Hermans *Story Logic: Problems and Possibilities of Narrative* (2004). Kognitiv narratologi kombinerar narratologi med kognitionsforskning och vissa former av samhällsvetenskap (15).

I ”Introduction” presenteras grundläggande teoretiska antaganden och bokens disposition. Här placeras Hongisto sitt arbete i en större socio-kulturell kontext genom att kort skissa Uppenbarelsebokens och andra apokalypsers – och själva

begreppet ”apokalyps” – reception genom historien och i nutida kulturliv. Hongisto låter oss också få veta att han inspirerades i sitt val av forskningsinriktning när han gjorde radioteater av Uppenbarelseboken (3). Arbetet med denna radiodramatisering ledde till att han sökte ny teori för att förstå interaktionen mottagare–text samt mottagarens arbete med att förstå en text samt gör rättvisa åt Uppenbarelsebokens muntliga karaktär. *Experiencing the Apocalypse* kan alltså relateras till studiet av bibeltexters reception och ”Bibeln i kulturen” då faktiskt bruk av Bibeln i kulturarbete inspirerat valet av teori och metod i en avhandling. Dessutom ger för Hongisto fortsatt skapande och bruk av apokalyptiska berättelser i nutida kultur studiet av bibeltexten dess samtida, även utomvetenskapliga, relevans (t.ex. 112).

Bokens huvuddel har två delar, ”Apocalypse, a text looking for a reading” och ”Take up and read”. Den första delen om tre kapitel är teoretisk. I det första formuleras uppgiften avgränsningar samt några grundläggande begrepp och antaganden. I de två andra utvecklas och fördjupas den teoretiska reflektionen. I andra delens fyra kapitel används teorierna i arbete med text. Här är narratologins grundläggande begrepp viktiga redskap i textnära och detaljerade analyser som har samspelet mottagare–text i fokus. I analyserna sker ett fortlöpande växelspel: teorier och begrepp används i analyserna – analyserna leder till utveckling av begrepp, teori och metod. Avslutningsvis ges, i ”Conclusion”, en knappt tiosidig sammanfattning av resultaten samt i ”Postscript” en framställning av den förståelse av Uppenbarelsebokens struktur analysen förutsätter.

Studien har rikligt med referenser, som förankrar den i exegetisk forskning och i de utomexegetiska teoretiska traditioner Hongisto för in i exegetiken. Den införda litteraturen samlas i en strax över femtio sidor lång bibliografi. Boken avslutas med ett tiosidigt register över ämnen/begrepp och personer. Däremot saknas ett register med referenser till texter.

Dispositionen är inte helt klar. Redan i ”Introduction” förs grundläggande frågeställningar, teori och begrepp in, samt relation till tidigare forskning, medan forskningsuppgiften formuleras först senare. Teori beskrivs både i ”Introduction” och i första kapitlet. Det man väntar sig finna samlat fördelas alltså på två kapitel. Detta bidrar till att det inte är helt lätt att greppa, att snabbt få tydlig överblick över, vad Hongisto vill göra samt den teori han väljer att arbeta med.

Vilket är då Hongistos bidrag? Han gör tidigt tydligt att den valda teorin och metoden gör det möjligt att se ambivalenser och motsägelser i texten som tillgångar, inte som problem. När mottagaren möter sådant som inte är konsekvent, inte hänger samman, intensifieras mottagarens meningsskapande processer (5). Här överbetonar Hongisto något originaliteten i den egna studien. Som han också själv sedan visar är ett sådant sätt att förstå texter centralt i mottagarorienterad exegetik generellt samt i studier av Uppenbarelseboken som påverkats av litteraturvetenskapliga teorier och metoder, t.ex. Elisabeth Schüssler Fiorenzas arbeten som för vidare ett arv från Amos Wilder (se t.ex. 80–81). Det är i bruket av just kognitionsteorier (särskilt kognitiv narratologi) för att förstå hur läsarens meningsskapande sker som Hongisto ger ett eget bidrag, inte i insikten att textens motsägelser och flertydigheter kan ses som en tillgång.

Inte heller förskjutningen av fokus från teologi till hur texten kommunicerar är ny, vilket Hongisto medger (240). Textorienterade studier och arbete med Uppenbarelsebokens genre på 1970-talet (av bland andra John Collins, David Hellholm och Lars Hartman) öppnade för en sådan fokusförskjutning. Återigen är Hongistos bidrag bruket av ny teori.

Hongisto markerar på s. 2–3 att det nya han vill bidra med är att belysa läsarens upplevelse/erfarenhet (*experience*) av texten. Den dimensionen av att läsa en text eller höra en text läsas har enligt honom inte uppmärksamats tillräckligt. Det handlar inte bara om känslor utan även om läsarens/lyssnarens ”cognitive involvement in the narration of the text” (3), alltså om hur läsaren dras in i en process för att förstå, skapa mening i, en berättelse. Mottagaren tar med sig egna tidigare erfarenheter in i processen att förstå, men förståelseprocessen drar också med mottagaren i en upplevelse (*experience*) av texten.

Hongisto betonar vidare att mottagarens förståelseprocess inte är ett helt fritt meningsskapande utan ett gensvar på vissa drag i texten (se 13, 135–209). Inte heller detta är i princip nytt, men med nya teorier. Han lyfter också fram de kollektiva, sociala, dimensionerna i mötet text – mottagare och vikten av att inte fokusera så mycket på ideala läsare/lyssnare, som tenderar att bli kontextlösa, utan på mottagarna som kontextuellt förankrade personer (särskilt 116–120). (Möjligen kan här noteras att den mottagare Hongisto studerar trots detta snarast är en teoretisk konstruktion.) Även i detta avseende är teorin, inte grundantagandet, det nya. Hongisto vill också få fram det specifika för apokalyptiska texter, med Uppenbarelseboken som exempel. Han utvecklar ett nytt teoretiskt begrepp, ”apocalypticity” som vill fånga såväl apokalyptiska texters form – berättelsestrukturer, bilder – som innehåll, och visa hur samspel mellan text och mottagare kan förstås. Detta öppnar för fortsatt, förnyad forskning om apokalyptiska texter generellt, inklusive vissa nutida texter som delar centrala drag med de gamla apokalypserna.

Hongisto bidrar alltså framförallt till teori- och metodutveckling i det exegetiska arbetet med Uppenbarelseboken specifikt men också generellt med apokalyptisk text. Den bör därför vara av intresse för forskare som arbetar med just dessa texter. Rimligen bör Hongistos arbete också kunna inspirera fortsatt exegetisk teori- och metodutveckling även i arbetet med andra texter.

Hanna Stenström, Uppsala universitet

Jan Joosten, *The Verbal System of Biblical Hebrew: A New Synthesis Elaborated on the Basis of Classical Prose*. Jerusalem Biblical Studies, 10. Jerusalem: Simor Ltd., 2012. Hardcover. VIII + 513 pages. ISBN: 96524200910. \$75.00.

The publication of this long-awaited monograph is one of the major recent events within the ever-flourishing branch of Hebraist studies devoted to the semantics of the Biblical Hebrew (BH) verbal system. The explicit purpose of the book is “to provide exegetes with a dependable analysis of the meaning and use of Hebrew

verbal forms.” The author attempts to give full documentation of the verb usage in the corpus of classical Biblical prose, and, on that basis of comparison, to account also for variation due to diachronic change and poetic conventions. An effort is made not to be overly technical and theoretical. The result is a good five hundred pages of mostly very useful and accessible reading.

The book is divided into three main parts. In the first part, Joosten presents his theory and the verbal forms under consideration. The second part is a comprehensive survey of the varying uses of each form. Part three treats issues that are touched upon in the previous investigation, viz. the text-linguistic functions of the verb, the developments in Late Biblical Hebrew (LBH) and the verb in biblical poetry.

Structuralist linguistic theory, with its distinction between *langue* (language as a system) and *parole* (language in use), provides the organizing principle for the first part of the book. Accordingly, as a system, the meanings of the verbal forms and groups of verbal forms are determined in opposition to each other; as language in use, the meanings of the forms are affected by lexical, contextual and pragmatic factors. Having stated this, Joosten goes on to establish an inventory of BH verbal forms and to describe their different functions. Joosten counts five main categories of predicative verbal forms: QATAL, WAYYIQTOL, the volitives (cohortative-imperative-jussive), YIQTOL-WEQATAL, and the predicative participle. The primary function of these forms is to express tense, aspect and mood. As secondary functions, Joosten mentions text-linguistic functions as speech attitude (narrative vs. discursive mode of speech), highlighting (foreground vs. background), and textual continuity. Somewhat surprisingly the function of sequentiality, rather than being treated as an aspect of textual continuity, is listed under the heading “other functions” together with voice and *Aktionsart*.

In chapter two, Joosten sets out to determine the meanings of the forms by means of contrasting studies. Joosten identifies a basic opposition between an indicative and a modal subsystem, the former consisting of WAYYIQTOL, QATAL and the predicative participle, and the latter consisting of the volitives and YIQTOL-WEQATAL. The indicative subsystem contains a subordinate opposition between past-tense WAYYIQTOL and the non-tensed QATAL and participle. The QATAL and the participle, in turn, express an opposition in terms of anteriority vs. contemporaneousness with regard to reference time. In the modal subsystem, YIQTOL-WEQATAL expresses modality in general (irrealis), whereas the cohortative-imperative-jussive is specifically marked for volitive modality. Joosten makes no further semantic distinctions. YIQTOL and WEQATAL are considered as suppletive forms within one and the same semantic category, and so are the cohortative, the imperative and the jussive.

The third and fourth chapters describe the various factors that determine the meaning of the BH form in language use: the lexical meaning of the verb (*Aktionsart*), contextual factors as temporal adverbs and inter-clausal relations, and pragmatic factors as the mutually shared knowledge and social status of the participants in the communication, and the performative function of speech.

With the theoretical foundations in place, the investigation continues in part two with the survey of individual forms. A chapter is devoted to each of the five

main categories established in part one. Narrative and discursive text are treated separately in each chapter, in line with the Weinrichean linguistic doctrine that has gained such wide-spread acceptance within Hebraist studies. This part of the book is a treasure box of examples and references, showing the rich variation of meanings that the relatively scarce inventory of verbal forms available in BH is able to express when realised in language.

Despite Joosten's many keen observations, however, I am not convinced about the overall synthesis attempted in the first two parts of the book. The description of the basic verbal categories and their meanings, although admittedly original and thought-provoking, is not, in my opinion, borne out by the linguistic data. To begin with, the superordinate category modality/irrealis (meaning that the event referred to is imagined rather than experienced) brings together forms that may have better been put on opposite sides within the system. For example, in the case of the YIQTOL and the imperative, which both are on the "modal" half of the system, the distinction between their declarative and directive functions seems to me to be more semantically fundamental than "modality" as a common denominator. Further, the idea of suppletive paradigms in BH is problematic. Thus, the imperative is supposed to supplement the cohortative and the jussive with regard to grammatical person because it appears only in the second person, while the latter forms do not. This is to dismiss the quite plausible explanation that the personal endings of the imperative is merely a consequence of the fact that the form is semantically marked for the command function, which exists only in the second person. As far as the suppletive paradigm YIQTOL-WEQATAL is concerned, WEQATAL (if indeed we shall consider this a verbal form at all) hardly supplements YIQTOL in such important functions as the past modal and past prospective meanings. The few examples of past modality in the book either refer to the future or are not of the same kind as YIQTOL, and the alleged examples of past prospective WEQATAL can be explained as syndetic preterite QATAL-forms. Neither do I see a real suppletion in the volitive domain. Rather, one may argue, WEQATAL supplements the volitives *as well* as the YIQTOL in their respective functions.

In the last part of the book, I find the chapter on the developments in LBH particularly interesting. Joosten brings together quite an array of significant, but small and easily overlooked features of LBH verbal usage. The chapter on text-linguistics is a very brief summary of a complex and diversified field of research. Here, Joosten includes a treatment of word order in BH, arguing that V-S is basic.

The final chapter of the book contains a good introduction to verbal usage in poetry. My only substantial objection here concerns the description of archaic poetry, exemplified by the Song of Moses in Deut 32. Joosten argues that this poem attests to a linguistic stage when the QATAL was a perfect without preterite functions and YIQTOL was used to express attendant circumstance. However, the QATAL-forms in v. 15 can be no less preterite than the WAYYIQTOL-forms. Besides, there are other archaic poems containing preterite QATAL, like Judges 5. As for the YIQTOL-forms in v. 10, they can be analysed as a com-

pound of appositional preterite YIQTOL on the narrative mainline, rather than backgrounded clauses expressing attendant circumstance.

The book contains an index of Biblical references but no subject index. There is a detailed table of contents at the end, but the page references are only to the main chapters. Since the book is very long and many phenomena are treated in different chapters, it is not always a quick thing to navigate in it. Making the effort, however, is well worth the while. Whatever one may think about the overall synthesis, there is nothing to compare with the documentation and comprehensiveness offered in this book. For anyone with a special interest in the BH verbal system, there is no way around it.

Ulf Bergström, Uppsala University

Christos Karakolis, Karl-Wilhelm Niebuhr och Sviatoslav Rogalsky (red.), *Gospel Images of Jesus Christ in Church Tradition and in Biblical Scholarship: Fifth International East-West Symposium of New Testament Scholars, Minsk, September 2 to 9, 2010.* WUNT, 288. Tübingen: Mohr Siebeck, 2012. Inbunden. XIII + 458 sidor. ISBN: 9783161519086. €119.00.

Sedan 1998 har Eastern Europe Liaison Committee inom SNTS ordnat sammanlagt fem konferenser för att möjliggöra möten mellan exegeter ur den västerländska traditionen (protestantiska och katolska) och ur den östeuropeiska, ortodoxa. Konferenserna utgör viktiga beståndsdelar i SNTS arbete sedan 1995 med att främja utvecklingen av den exegetiska forskningen i Östeuropa.

Föreliggande volym innehåller anföranden och diskussioner från den femte konferensen, anordnad i Vitrysslands huvudstad Minsk i september 2010 och tillägnad Jesusforskningen. I volymen växlas översikter av denna forskning sedan Reimarus och kyrkofädernas syn på historiens Jesus med reflektioner om hermeneutik samt kortare studier. Artiklarna är skrivna växelvis av västliga och östeuropeiska exegeter.

Som redan titeln antyder har redaktörerna/konferensarrangörerna haft en bredare agenda än en utpräglad forskningsmässig. De hermeneutiska frågorna, betingade av respektive kulturella och kyrkliga inramningar i väst och öst, samt reflektioner över "the many ways and places Jesus Christ is alive in our own time" (K.-W. Niebuhr, "Introduction", 1) har också beretts utrymme. Föresatsen är lätt att förstå. Det gäller ju här ett inslag i det inte alltid okomplicerade mötet mellan Väst och Öst. Dock riskerar ämnet att bli oöverskådligt och ohanterligt när föresatsen skall omsättas i konkreta studier.

Konferensanförandena inleds med översikter av Jesusforskningen, skrivna av Ulrich Luz och av, "from an Orthodox perspective", Charalampos Atmatzidis. Luz framställning, exemplarisk i tydlighet, sätter redan från start fingret på det paradigmskifte som upplysningstiden medförde i synen på verkligheten. Metafysikens sammanbrott, avskiljandet av det gudomliga från historien, syns också i Luz avslutande reflektioner kring hur juden Jesus för oss kan bli en mänsklig följeslagare på vår väg till Gud. Atmatzidis artikel är tyvärr i många avseenden blott ett svagare duplikat av Luz genomgång. Intressant är dock hans korta referat av hur Jesusforskningen till en början mottogs i den grekiska miljön: apologetik,

upprepning av kyrkofädernas synpunkter samt översättningar av fr.a. tyska verk. Atmatzidis fäster också särskild uppmärksamhet vid diverse försök att överbrygga gapet mellan den historiske Jesus och trons Jesus, bl.a. vid forskningen i muntlig tradering (K. Bailey, J.D.G. Dunn).

Atmatzidis lyckas trots sitt ortodoxa perspektiv inte ta sig an den hermeneutiska utmaning som västerländsk Jesusforskning innebär och som Luz anförande tydligt påvisade. Marius Reiser gör härvidlag bättre ifrån sig i sin artikel om Jesusforskningen från upplysningen fram till i dag. Reiser urskiljer och ifrågasätter många av de upplysningstidens premisser som stora delar av Jesusforskningen ännu utgår från, fr.a. själva företaget att i inomvärldsliga termer beskriva det som evangelierna presenterar som det gudomligas inträde i världen. Reiser tillhandahåller också tankeväckande paralleller mellan modern Jesusforskning och antikristna polemiker som Celsus och Porfyrios från 100–200-talen. Reiser avslutar dock med att understryka vikten av att Jesusforskningen fortsätter, men önskar gärna se en mera medveten åtskillnad mellan skepticism och kritiskhet.

Vasile Mihoc bidrar med ett anförande om hur kyrkofäderna förstod Jesu historia. Mihocs ämne är högtintressant i detta sammanhang, och i synnerhet avsnittet om Origenes kreativa hermeneutik kunde ha lett till ett resonemang kring skillnaderna mellan och de olika förutsättningarna för synen på historicitet hos kyrkofäderna respektive oss i dag inom den västerländska kulturkretsen samt vilka konsekvenser detta har för det exegetiska arbetet. Tyvärr saknas sådan metatext i det som i Mihocs artikel mest har blivit ett referat av fädernas perspektiv.

De återstående konferensanförandena består av en studie av Lukasevangelietts olika kristologiska motiv av Ekaterini G. Tsalampouni; av Joh 14:28 (v. 28b: ”Om ni älskade mig skulle ni vara glada över att jag går till Fadern, ty Fadern är större än jag”) av Reimund Bieringer; en översikt av Jesu omvärld av Konstantinos Th. Zarras; en studie kring temat Jesus judiskhet inom nutida forskning av Joel Marcus, exemplifierad av en utläggning av tvisten om handtvätt före måltider samt av Jesu möte med den syrisk-fenikiska kvinnan (Mark 7; Matt 15). Bieringers ämne bör ha tilltalat deltagarna från den ortodoxa kontexten där de första århundradenas kristologiska debatter ännu äger aktualitet. Marcus studie belyser tydligt de okontroversiella fördelarna med historisk Jesusforskning i sin utläggning av handtvättstvistsens sannolika historiska kontext och varierande reception hos Markus respektive Matteus (en Jesus som vaknar upp ur sin etnocentriska chauvinism kan däremot ha skakat om). Tsalampounis studie är något otydligt uppbyggd men tilltalar i övrigt genom frånvaron av ett tilltvingat ortodoxt perspektiv eller djuplodande hermeneutik; Zarras bidrag utgör tyvärr inte mycket mera än ett refererat av handboksakta.

Bland bidragen från konferensens seminariesessioner återfinns bara ett anförande ur det ortodoxa lägret. Dock visar det sig att Predrag Dragutinović artikel om en ”teologisk approach till liknelserna, lästa i kontexten av dagens ortodoxa kyrka” enligt recensentens förmenande utgör konferensvolymens bästa bidrag från den ortodoxa sidan. Dragutinović uppvisar medvetenhet om de olika hermeneutiska aspekterna inom det exegetiska studiet i väst respektive öst. Han lyckas tydliggöra det patristiska, kristologiska perspektivet på Jesu liknelser, jämföra

dess premisser med våra nutida (västerländska) och även föreslå något som kunde vara ett ortodoxt kritiskt perspektiv.

Dragutinović artikel följer på en längre artikel om liknelserna av Armand Puig i Tàrrach. Övriga bidrag från seminarierna är Carl R. Holladays presentation av Albert Schweitzers rekonstruktion av Jesu verksamhet och messianska medvetenhet; en översikt av samma forskare av Matteus perspektiv på Jesu verksamhet i Galiléen; en artikel av Tobias Nicklas om kristologin i Markus (Jesus som missförstådd och förkastad; Guds tystnad); en artikel av Dominika A. Kurek-Chomyc, där författarinnan försöker hävda Paulus intresse för den historiske, lidande Jesus. Kurek-Chomyc föreslår att Paulus identifiering med Jesu lidande är ett slags *performance*, som dels vittnar om ett intresse för den historiske Jesus och dels innebär att Paulus antar rollen som en andre kristus i sina relationer med församlingarna (t.ex. 2 Kor 4:7–10). Här kunde en socio-religiös parallell till de kristuslika *starjetserna* i ortodox tradition dras. Också de anses av sin omgivning identifiera sig med den lidande Jesus till den grad att de förmedlar den levande Kristus vidare till andra.

Volymen avslutas med skissartade referat av förda diskussioner samt epiloger skrivna ur ett ortodoxt, katolskt respektive lutherskt perspektiv.

De östeuropeiska, ortodoxa samhällena har under historiens lopp ofta varit kulturer med förhinder. Den långa ottomanska tiden omöjliggjorde utöandet av teologiskt studium. Som en följd härav blev den ortodoxa skolteologin starkt beroende av västerländsk teologi. Läget var länge detsamma i Ryssland, trots landets nationella frihet. Under 1800–1900-talen uppstod en strävan efter en egen identitet baserad på de östliga fädernas tänkande (Sviatoslav Rogalskys översikt av den ryska exegetiken före 1917 i volymens inledning ger en inblick i skeendet). Insikten löd att det teologiska studiet måste utgå från den egna traditionen och från egna behov. Detsamma bör gälla exegetiken. Eastern Europe Liaison Committee inom SNTS torde bäst fullgöra sitt uppdrag när kommittén hjälper de ortodoxa forskarna att finna egna kritiska frågor till det gemensamma bibliska materialet.

Mikael Sundkvist, Helsingfors ortodoxa församling

Thomas Kazen, *Issues of Impurity in Early Judaism*. CBNTS, 45. Winona Lake: Eisenbrauns, 2010. Häftad. VIII + 201 sidor. ISBN: 9781575068114. \$34.95.

År 2002 utkom Kazens avhandling *Jesus and Purity Halakhah: Was Jesus Indifferent to Purity?* Sedan dess har Kazen fortsatt att forska kring renhet (bland andra ämnen) och har nu samlat åtta artiklar över temat, varav tre har publicerats tidigare. Artiklarna berör olika aspekter av renhetslagar och praxis inom judiskt liv med viss betoning på Jesus och den tidiga Jesus-rörelsen. Kazen engagerar sig friskt i forskningsdebatter om renhet och övertygar i stort i sin argumentation. Han behärskar ett brett spektrum av olika typer av texter från den hebreiska Bibeln, Nya testamentet, Dödahavsrollarna och rabbinisk litteratur, samt rör sig även vant inom kognitionsforskningen.

I kap. 1, "Impurity in the Second Temple Period", ger han en bakgrund till renhetsideologin i lagarna från den hebreiska Bibeln och lyfter fram inflytande från omgivande kulturer. Han fokuserar speciellt på zoroastrismen som har många liknande utformningar av renhetslagar som de hebreiska, såsom 40 dagars orenhet för en mor efter förlossning (*yoledet*). Intressant är iakttagelsen att renhetslagar kring döda kroppar i Helighetslagen i 3 Mos och 4 Mos (5:2–4; 19:1–22) verkar vara betydligt yngre än de övriga kategorierna, såsom menstruation, flytningar etc. från 3 Mos 11–15. Enligt Kazen är det just på grund av persiskt inflytande som döda kroppar börjar uppfattas som orena. För en fylligare framställning kunde Kazen med fördel tagit ställning till Elisabeth Bloch-Smiths teori om att ursprunget till lagarna kan hittas i prästerskapets försök att motverka en folklig kult för de döda (*Judahite Burial Practices and Beliefs about the Dead* [1992]), en teori som han inte nämner. Kap. 2, "Ritual and Emotion: A Psycho-Biological Approach", handlar om varför olika fenomen ses som orena utifrån forskning om känslor. Här spårar han det biologisk-psykologiska ursprunget till renhetslagarna tillbaka till ett fåtal primitiva känslor, nämligen äckel (*disgust*), rädsla samt en grundläggande känsla för rättvisa. I kap. 3, "Explaining Discrepancies in the Laws on Genital Discharges", analyserar Kazen skillnaderna i renhetsregler för personer med olika typer av flytningar (3 Mos 15) som förbryllat forskare; t.ex. att endast konsekvenserna av att beröras av en *zav* behandlas i 3 Mos 15 (om en *zav* inte tvättat händerna överför han orenhet) medan beröring av en *zavah* (en kvinna med ihållande vaginal blödning) eller *niddah* inte nämns. Han föreslår att lagarna ursprungligen speglar en oro över flytningarna i sig snarare än orena personer.

I kap. 4, "Who Touched Whom? On Graded Impurity and First-day Ablutions in 4Q274", analyserar Kazen *Tohorot A* (4Q274). Dokumentet handlar om *halakhah* för orena personer som rör vid varandra, ett ämnesområde som varken tas upp i Pentateuken eller i rabbinsk litteratur. Texten är delvis svårläst p.g.a. pergamentets dåliga kondition. Förutom närstudium av den hebreiska texten ger Kazen en insiktsfull analys av innehållet. Enligt Kazen handlar lagarna främst om personer som håller på att rena sig, vilket var en utdragen process i många fall. Med denna utgångspunkt faller flera av pusselbitarna på plats, bl.a. föreslår han att lagar om en menstruerande kvinna överensstämmer med samaritansk lag enligt vilken en *niddah* kunde rena sig den första dagen för att därefter få statusen som en renande person. Kap. 5, "The Status of the *Zavah* and the Jesus Tradition" behandlar frågan huruvida orena människor hölls segregerade i samhället på Jesus tid. Frågan är erkänt svår eftersom tidiga texter ofta kan spegla ideal snarare än realiteter. Kazen ansluter sig till den vanliga uppfattningen att spetälska hölls isolerade (3 Mos 14–15; 4 Mos 5). Han visar hur det innovativa bruket av första-dags-rening (*first-day-ablution*) innebar att de som var orena efter kontakt med lik och även menstruerande kvinnor inte behövde isolera sig. Den bibliska lagen att en *zav* inte smittar om han tvättat händerna gjorde det enklare för denna kategori av orena personer att röra sig i samhället. Enligt Kazen gällde inte samma undantag för en *zavah* och hennes rörlighet var därmed begränsad. Han upptäcker

stöd för den synen på en *zavah* i Markus 5. Andra forskare antar att samma regler gällde för en *zavah* som en *zav*, men det är svårt att veta vilken sida som har rätt.

I kap 6, "Hand-washing, Pure Food and Graded Purification: *Mishnah*, Mark and Jesus", går Kazen in på detaljer i renhetssystemet vad gäller måltider. Han avfärdar idén om att fariseerna försökte leva som präster bl.a. vid måltiderna genom att förklara hur orealistiskt det vore; viktig är distinktionen mellan vanlig mat (*chullin*) och prästerlig mat (*terumah*), för vilken andra renhetsregler gällde. Istället får man förstå fariseernas handtvätt vid måltider som ett uttryck för en allmän strävan att leva i renhet och helighet, ett ideal de delade med andra grupper. Dispyten över handtvätt – som var en halakhisk innovation under det första århundradet v.t. – innehåller en historisk kärna i vilken Jesus prioriterar inre moralisk renhet framför kultisk yttre renhet, vilket uttrycks i Mark 7:15 (som inte ska tas bokstavligen). Kazen finner därför traditionen koherent med övrig information om Jesus syn på renhet. Han finner ett liknande budskap om renhet i liknelsen om den barmhärtige samariern som han presenterar i nästa kapitel, kap. 7, "The Good Samaritan and a Presumptive Corpse". Enligt Kazen går liknelsen i Luk 10:30–35 i någon form tillbaka till Jesus. Bakgrunden till det fiktiva fallet är att präster enligt Torah inte fick ådra sig orenhet från lik förutom då det gällde nära familjemedlemmar (3 Mos 21:1–4; om en överstepräst i 21:11; om en nasir i 4 Mos 6:6–7). Men mishnaisk lag kräver också att man ska begrava en död kropp som påträffas (*m. Naz.* 6:5; 7:1). Dessa krav motsäger därför varandra för präster (och även nasirer) och Mishna presenterar diskussioner om prioritering (*m. Naz.* 7:1). I dessa fall handlar det om vad en överstepräst och en nasir ska göra om de träffar på ett lik. Intressant nog handlar frågan om vem av dem som ska ådra sig lik-orenhet; man tar alltså för givet att kravet om att begrava en död kropp har prioritet över regeln om att undvika lik-orenhet. Här vill jag tillägga att man inte ens diskuterar en vanlig präst, utan att det gäller en överstepräst och en nasir för vilka extra strikta regler gällde; man tar alltså också för givet att en präst skulle begrava kroppen. Utifrån Jacob Manns tolkning (*JQR* 6 [1915–16]: 415–422) föreslår Kazen att saddukeerna inte skulle accepterat den rabbinska hållningen utan hållit fast vid Torahs krav; Jesus liknelse innehåller därför en kritisk udd mot dem. Eftersom saddukeerna inte nämns i debatten och vi har så lite källmaterial om dem förblir en sådan tolkning möjlig men hypotetisk. En "anti-clerical stance" (148) framstår som en säkrare slutsats. Kazen menar dock att huvudbudskapet i Jesus liknelse var kontroversiellt i en vidare bemärkelse eftersom han inte ger någon exegetisk förklaring till den prioritering han efterlyser: "Jesus' somewhat 'unqualified' way of setting priorities in an area in which biblical legislation was clear, and at a time when strictness dominated, must have evoked opposition". Denna slutsats ter sig lite märklig eftersom halakhiska argument inte passar i genren liknelse. Utifrån det rabbinska materialet som Kazen lyfter fram ser man ju istället hur Jesus färgstarka liknelse hör hemma i en debatt i vilken hans "liberala" position överensstämmer med den position som är den vinnande i *Mishnah*. Man kan därför ifrågasätta om Jesus budskap om renhet i liknelsen var kontroversiellt som Kazen hävdar att det var.

Kap. 8, "Meier on Jesus and Purity", är en lång kritisk kommentar till John P. Meiers utläggning över Jesus förhållning till renhetslagarna i vol. 4 av *A Margi-*

nal Jew: Rethinking the Historical Jesus (2009). Kazen kritiserar Meier bl.a. för att han utesluter flera relevanta texter från Qumran i sin analys och för att missförstå lagar om spetäliskas orenhet. Ett långt stycke ägnas åt Meiers analys av konflikten över handtvättning i Markus 7:1–23 vilken avfärdas som icke-autentisk av Meier. Här angriper inte Kazen bara slutsatserna utan också metoden att använda sig strikt av autenticitetskriterier. Kazen anklagar Meier för att utvärdera Jesus ord för simplistiskt, som om de antingen vore historiska eller ej, istället för att utvärdera möjliga tidiga traditioner och minnen *bakom* berättelserna. Kazens poäng är viktig: "There are hardly any 'words' of Jesus to be retrieved at all. We only have Christian sermons. Sometimes, however, these are based on memories of the historical Jesus". Till slut kommer Meier fram till att Jesus inte brydde sig om renhet alls vilket han förklarar utifrån Jesus karismatiska person och övertygelse om att ha en "direct pipeline to God's will". Kazen kritiserar båda förklaringarna. Han skriver: "what I once described as Jesus' '*seeming* indifference' is for Meier a '*studied* indifference'". Ordalydelseerna ter sig inte så olika och bägge menar ju att Jesus var "indifferent" till renhet på något sätt. Kazen förklarar dock att istället för att avfärda renhet helt handlar det om prioritering och att Jesus "vision of the kingdom" tog prioritet över halakhiska frågor, vilket ger en mer nyanserad bild än Meiers.

Kazen har gjort oss en stor tjänst genom att publicera dessa insiktsfulla artiklar i en volym. Man behöver inte hålla med om precis alla slutsatser för att uppskatta den detaljrikedom, de många hänvisningar till primära källor och den tydliga argumentation som utmärker studierna. Sammantaget utgör artiklarna en spännande samling som borde intressera inte bara dem som studerar renhetslagar utan alla som intresserar sig för den historiske Jesus och den judiska miljön på hans tid i vilken renhet och orenhet var självklara kategorier.

Cecilia Wassén, Uppsala universitet

Chris Keith, *Jesus' Literacy: Scribal Culture and the Teacher from Galilee*. LNTS, 413. New York: T&T Clark International, 2011. Inbunden. XIII + 242 sidor. ISBN: 9780567119728. £55.00.

Chris Keith (Chair of New Testament and Early Christianity vid St. Mary's University College) har med *Jesus' Literacy* författat den första undersökningen i bokomfång av huruvida Jesu var läs- och skrivkunnig. Frågan har behandlats tidigare i artiklar och kapitel, och getts diametralt olika svar. Keith finner dock att dessa kortare undersökningar inte tagit tillbörlig hänsyn till den komplexitet frågan är förborgad med och *Jesus' Literacy* är således ett försök att behandla ärendet med denna komplexitet i beaktande.

Bokens första kapitel lyfter fram hur tidigare undersökningar, med hänvisning till såväl den sociokulturella kontexten som till specifika bibeltexter, målat bilden av Jesus läs- och skrivkunnighet i svartvita färger. Han var antingen total analfabet eller fullständigt litterat. Dessa motstridiga slutsatser visar, i Keiths mening, på ett utdraget dödläge inom forskningen och finner sin grund i ett sökande efter

”autentisk” tradition bakom evangelisternas tolkningar med hjälp av äkthetskriterier. Sådana projekt är dock, som Keith ser det, dömda att misslyckas. Inte för att det inte finns en relevant distinktion mellan historiens Jesus och trons Kristus, eller att man inte kan ställa frågor om vad som en gång hänt, men för att det aldrig funnits någon otolkad Jesus som kan friläggas ur evangelierna. Vad vi har att tillgå är istället olika ”minnen” av Jesus, vilka formats av Jesus men också av de första kristnas livssituation.

I kapitel 2 utvecklas dessa tankar. Med avstamp i Halbwachs teorier om socialt minne förordar Keith istället vad han kallar ”the Jesus-memory approach”. Detta tillvägagångssätt skiljer inte mellan äkta/falsk tradition utan tar traditionen som helhet i övervägande och betraktar även påstått icke-autentiska traditioner som historiska artefakter i behov av historisk förklaring. Således blir forskarens uppgift att ”triangulera” ett förflutet som kan förklara existensen av alla de olika, motsägande, minnena av Jesus i ljuset av de olika minneskontexterna inom tidig kristendom.

Med metodfrågan avklarad framskrider Keith i det tredje kapitlet till att etablera en plausibel socio-kulturell bakgrund för de olika påståenden om Jesu läs- och skrivkunnighet som kom att göras inom den tidiga kristendomen. Utgångspunkten är de slutsatser om en utbredd låg grad av läs- och skrivkunnighet i romarriket i allmänhet och Palestina i synnerhet som dragits. Beräkningarna har sina kritiker vilka menar att antalet läs- och skrivkunniga bör ha varit högre bland judar än bland andra folk, bl.a. med tanke på den centrala roll som den heliga texten spelade, men Keith menar att detta är att sammanblanda *literacy* (personlig förmåga att tillgå text) med *textuality* (förtrogenhet med texter och deras effekter oavsett personlig förmåga att engagera dem). Vidare måste man ta hänsyn till de gradskillnader i läs- och skrivförmåga – längs med ett spektrum som sträckte sig från rudimentära färdigheter att skriva sitt namn, eller att mekaniskt kunna kopiera bokstäver, till att kunna komponera intrikata texter; från att kunna staka sig fram genom en text till elegant recitation – som existerade kring Jesu tid, då dessa ligger till grund för hur olika personer uppfattade andra människors förmåga att interagera med texter. Samtidigt påstår Keith att det bland dessa nyanser av grått fanns en tydlig gräns mellan personer som var formellt utbildade och därmed skriftlärd (*scribal-literate*) respektive övriga. Detta får till följd att en person som gör anspråk på status som skriftlärd genom sitt sätt att agera på en och samma gång kan betraktas som skriftlärd av en olärd, men som olärd av en skriftlärd. Keith förklarar: ”A completely illiterate farmer in Jerusalem for a festival and a scribe from the temple could have witnessed the exact same interpretative battle between Jesus and Pharisees and walked away with opposite convictions about Jesus... The farmer, unfamiliar with the intricacies of Torah study and scribal education, could have concluded from the fact that Jesus was arguing Torah with Pharisees that Jesus, too, was a scribal-literate individual. In contrast, the temple scribe, familiar with the intricacies of Torah study and scribal education, could have surveyed the same scene and concluded that Jesus was not a scribal-literate authority” (180).

I bokens fjärde kapitel där Keith diskuterar de relevanta bibeltexterna framhålls att evangelierna beskriver hur Jesus gör anspråk på rollen som auktoritativ

texttolkare genom att undervisa i synagogorna. Frågan för synoptikerna är inte på vilken sida linjen Jesus ställde sig – han placerar sig tydligt på de skriftlärdas sida – utan på vilken sida han hörde hemma. Keith menar att man finner två grundläggande svar på denna fråga. Markus och Matteus påstår bl.a. genom kontrasterandet av Jesus och de skriftlärda (Mark 1:22; Matt 7:28–29), och den senare identifikationen av Jesus som ”snickare” (Mark 6:3; Matt 13:55), att Jesus inte var scribal-literate, medan Lukas genom att tillskriva Jesus egenskaper som besatts av skriftlärda (4:16–21) hävdar motsatsen. Redan under första århundradet föreställde sig sålunda kristna Jesus både som ”scribal-literate” respektive ”-illiterate”.

I bokens femte och sista kapitel försöker Keith rekonstruera historien genom att påpeka hur denna utvecklingskurva i riktning mot en allt mer skriftlärd Jesus är enklare att förklara än en i motsatt riktning. Kristna mindes till en början Jesus som icke-skriftlärd, men när kristendomen rörde sig in i en mer litterär kultur förvandlades bilderna av Jesus för att reflektera denna nya identitet. En sådan förklaring är, som Keith påpekar, inte ny utan finner föregångare bl.a. i Kelber och Crossan, men till skillnad från dem menar Keith att den senare bilden av den skriftlärde Jesus inte uppstår *ex nihilo* i en rörelse bort från historisk verklighet, utan att bilden uppstod redan under Jesu liv och att Jesus själv är ansvarig för dess uppkomst. Jesus uppträdde som om han var skriftlärd, bl.a. genom sina debatter med de skriftlärda, och hans publik kom så utifrån sin egen nivå av bildning att bedöma hans anspråk på skiftande sätt. De med lägre grad av utbildning såg honom som en av de skriftlärda han debatterade med, medan de skriftlärda själva betraktade honom som en bedragare. Detta sista förhållande förklarar i sin tur de religiösa auktoriteternas konflikt med Jesus. De kunde inte ignorera honom eftersom han utnyttjade samma sociala faktor som möjliggjorde deras egen auktoritativa status inom andra templets judendom. Samtidigt får detta en något ironisk följd. Just genom att debattera med Jesus offentligt, gav de skriftlärda andra människor intrycket att Jesus var en av dem.

Jesus' Literacy är en viktig bok, som framtida undersökningar av frågan oundvikligen kommer ta sin utgångspunkt i. Presentationen är hermeneutiskt medveten, skickligt skriven, och Keith leder läsaren med varsam hand genom den balanserade argumentationen. Användningen av social-minnesteori istället för äkthetskriterier för att rekonstruera den historiske Jesus är uppfriskande och visar på en möjlig väg framåt i en tid då allt fler ger uttryck för uppgivenhet vad det gäller att återskapa den historiske Jesus med hjälp av traditionella medel. Keiths förslag om att olika människor uppfattade Jesus på skiftande sätt beroende på sin egen nivå av lärdom framstår som mycket plausibelt och utgör ett av bokens främsta bidrag.

Men det finns också problem med Keiths framställning. Ett av de mest fundamentala, då det ligger till grund för den fortsatta diskussionen, är tolkningen att Markus 1:22/Matteus 7:28–29 framställer Jesus som ”scribal-illiterate”. Denna läsning är inte självklar. Att Matteusevangeliet som är en av våra äldsta ”tolkningar” av Markustraditionen – eventuellt skrivet av en f.d. skriftlärd, eller åtminstone av en initierad judisk författare – skulle ta Markus kommentar om att Jesus ”undervisade med makt och inte som de skriftlärda” och placera denna

precis efter Bergspredikan som han rimligtvis bör ha vetat på punkt efter punkt, både till form och till innehåll, är snarlik just de skrifflärdas undervisning, framstår som mycket egendomligt om syftet var att skilja mellan Jesus och skrifflärda i allmänhet. Begreppet ”skrifflärd” var inte entydigt och kommentaren förklaras bättre av Daubes gamla förslag om att texten speglar en skillnad mellan olika typer av skrifflärda i form av auktoriserade rabbiner bemyndigade att göra bindande tolkningar/tillämpningar av Lagen kontra vanliga lärare som saknade denna fullmakt. Slående nog placeras Jesus i den första av dessa kategorier! Synoptikerna mindes alltså inte Jesus på det brokiga sätt som Keith förfäktar, utan påstår relativt enhälligt att Jesus, inte bara placerade sig utan också hörde hemma bland ”scribal-literates”. Mer finns naturligtvis att säga och Keiths framställning utgör en habil utgångspunkt för fortsatt diskussion.

Tobias Ålöw, Göteborgs universitet

Anthony Le Donne, *The Historiographical Jesus: Memory, Typology, and the Son of David*. Waco, Texas: Baylor University Press, 2009. Hardcover. XIV + 309 pages. ISBN: 9781602580657. \$49.95.

The Historiographical Jesus by Le Donne was originally completed as his Ph.D. at Durham University. Since then, *The Historiographical Jesus* has been described as a provocative contribution to the research of the historical Jesus by prominent scholars such as Allison, Theissen and Dunn. And actually, Le Donne’s research has to be described as ground-breaking.

Some people have called Le Donne a postmodernist, but he goes beyond postmodernity, or rather, he applies a postmodern understanding of reality and history along with contemporary philosophy and manages to open the door to the past – once again. The aim of *The Historiographical Jesus* is to present statements on the historical Jesus with postmodern historiography and social memory theory illustrated with the much debated title “Son of David.”

The book consists of two parts. The first part, chapters one through four, lays the theoretical framework. Le Donne here describes the framework for the historiographical study of social memory and typology. After a well-executed introduction chapter, the following one presents the history of hermeneutics and historiography with its fathers such as Spinoza and Schleiermacher, as well as the well-known hermeneutical circle. Le Donne argues for three premises that he will rest on throughout his research: (a) all remembered perceptions have to be interpreted; (b) perceptions of a historical memory are to be interpreted and reinterpreted along the history of time; (c) the historian is not able to interpret the non-interpreted past.

Chapter three discusses historiography, memory and their relationship. The first question is: what is history? Le Donne, together with his supervisor Dunn (the second one is Barclay), does not accept the definition of history as “what really happened” but redefines the concept “history” (like “authenticity”) to indicate the earliest memories of Jesus. But in contrast to Dunn, Le Donne thinks that these memories can be based either on perception or on invention, or on a combination of these two. Then, he argues that the historical Jesus can only be studied

if “history is thought of in terms of memory refraction” (13). *The Historiographical Jesus* introduces a new theory, built upon (social) memory theory to identify these memories. Le Donne states that this theory must always be combined with recent historiographical discussion. The refracted memories in the Jesus tradition have been handed down and were consciously or unconsciously framed in new settings, formed by new context(s) and sometimes with added applications. All memories are seen to have been bent, distorted and interpreted during their lifetime along with rememberers’ life-experiences. In order to show these memory refractions, Le Donne helpfully presents the criteria he uses when finding the memories. With these presuppositions, Le Donne argues that the, often considered, problematic and/or false dichotomy between history and typology does not exist. In proving his theory and method he applies it to the title “Son of David” and its use in Jewish as well as in Christian traditions. Along with this, several different mnemonic processes are presented, such as how the individual memory becomes a collective one, as well as the important components in memory theory: localization, articulation and narrativization.

The fourth chapter, “Memory and Typology,” can be seen as the essence of Le Donne’s theory and method. In describing the trajectory of the mnemonic process he exemplifies it with Jesus’ saying about John the Baptist in Matt 11. He shows how memory refraction depicts a typological narrativization, beginning in the mnemonic process of Elijah and ending up with Jesus. Le Donne advocates both a synchronic and a diachronic analysis with his method.

The second part, chapters five through eight, functions as an exegetical test demonstrating Le Donne’s historiographical theory and method focusing on the title “Son of David.” Chapter five examines the typological background of the title and its function through a careful examination of 2 Sam 7, Chronicles, Ps 72, Isa 11 and *Psalms of Solomon* 17. Le Donne shows how the title is both Davidic and Solomonic and how this typological interpretation and memory refraction characterize the early memories of Jesus and his relation to the title.

Chapter six, “The Therapeutic Son of David,” argues that the title “Son of David” applied to Jesus gave him legitimacy for his exorcisms, thus avoiding the accusation of foreign magic. Le Donne examines the mnemonic background for exorcisms and healings within Jewish material, such as the *Testament of Solomon*, Wisdom of Solomon, Philo, Josephus and the Dead Sea Scrolls. By a typological interpretation of Solomon as an exorcist, this could place Jesus in the same mnemonic trajectory and early memories can be traced to Jesus as a healer and as an exorcist.

The seventh chapter concerns Jesus’ temple procession. Once again, Le Donne argues for historical memory rather than it being feigned, by tracing its trajectories back to the Davidic/Solomonic procession found in Zech 9 and 1 King 1 with parallels to Ps 118 along with the Dead Sea Scrolls concerning the Davidic offspring. The typological interpretation of this memory pinpoints the unity between the establishment of king and priest as the work of Messiah, and the temple establishment’s reaction to and their dismissal of Jesus as the Messiah and Son of David.

Chapter eight discusses the so called “Son of David”-question found in Mark 12:35–37, the only place in the gospels where the title is found on the lips of Jesus himself. Le Donne analyses the pericope’s typological trajectory and memory refraction of Ps 110, with focus on the relations between the Messiah and the temple establishment. Special significance is given to the mnemonic cycle of eschatology and the localized expectation of the Messiah’s authority to destroy the earthly temple.

The last chapter, “Concluding Analysis,” is excellent in its meritorious and ingenious weaving together of all the complex strings of theory, method and exegesis, present in the book. For the so far oblivious reader, this is where it all makes sense. The mnemonic process should be related to typological interpretation in search for a more correct understanding of the historical Jesus while the first perceptions of him, for example as “Son of David,” were bent and refracted by his contemporaries in the mnemonic process. As Le Donne himself concludes: “The historical Jesus is the memorable Jesus” (268).

Le Donne’s intentions may seem too large for a single project, but after reading *The Historiographical Jesus*, I feel as if he actually managed to carry it through. The book is massive, but outlined with a clear line of argumentation throughout the whole book. It is also pedagogical and clearly structured, with the helping hand from Le Donne continually guiding the reader through its pages. Even more helpful are his illustrations and tables, which in an easy way show the reader the complex theories and methods in practice. Le Donne’s wide usage of sources along with his richness in detail and accuracy deserves only praise. My only remaining critical question concerns why he did not engage with the important works of scholars such as Bauckham and Byrskog and their research on oral history in the ancient world and the role of eyewitnesses. After reading *The Historiographical Jesus*, I can highly recommend this worthwhile contribution to future historical Jesus research. This will probably start the next wave in the study of the historical (or the historiographical) Jesus.

Jennifer Nyström, Lund University

Kenneth Liljeström (red.), *The Early Reception of Paul*. Publications of the Finnish Exegetical Society, 99. Helsingfors: Finnish Exegetical Society, 2011. Häftad. 192 sidor. ISBN: 9789519217543. €25.00.

Finska exegetiska sällskapet publicerade 2011 denna förhållandevis korta bok om den tidigaste receptionen av aposteln Paulus skrifter, bestående av åtta artiklar skrivna på engelska. För redigeringen står K. Liljeström, som presenterar samlingen som uppkommen ur det faktum att tolkningen av Paulus skrifter redan från början var orsak till konflikter och lägerbildningar. Huvudfokus i volymen sägs ligga vid den tidigaste receptionen, fast då även detta är ett brett fält förklarar redaktören att bokens intention blott är att ge ”snapshots” av fenomenet i fråga och alltså inte en heltäckande redogörelse. Liljeström ägnar efter presentationen resten av kapitlet åt en genomgång av det recipierande materialet. Ett stort utrymme tilldelas här de deuteropaulinska skrifterna och deras Paulusreception, som i övrigt inte får så mycket uppmärksamhet i den här volymen. Även den

skepsis som fanns mot Paulus inom vissa "judekristna" sammanhang presenteras för att också de negativa rösterna ska komma till tals. Liljeström sammanfattar översikten med slutsatsen att alla möjliga attityder till Paulus har funnits ända från början, och att det är naivt att tro att dessa skulle låta sig beskrivas i några tydliga och raka linjer, kronologiska eller andra.

På Liljeströms introduktionskapitel följer två bidrag av R. Reuter, som båda behandlar "the concept of literary dependence". Det första, som heter "Clarifying the Issue of Literary Dependence", är helt inriktat på metodfrågan, och diskuterar hur man ska gå till väga för att avgöra huruvida ett litterärt beroende föreligger mellan två texter. Han börjar med att föreslå att konceptet "literary dependence" för oss (exegeter) väldigt ofta är relaterat (undermedvetet) till de synoptiska evangeliernas inbördes förhållanden, men att dessa i själva verket utgör särfall. Distinktionen "incorporation" – "selective use of material" förs in för att förklara skillnaden mellan de synoptiska evangeliernas litterära förhållande, som då kallas "incorporation", och den användning av texter som annars är vanligast för tidigkristna texter, och som här kallas "selective use of material". En hänvisning till E. P. Sanders huvudkriterium i "Literary Dependence in Colossians" (*JBL* 85 [1966]: 28–45) att litterärt beroende föreligger där "three or more words... within a short space" är identiska, gillas av Reuter (33). Till detta läggs vidare några stödskriterier. Genom att undersöka frasernas språkliga koherens inom respektive text kan sedan frågan om vilken skrift som är beroende av vilken besvaras. I nästa bidrag från Reuter tillämpas detta på förhållandet mellan Apostlagärningarna och 1 Clemens. Genom en noggrant utförd undersökning kommer han först till, den numera ovanliga, slutsatsen att det föreligger ett litterärt beroendeförhållande mellan Apostlagärningarna och 1 Clemens, och sedan till den helt unika slutsatsen att det är Apostlagärningarna som är beroende av 1 Clemens och inte tvärtom. Medan argumentationen är förhållandevis övertygande lämnas läsaren med många följdfrågor kring de konsekvenser som en sådan slutsats för med sig.

Följande tre bidrag behandlar frågor rörande Lukas-Apostlagärningarnas förhållande till de paulinska breven. Det första av dessa, skrivet av L. Aejmelaus, med titeln "The Pauline Letters as Source Material in Luke-Acts" tar sig an frågan om huruvida författaren till dubbelverket (för enkelhetens skull kallad "Lukas") kände till och använde Paulus brev. Två typer av argument används för att vederlägga förnekandet av detta: "First, there are certain general considerations pertaining to the character and time of the writing of Acts which suggest that it would be truly remarkable if the writer of Acts could have avoided any acquaintance with Paul's letters. Second, we must take into account the results of direct comparison of Luke's and Paul's texts" (56). Argumentationen är övertygande och han visar med flera textexempel på sannolika beröringspunkter mellan Lukas skrifter och Paulus brev. Avslutningsvis förklarar han också avsaknaden av explicita citat eller referenser till breven med att, å ena sidan, "[t]he genre and the contents of the letters were... not very applicable for Luke", och å andra sidan, att vissa aspekter av Paulus brev "did not match the overall view Luke wanted to give of the life of the first generation church" (73).

Det andra bidraget om Lukas relation till Paulus skrifter bär titeln "Were Paul's Letters Buried in Obscurity During the Writing of Acts?" Denna artikel av O. Leppä riktar sig emot tesen, förfäktad 1926 av E. Goodspeed, att Lukas inte hade tillgång till Paulus brev, då dessa först samlades ihop i samband med Efesierbrevets författande på 90-talet. Genom att visa på Kolosserbrevets (daterat till 70-talet) förhållande till de paulinska skrifterna argumenterar Leppä övertygande för att Paulusbreven var kända och användes före Efesierbrevets tillkomst.

För volymens längsta bidrag står H. Leppä med artikeln "Luke's Selective Use of Gal 1 and 2" vars första del behandlar frågan om Lukas använde Gal 1–2 vid författandet av Apostlagärningarna, och vars andra del ger en teori om hur detta användande kan beskrivas och förklaras. Enligt Leppäs något djärva hypotes förtiger Lukas medvetet allt tal i Paulus brev om Titus och insamlingen till de fattiga i Jerusalem. Anledningen till detta skulle vara att Lukas vet att Paulus sista besök i Jerusalem slutade i katastrof och att de ansvariga för detta var Jakob och hans parti. Lukas skrifter är alltså beroende av Paulus brev, men han tar sig friheten att på avgörande punkter gå tvärtemot breven eftersom han är mån om att framställa rörelsen som enad.

Med "Pauline Heritage in 1 Peter" av A. Aejmelaeus, förflyttas vi så från frågor om Lukas relation till Paulus, till 1 Petrus förhållande till de paulinska skrifterna. Här tas Sanders kriterier åter upp och tillämpas på relationen mellan 1 Pet 2 och Romarbrevet. Närvaron av allusioner till Jes 53 liksom hymniska drag i 1 Pet 2 diskuteras och slutsatsen dras att brevets författare tagit intryck inte bara av Romarbrevet utan även av Jesajatexten, fast överraskande nog förmedlat genom *1 Clemens* (16:3–14). Liksom Reuter menar Aejmelaeus att det är den kanoniska texten som är beroende av *1 Clemens* och inte tvärtom. Även detta förslag är unikt och för med sig samma svårigheter som Reuters gjorde.

I bokens sista bidrag, "Learning Scripture in the School of Paul", diskuterar D. Lincicum hur Paulus GT-användning påverkat skribenterna i hans efterföljd. Som utgångspunkt för resonemanget tar han tidigare teorier om användningen av *testimonia*-samlingar i de tidiga kristna församlingarna. Som ett alternativ till dessa föreslår Lincicum att Paulus brev fungerade på motsvarande sätt och försöker visa hur flera tidiga kristna författare, från Efesierbrevet till Justinus, använde sig av samma GT-citat som Paulus tidigare gjort. Lincicums idé är nog riktig, men menar han att Paulus skriftanvändning var mer betydelsefull för senare författare än till exempel Matteusevangeliet eller Lukas-Apostlagärningarnas?

För att sammanfatta boken i dess helhet kan sägas att tyngpunkten ligger vid frågor om hur man bedömer huruvida ett litterärt beroende föreligger och vilken text som i så fall är beroende av vilken. Frågor rörande hur material modifieras på olika sätt under receptionsprocessen har en underordnad ställning. Som framgått av genomgången ovan har det lukanska dubbelverket en viktig position i volymen medan de deuteropaulinska skrifternas Paulusreception och -förmedling får ett mindre utrymme. En generell svaghet är att "literary dependence" som koncept problematiseras i mycket liten utsträckning. Allt för hastigt drar författarna, enligt mitt tycke, slutsatser om litterärt beroende utan att på allvar överväga andra möjligheter. Hur det än är med det är detta absolut en läsvärd volym för den som är

intresserad av den tidigaste receptionen av nytestamentliga skrifter i allmänhet och Paulusbreven i synnerhet.

Martin Wessbrandt, Lunds universitet

Aren M. Maeir, Jodi Magness and Lawrence H. Schiffman (ed.), 'Go Out and Study the Land' (Judges 18:2): Archaeological, Historical and Textual Studies in Honor of Hanan Eshel. JSJSup, 148. Leiden: Brill, 2012. Hardcover. XXXVIII + 455 pages. ISBN: 9789004202689. €143.00.

Hanan Eshel, well-known Israeli archaeologist and Qumran scholar, died in 2010, only 53 years old. In this volume scholarly colleagues pay homage to him. A fitting memorial to a great scholar, who loved the nature and sites of the Land of Israel, as well as ancient texts born in the land. On his tombstone it is written אהב אדם אדמה וספר, "A lover of humans, earth and books." The contributions cover a wide range within the fields of archaeology, Bible, intertestamental and rabbinic literature. I will here review some of them.

Lisbeth Fried discusses the historicity of the Artaxerxes correspondence in Ezra 4 and Nehemiah's building of the Jerusalem wall. She concludes that most of the correspondence preserved in Ezra 4:11–22 is historical and presupposes Nehemiah's initiative to rebuild the wall. Thus, Nehemiah 4 and 6 give us the background for competing officials' request to the emperor (Ezra 4:11–16) to halt the building activities in Jerusalem. The description of the tensions between Nehemiah and other officials, and different parties' appeal to the king is typical of politics in the Achaemenid empire. Archaeologist Eilat Mazar asserts to have identified a wall tower from the mid-fifth century BC in the City of David. If she is right, the archaeological record may confirm that Nehemiah did succeed in turning the cards and bringing the building of the wall to a conclusion.

Jer 33:14–26 belongs to the proto-masoretic material in Jeremiah added in the early third century. Armin Lange brings in the contemporary *Aramaic Levi Document* as comparison. In both texts he finds an elevation of the Levites and a clear distinction between the Levites' cultic prerogatives and the political office as leader of the people – a hidden polemic against the ruling high priest in Judea of the Hellenistic period.

Joan Taylor writes on the deposition of scrolls in Qumran. She asks if the natural cliff caves such as Caves 1, 3 and 11 were intended not as temporary *genizot* (hiding place) in times of trouble, but rather for permanent burial of worn-out sacred or highly valued scrolls. Some of these scrolls were sealed by bitumen-soaked linen inside jars, a feature suggesting ultimate burial. Tombs in the Qumran cemetery where no skeletons were found may have been used for burial of less valuable scrolls. The human-made caves in the marl terrace close to the Khirbet Qumran are of a different kind. Only here does Taylor assert a rapid hiding scenario when the Romans approached in AD 68: The sectarians may have thrown scrolls from their community centre into these caves to remove them from the hands of gentile soldiers. These caves also served as temporary storage for

worn-out scrolls before they were processed and brought to final burial. The nine hundred scrolls found at Qumran represent only a part of the texts originally present there. Taylor suggests that this high number of scrolls represents remnants from Essene communities all over Judea who needed to deposit worn-out scrolls in a worthy manner. Thus, these caves represent an Essene funeral place for scrolls that no longer were fit for reading, and were sent to Qumran to find their final resting place. One key scribal centre of the Essenes may have produced many of these scrolls, but this centre was not necessarily located at Qumran. Taylor's essay may be supplemented by a study by Daniel Stoekl ben Ezra (*Qumran und die Archäologie* [2011], 327–346). Stoekl suggests Cave 1 was used by the Qumranites to store away valuable scrolls in the upheavals after the death of Herod, so that some Cave 1 scrolls were stored there from 4 BC, while others were added in AD 68.

Jodi Magness puts burial practice at Qumran in profile by comparing archaeological evidence with purity texts from Qumran. The simple trench graves at Qumran are typical for the lower classes of Judea, in contrast to the expensive rock-cut family tombs of the Jerusalem elite, either Sadducean or Pharisaic. The heaps of stones marking the graves at Qumran served to notice people not to walk on a grave unwittingly (cf. Jesus' saying, "Woe unto you, since you are like unmarked graves, and the people who walk over them do not know it," Luke 11:44).

Lawrence Schiffman screens the Babatha archive and other documents found in the Bar Kokhba caves for the information they give on Jewish life in the Dead Sea region between the two Jewish revolts, in a mixed cultural environment (Graeco-Roman, Nabatean, Jewish). The documents reveal women with independent roles in financial and legal matters. Among other things, they show us that Jewish polygamy was not restricted to the upper class elite. Jews lived peacefully in close cultural and financial relations with their neighbours. At the outbreak of the second revolt Jews such as Babatha must have felt that life in the Roman province Arabia was impossible. They set out to find refuge in the caves of Nahal Hever, probably out of fear for Roman reprisals.

Boaz Zissu and Erasmus Gass identify Achzib in biblical Judah as Khirbet En el-Kizbe in the Shefelah. They describe the recent archaeological survey of this site, an Israelite village inhabited from the Iron Age until the Bar Kokhba revolt, when it was destroyed. Achzib is mentioned in Mic 1:14 and may be the same as Cheziv (Gen 38:5) and Chozeba (1 Chr 4:22–23). Following this they suggest that the name of the leader of the revolt, Shimon bar Kosba (כּוּסְבָּה or כּוּשְׁבָּה) should be understood as "son of (the village) Chozeba." This site was indeed inhabited between the two Jewish revolts. It was destroyed during the second revolt, and is located only 14 km from Bethar, Bar Kokhba's final refuge and fortress.

Brian Schultz notes more evidence indicating that *Sefer haMilhamah* (4Q285, 11Q14) is an end-time war manual different from the *War Scroll*. In addition to the leadership role given to the priests, *Sefer haMilhamah* adds another for the Prince of the Congregation. It gives instructions for trumpet signals different from the *War Scroll*, and includes a maritime pursuit toward the end of the end-time battle. Both *Sefer haMilhamah* and the final five columns of the *War Scroll* repre-

sent revisions of the end-time scenario outlined after the Roman conquest of Judea, to accommodate sectarian interpretation to a new reality.

Among other articles, James VanderKam writes on common ownership of property in Essene Communities. The late Dan Barag suggests that coins from Alexander Jannaeus' time with the title "priest the king" react to the Pharisaic opposition against Jannaeus' holding the double office of king and high priest early in his reign. Menahem Kister traces ancient material in the mediaeval midrash *Pirke de-rabbi Eliezer* with parallels in the Targums, *Jubilees* and the *Genesis Apocryphon*, indicating that these traditions date back to the second temple time and were preserved in rabbinic circles for centuries. Shani Tzoref argues persuasively that 4Q252 (*Commentary on Genesis A*) is a unified composition with patriarchal blessings and their fulfilment as overarching theme. The covenants with Noah, Abraham, Isaac and Jacob lead up to the coming Davidic messiah and his "men of the community."

Torleif Elgvin, NLA University College, Oslo

David L. Mathewson, *Verbal Aspect in the Book of Revelation: The Function of Greek Verb Tenses in John's Apocalypse*. Leiden: Brill, 2010. Hardcover. VI + 206 pages. ISBN: 9789004186682. €98.00.

In *Verbal Aspect in the Book of Revelation: The Function of Greek Verb Tenses in John's Apocalypse*, David Mathewson addresses the long-discussed issue of how to understand the peculiar language of Revelation, which most commonly has been taken to reflect a significant Semitic influence. M.'s volume includes five chapters with back matter: "Introduction," "Verbal Aspect Theory," "Verbal Aspect in Revelation," "Shifting Tenses in the Apocalypse," "Conclusion: Verbal Aspect and the Nature of Revelation's Greek"; Bibliography; Author Index; and Reference Index.

Drawing on recent advances in Greek linguistics and particularly research on verbal aspect to understand the Greek tenses (as in works by Porter, Fanning, Campbell, McKay, Decker and Olsen), M. sets out to test if the notoriously complicated use of indicatives in Revelation can be better understood from an aspectual point of view. The backdrop of his attempt are previous, unsuccessful efforts that failed because of (i) their failure to distinguish between various degrees of Semitic influence – translation-Greek, enhancement and intervention – the last of which alone qualifies as a Semitism; (ii) the assumption in almost all studies that the Greek tenses should be understood temporally; (iii) their lack of a rigorous and linguistically grounded approach to the Greek verbal system.

M. notes that "somewhat of a revolution" is under way in the study of the verbal system of Greek. Aspect serves to indicate perspective or viewpoint rather than time or *Aktionsart*. He draws attention to four areas of debate; first, he notes that "aspect takes precedence over time" – a notion that almost all aspect advocates accept; second, aspect is based on the morphology of the tense form; third, the distinct separation of aspect as a mostly subjective category and *Aktionsart* as

a mainly objective category; fourth, M. points to the important distinction between semantics and pragmatics and makes reference to implicature as the fruitful bridge between the two – Fanning’s overload of the tense form serves as an example to illustrate the failure to uphold this distinction. The general agreement as to perfective aspect (viewing the action from the outside and as a complete whole) and imperfective aspect (with a focus on the internal structure) is contrasted by disagreement over the semantic nature of the stative, in which debate M. opts for the stative aspect as *a state of affairs*. The future is seen as non-aspectual and grammaticalizing expectation. M. correctly argues that the aspects are best understood in a network of meaningful oppositions where verbal semantic choices are made. However, he misses the point arguing that there is an opposition between perfective and imperfective aspect – rather the opposition is between perfective and non-perfective. In the aspectual network the Perfective (Aorist) is the least marked, whereas the Imperfective (Present, Imperfect) are more marked. The stative aspect (Perfect, Pluperfect) is the most heavily marked aspect. Their relationship is equipollent as M. maintains, but he errs when he argues that they are not binary – rather they are both equipollent and binary. The aspects are markers of degrees of prominence in discourse, where the perfective is used for backgrounding, the imperfective is used for foregrounding and the stative is used for foreground, which means that the Aorist is used for narrative, the Imperfect for marked past contexts, the Present for climactic points and the Perfect and Pluperfect for what is highly prominent. Supporting himself on Reed, M. argues for prominence as a pragmatic effect rather than the semantic content of the aspects. However, in his analyses in the third and fourth chapters, his treatment seems to lean towards understanding prominence as semantically contained.

First, M. treats John’s work as “an autobiographical narrative of a visionary experience” dealing with the indicative mood in the major tenses. For the aorist, M. demonstrates how it can be used for past, present (11:17), timeless (19:7) and future reference (10:7). M. notes that future referring aspect grammaticalizes aspect in the place of the aspectually vague future, but he rejects Giesen’s assertion that it indicates a greater extent of certainty. However, even though Giesen is temporally motivated he might be right at this point since the aorist has an implicature signalling that something is established. As M. addresses the issue of aorists used with the force of a stative (perfect), he is clearly mixing up the terminology when contesting “the apparent perfective force of the aorist”; obviously he is contesting the *stative* force of the aorist. But he importantly points out that the perceived stative force of the aorist often is the consequence of idiomatic translation into English (e.g. “I have ...”) “rather than [reflecting] the semantics [proper] of the aspect.” M. next deals with the use of the present tense that occurs in past, present, future (1:7; 2:5) and temporally unrestricted contexts. Reference to Semitic influence for the futuristic present is unwarranted since future use of the present is well attested in Hellenistic Greek. Even though *ἰδοὺ ἔρχομαι* may reflect some Semitic influence, its occurrence throughout NT and in extra-biblical Greek indicates that it is not un-Greek. Futuristic present is particularly clear when juxtaposed by futures (2:22–23, 9:6, 11:7–9). The point of using the future-referring present in place of the future would be to indicate the future as a process that

unfolds and develops. M. rejects Thompson's insistence on Semitic influence for past-referring presents since he cannot explain its inconsistency. Despite frequent rendering of *לֵאמֹר* with the present participle of *λέγω* in LXX, attestation of this form in extra-Biblical and Classical Greek suggests Semitic enhancement rather than pure Semitism. In discussing the special case of *ἔχω* that only occurs in the present in Revelation, M. suggests that the semantic choice was limited "since there are no aorist forms attested in Revelation." This is however not a necessary conclusion since the paradigmatic choice was available to the writer of Revelation. As to the perfect M. demonstrates its use in various temporal contexts, and especially to indicate emphatic prominence (as *εἰληφα* in 2:28). So-called aoristic use of the perfect is often conditioned by English translation concerns rather than the proper semantics of the Perfect. While conceding to a Semitic influence on perfect participles in Revelation, M. rejects Semitic interference. Perfect participles are often attached to persons and objects of significance to indicate prominence. For the non-aspectual future tense M. postulates grammaticalization of *expectation* and argues that the future is more marked than the subjunctive in *ἴνα* clauses, but when addressing use of the future in conditionals he confounds the terminology of protasis and apodosis. M. concludes the chapter by asserting the explanatory power of verbal aspect against assumed Semitic influence and temporally and *Aktionsart* based approaches.

Second, M. treats the issue of tense forms in a number of visionary sections in Revelation that refer to the same temporal context. In 7:9–17 (the great crowd standing in heaven) for instance, M. shows that verbal aspect demonstrates a capacity to indicate prominence as well as to structure discourse in such a way as to explain the alternation of tenses. Aorists summarize and introduce dialogue; presents highlight focal points and continuity; the heavily marked perfects introduce key figures and with *εἶρηκα* (7:11) John's utter surprise is indicated; the only pluperfect grammaticalizes stativity and remoteness, placing the circle of angels somewhat further away, allowing the crowd to remain in focus; the futures (possibly reflecting influence from LXX: Ezek 37:27, 34:23; Isa 49:10; Ps 22:1) may be used for cohesion with reference to the same forms in the climactic chs. 19 and 21. In 19:11–21 M. observes the highest density of the heavily marked Perfect in all of Revelation describing the Warrior Messiah and his army. M. notes the appropriateness of this focus on "Christ as the conquering Lamb" in the eschaton.

Overall, as elaborated on in the summarizing fifth chapter, M. does a good job presenting the verbal aspect approach as a viable alternative to help us to understand and perhaps solve the conundrum of the use and shift of indicative tenses in Revelation.

Jan H. Nylund, Lund University

Robert K. McIver, *Memory, Jesus, and the Synoptic Gospels*. SBLRBS, 59. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2011. Paper. XII + 241 pages. ISBN: 9781589835603. \$29.95.

Memory, Jesus, and the Synoptic Gospels by Robert McIver is a welcome and important contribution to the on-going discussion of the role of memory in the oral tradition of the Gospels. In this volume, McIver draws upon scientific studies in cognitive psychology and human memory in order to argue for the reliability of the synoptic Gospels. His aim is to use memory theories in the discussion of the synoptic problem, in order to investigate what really happened between the death of Jesus and the writing of the synoptic Gospels. Like Richard Bauckham, McIver assumes that the determinative factor is the individual's capability to remember correctly.

McIver's research is divided into two parts. The first section, called "Personal and Collective Memory," presents the theoretical framework. The benefit is the strictly psychological research concerning different types of memory without the involvement of exegesis. Throughout, this part presents several cases from recent psychological research concerning the value of memory.

The first chapter, with its historical overview of research, serves as a kind of introductory chapter concerning the impact of eyewitness memory on the origin of oral gospel tradition, represented by scholars such as Bauckham, Byrskog, Kelber and Crossan.

The second chapter, "Transience and the Reliability of Long-Term Human Memory," discusses seven frailties of human memory. Examples of these are suggestibility and hindsight bias. Despite the "sins" of memory, McIver presents research (such as drawn from eyewitnesses in court cases) that shows that memory is usually about 80 per cent correct regarding a specific event. Errors are usually found in details concerning time and place or attributed to bias. There are difficulties in doing experiments concerning long-term memory (the eyewitnesses' memory of Jesus has to be described as long-term memory), but McIver emphasizes forgetting curves and an interesting experiment concerning individuals' capability to remember a foreign language once studied. The results are remarkable: the first five years after an event are important for if and how one remembers, while they also contain a rapid decline in memory capability, but after these five years, memories are stable, and the same applies twenty years later.

The third chapter concerns personal event memories. McIver questions if so-called flashbulb memories are exempt from transience. Results of experiments and interviews show that flashbulbs and the wider category of personal event memories are more accurate when it comes to remembering details compared to other memories, due to their strong emotional and sensory impact.

The fourth chapter depicts two human memory frailties: suggestibility and bias. Experiments have shown that these two frailties can produce false or modified eyewitness memories. One such process is social contagion, that is, the social interaction in different times and groups. McIver concludes that memories are reconstructions prejudiced/influenced by current situation and different memory subsystems such as episodic, general or semantic memory. However, after dis-

cussing individual memory, the conclusion that can be drawn is that human memory tends to show inaccuracy at the level of details, but accuracy at the level of gist.

Before turning to Part Two, McIver turns to “Collective Memory” in his fifth chapter. Surprisingly, McIver discusses the nature of collective memory and connects it to form-criticism, due to the fact that both are strongly influenced by the current situation and needs of the group. At the same time, McIver argues for Bailey’s informal controlled oral-tradition model, along with some influences from Gerhardsson’s thesis, which disqualifies imagination as a collective memory.

In Part Two, “Jesus Traditions as Memory,” McIver returns to his main interest, namely, “whether it is possible to identify elements of eyewitness accounts in the written texts of the Gospels” (123).

The sixth chapter considers “Collective Memory as an Explanation of Gospel Origins.” McIver does not accept *Formgeschichte* because he is not able to combine its thesis with his memory research. Rather, he discusses confabulation and three themes often connected with collective memory research; contest, conflict and controversy, but concludes that “collective memories appear to be largely free of actual confabulation...yet this positive evaluation of the essential authenticity of collective memories must be balanced against their known frailties” (108). Further, McIver argues for Bailey’s model (see above) and combines it with Dunn’s point of view concerning collective memory.

Eyewitness memory is the focus of the seventh chapter. McIver claims that it is possible to identify elements of eyewitness accounts in the gospels, for example, personal event memories, which can be identified with four words: *who*, *what*, *where* and *when* along with a couple of criteria (see 124). In his argumentation, McIver compares two so-called *apophthegmata* existing in two of the synoptics. He concludes that these probably existed in a common collective memory before being written down by the Evangelists, which is seen from their verbatim reproduction with the same gist, but within different frameworks. Especially the Twelve are seen as bearers and controllers of eyewitness memories, and important in the formation of the collective memory.

The eighth chapter concerns “Memory Frailties and the Gospel Traditions.” Here, McIver recalls Part One and its forgetting curves proving that five years after an event, memory has been stabilized. Large parts of the gospels can be defined as personal event memories. These kinds of eyewitness memories can be memorized in great detail regarding short time periods, but can also be misleading. Although McIver believes that eyewitness memories could change in the collective memory, he is also open to the possibility that a memory remembered correctly for the five first years can survive in its entirety for 30–60 years.

The ninth chapter combines three important elements: collective memory, Jesus as a teacher and the Jesus traditions. According to McIver, Jesus functioned as a teacher in a pedagogical culture based on recitation and memorization. This verbatim memory is more short-lived than gist memory, but after the death of Jesus, the disciples would have retained verbatim memory as well as gist memory

from the teaching of Jesus. This is vindicated after comparisons of parables (Mark 4 and Luke 8 – gist relationship) and aphorisms (Matt 7 and Luke 11 – verbatim memory) showing “great resistance to change in an oral environment” (170).

Eventually, in the concluding tenth chapter, McIver concludes (despite the frailty of memory) that, at least, the gists of memories would have been preserved in the collective memory of the early church with its control mechanisms. The gospel traditions are eyewitness testimonies about 80 percent accurate and consisting of authentic sayings of the historical Jesus. McIver also adds an appendix investigating lifespans during the first century.

McIver’s volume is a worthwhile reading for everyone interested in memory, oral tradition and the Gospels. The better and more important part for historical Jesus research is Part One, with its purely psychological theory and research. Someone may consider McIver too optimistic, and perhaps he is, but the conclusion I drew was: more research has to be done using cognitive psychology.

My main critique towards the book is that the conclusions drawn in Part One could have been more applied and referred to more in Part Two. McIver also does not discuss the reliability of memory concerning the *events* narrated in the gospels. Furthermore, the relationship between individual and collective memory needs more investigation as well as a discussion concerning the concept “tradition.”

I look forward to seeing how future research will react to *Memory, Jesus, and the Synoptic Gospels*.

Jennifer Nyström, Lund University

Sun Myung Lyu, *Righteousness in the Book of Proverbs*. FAT 2:55. Tübingen: Mohr Siebeck, 2012. Paperback. XI + 154 pages. ISBN: 9783161498725. €44.00.

In Old Testament theology there is a tension between on the one hand the concept of righteousness, taken as a salvific gift, given to those who accept it, and on the other hand righteousness as a quality, achieved or possessed by the righteous ones. The former concept is often related to the covenant theology, the latter is easier to be found in Proverbs. It is suggested by the author of this book that the former concept might have been preferred by some theologians from a Protestant point of view. Of certain interest in this investigation is the following comparison of the concept of righteousness in Proverbs in relation to the covenant theology and not least the presentation of the difference between the concept of righteousness in Proverbs, the wisdom of Egypt and the concept of righteousness in the Psalms.

This study is well planned. Chapter One gives an introduction with a survey of the content of the following chapters. It starts with a definition of the concept of righteousness as such, which is related to, but separate from, the “meanings” of the Hebrew words *tsedeq* and *tsedaqa*. The semantic range of the *tsedeq*-words is quite broad and includes much that is unrelated to what the English word “righteousness” represents. A working definition of righteousness turns out to be:

“Righteousness is the all-encompassing quality of human or divine character in toto above and beyond specific behaviors, which is actualized as rectitude in moral choices and fairness and benevolence in social transactions. A righteous person embodies righteousness as an internalized and pervasive character trait, cultivates the desire to be righteous, and finds pleasure when that desire is met” (13–14, original emphasis removed). The reviewer cannot help the impression that it would have been helpful to have the *Hebrew* concept of *tsedeq/tsedaqa* analyzed in a similar way. Besides, the English word “righteous” (together with the corresponding concept of righteousness) has its own history, closely interwoven with, and partly depending on, the Scandinavian root “rättvis.”

Chapter Two presents theories of righteousness in Biblical studies. Theories centered on *tsedeq*-words as norm (Kautzsch) are confronted to theories centered on relationship (Cremer, von Rad). The conclusion is that there must be some objective and external criteria to determine which acts are righteous. Achtemeier’s claim that “[t]here is no norm of righteousness outside the relationship itself” is misleading. Humans can appeal to some agreeable standards and norms that are *external* to the God–human relationship. Likewise von Rad’s conclusion “No reference to the concept of a punitive *sedāqa* can be adduced – that would be a *contradictio in adiecto*” is memorable but overstated. The theory of Egyptian *maat* as world order (Schmid) has exerted a strong influence on biblical studies of wisdom and creation theology. But the author finds it unproven whether the meaning and place of *maat* can bear the weight of Schmid’s proposal. It is doubtful if the Israelite sages were concerned with some abstract “order.” On the other hand, *tsedaqa* as social justice (Weinfeld) is more positively estimated. *Tsedaqa*, *mishpat* and *mesarim* in Prov 1:3 represent the cardinal value of the moral education in Proverbs. But it is added that Proverbs treats righteousness more as an individual value than as a social norm. Righteousness is a fundamental virtue and a key to character development.

Chapter Three gives a description of the righteous person in Proverbs. There is a “binary anthropology,” where the opposing pairs of human types can help to define each other. But there is at the same time a theological anthropology, expressed by their respective relationships to God. This means that a person’s value is determined from a theocentric perspective. The righteous person, the *tsaddiq*, appears in the Old Testament in three contexts. In legal contexts, it means “vindicated” or “innocent.” This, however, is gravely inadequate for the interpreter of Proverbs. In social contexts it cannot be reduced to social or economic status. In the Psalter, *tsaddiq* appears in a cultic context, but Proverbs is not interested in how one *becomes* righteous. In Proverbs, the *tsaddiq* is powerful, compassionate, wise and happy.

Chapter Four describes how the righteous character is formed in Proverbs. Righteousness touches much deeper than mere legality or morality. There is no teaching how to initiate into righteousness, and there is no level or degree of one’s righteousness, in contrast to the clear references to the need for advancing in the *pursuit* of righteousness. Righteousness and wisdom are integrated: without moral uprightness one cannot be wise in any true sense of the word. The general-

ly accepted etymology of “righteous” is “right” + “wise.” (Here can be noted that the Scandinavian “rättvis” is explained either as “rightly wise” or as “in a right manner, in a right way.”)

Chapter Five examines some rhetorical devices used in Proverbs to promote moral virtues, especially righteousness, over the more immediate and material gains. There is often juxtaposition of sayings or the better-than proverbs. Going beyond the deed–consequence nexus, there emerges a deeply rational piety that at once stems from and directs to Yahweh, the source of every good.

Chapter Six discusses the concept of righteousness in Proverbs in the light of Egyptian wisdom literature. There are parallels, but the differences are interesting. Over against the Egyptian ideal of the silent man, who is in essence the *maat*-person, stands the righteous *tsedeq*-person in Proverbs. The Egyptian literature tells the need of avoiding the hothead from utilitarian perspective, whereas Proverbs recognizes the infectious potential as the chief danger of keeping company with such people.

In Chapter Seven, finally, the concept of righteousness in Proverbs is compared with the same concept in the book of Psalms. Two striking features in the Psalms are that human righteousness can be legitimately paraded before God as a badge of honor and that a petitioner can provoke God to judge him based on his own perceived virtue. Such *Unschuldserklärungen* are not to be found in Proverbs. (It could be noted that an advocate for the covenant theology probably would find an answer here.)

The study ends with “Concluding remarks,” where it is stated that the initially adopted definition of the concept of righteousness in Proverbs still seems to be valid. This concept of righteousness distinguishes the book not only from other literature within the Hebrew Bible, but also from the Egyptian wisdom texts to which it is commonly compared. It is summarized as follows: “The rhetorical and pedagogical intention of the moral discourse of Proverbs is the formation of moral character. Righteousness, in conjunction with and inseparable from wisdom, is the chief virtue and the goal of education. The righteous person represents the ideal character that embodies the paradigmatically full and happy life that is divinely bestowed yet contingent upon human pursuit” (135, original emphasis removed).

The summing up of the reviewer would be: The introduction of the concept of righteousness as such, separated from *tsedeq/tsedaqa*, seems to cause more problems in biblical research than it solves. On the other hand, the analysis of righteousness and the righteous one, the *tsaddiq*, in Proverbs offers many interesting and convincing observations, together with a valuable and detailed discussion with a broad representation of scholarly opinion.

There are a few misprints or irregularities (e.g. the divine names, 44). The bibliography is comprehensive and good, and Scripture Index, Ancient Sources Index, Subject Index and Author Index are added.

Bo Johnson, Lund University

Stefan Nordenson, *Genom honom skapades allt: En exegetisk studie om Kristi preexistens och medlarfunktion i Nya testamentet*. Åbo: Åbo Akademis Förlag, 2011. Häftad. 221 sidor. ISBN: 9789517656283. €38.50.

Genom honom skapades allt är Stefan Nordensons doktorsavhandling, framlagd vid Teologiska fakulteten, Åbo Akademi, i december 2011. Temat för studien är föreställningar om Kristi preexistens och om hans "medlarfunktion" i tidigkristna texter och traditioner, särskilt Nya testamentet. "Medlarfunktion" syftar här på föreställningar om Kristi funktion i skapelsen: att Gud skapade världen "genom honom". De nytestamentliga texter som framförallt är i fokus är därför 1 Kor 8:6; Joh 1:1–18; Kol 1:1–15; Heb 1:1–3. Studien inkluderar också förpaulinska traditioner, Q och utomkanoniska skrifter – Justinus martyren, Diognetosbrevet – som ger uttryck för en "logosteologi".

Nordenson vill visa att föreställningar om preexistens och medlarfunktion uttrycks i dessa texter och hur dessa föreställningar om Kristus växte fram (17–18, 179). Avhandlingen blir därför till stor del en studie av den roll vishetstexter och vishetsföreställningar samt begreppet *logos* spelar i tidigkristna texter, särskilt för kristologins utveckling, och av hur de begreppen förhåller sig till varandra (se exempelvis 2–4, 17–18). Centralt i avhandlingen är också att presentera hur tidigare forskning besvarat dess frågor (exempelvis 5–15). Mot vissa tendenser i tidigare forskning formulerar Nordenson ett eget ställningstagande. (Därför är det lite förvånande att avhandlingen inte skrevs på engelska eller tyska.)

Nordensons tes är att forskningen idag tenderar att framförallt söka bakgrunden till föreställningar om Kristi preexistens och medlarfunktion i vishetslitteraturen och i begreppet "Guds vishet". Därmed ges inte föreställningar om *logos* (framförallt förstått som "Guds skaparord" mot bakgrund av 1 Mos 1) den betydelse de faktiskt hade. Nordenson gör därför *logos* mer centralt, och hävdar dessutom att relationen mellan visheten och *logos* kan beskrivas som en förändring över tid (exempelvis 1–4, 177–180). I tidiga texter och traditioner, till exempel Paulus och förpaulinska traditioner, ger texter och föreställningar om Guds vishet ett språk och en begreppsapparat för att kunna tala om Kristus som preexistent och om hans medlarfunktion i skapelsen. I senare texter är *logos* centralt för denna typ av kristologiska föreställningar (t.ex. Joh 1:1–18; Heb 1:1–3).

Centralt för Nordenson är också att föreställningar om Kristi preexistens och att Gud skapat "genom honom" är tidiga. Även här markerar han alltså mot en tendens i tidigare forskning (se exempelvis 1). Vi möter dem redan i de äkta Paulusbreven, i passager om visheten som Paulus tagit över från kristen undervisning. Nordenson hävdar också, att preexistens-föreställningar inte är främmande för judisk tradition, utan att tidiga kristna föreställningar om Kristi preexistens bäst kan förstås utifrån judiska traditioner – vishetstraditioner, eskatologiska traditioner – och har sitt ursprung där (se 32, 84–85, 172–174, 177–178).

Boken inleds med ett kort personligt förord, innehållsförteckning och inledning där studiens problematik introduceras, en forskningsöversikt ges och den specifika uppgift författaren åtar sig formuleras. Huvuddelen av framställningen inleds med en bakgrundsteckning, ett kapitel om preexistensföreställningar i

judiska och hellenistiska texter och traditioner. Här presenteras vishetsföreställningar i Ordspråksboken, Jesu Syraks vishet, Salomos vishet samt palestinensisk och alexandrinsk vishetsreflektion (inklusive Filon). Till detta kommer korta separata framställningar om palestinensisk respektive alexandrinsk vishetsreflektion samt om *logos* i stoicismen. Texter där *logos* och visheten relateras till varandra uppmärksammas.

Därefter behandlas, i kapitlen 2–5, nytestamentliga texter. Paulus och paulinsk tradition får ett kapitel, synoptikerna ett, Johannesevangeliet och Hebreerbrevet varsitt. Som kapitel 6 följer en exkurs om Justinus martyrens och Diognetosbrevets bruk av *logos*-begreppet. I kapitel 7 redovisar Nordenson sina slutsatser (172–178).

Avhandlingen avslutas med en drygt tre sidor lång engelsk sammanfattning samt en substansiell litteraturförteckning, med både primärtexter och sekundärlitteratur. Det som saknas är register, såväl sak/begrepps-register som register över primärtexter och personregister. Register hade ökat bokens användbarhet.

Framställningens disposition är alltså konventionell men adekvat och tydlig. På ett ställe väcker den dock frågor hos mig. Som ovan nämnts vill Nordenson visa att föreställningar om Kristi preexistens och medlarfunktion är tidiga då de i Paulusbreven framträder som självklara, välkända. Därför måste han visa att vissa nytestamentliga texter innehåller material som uttrycker dessa föreställningar och som med viss rimlighet kan antas vara övertaget från undervisning. Jag tror det mest pedagogiska varit att samla undervisande material – hämtat från delar av Apg, Q-stoff, möjligt förpauliskt material i Paulusbreven, Didache och Jakobs brev – i ett eget kapitel, diskutera metodproblem och ta fram en samling försvarbara rekonstruktioner av tidiga uttryck för dessa föreställningar som levtt i muntlig undervisning innan de kom i skrift. Nordenson lägger i stället några texter som han menar innehåller sådant material – Jakobsbrevet, Första Petrusbrevet och Judasbrevet – först i kapitlet om ”Paulus och paulinska traditioner” och infogar en kort metoddiskussion om vad han gör i avsnittet om Jakobsbrevet. Q behandlas på annan plats, tillsammans med synoptikerna. Enligt min uppfattning skapar detta en otydlighet, då dessa svåraterade och sannolikt sena brev knappast är ”paulinska”. Efter en del tänkande förstår jag logiken, men jag menar ändå att framställningen skulle vunnit på ett annat, mindre frågeväckande, upplägg.

Nordenson arbetar med grundläggande exegetiska redskap för att skriva fram en fortlöpande dialog mellan primärtexter, sekundärlitteratur och sig själv om vilka hypoteser som är mest rimliga när det gäller förstelsen av centrala teologiska begrepp och föreställningar samt relationen mellan dem. Ur denna fortlöpande dialog växer en hypotes om hur vissa centrala kristologiska föreställningar växte fram. Här ges med andra ord inte mycket av teoretisk eller metodisk reflektion, utöver det grundläggande historisk-kritiska förhållningssätt som hör exegetiken till. Denna avhandlingens karaktär kan ju väcka olika reaktioner hos läsaren. En möjlig reaktion är att det är glädjande att det kan skrivas avhandlingar som vågar ta itu med stora grundfrågor, behandla stora textmaterial, skriva synteser och sammanfattningar, ta upp diskussioner med internationella storheter om komplexa historiska processer. En annan reaktion är en önskan om bearbetning av ytterligare frågor, om kritisk reflektion över det egna arbetet. Varför är det vik-

tigt för mig att visa att en hög kristologi är tidig och förankrad i judiskt tänkande? Är det enbart en vilja att göra materialet rättvisa eller finns det andra intressen? Och vice versa: Vilka intressen kan vara med i bilden om vi vill visa att högkristologiska föreställningar om till exempel Kristi preexistens är relativt sena? De frågorna lämnas vidare till läsaren, både att ställa och att besvara.

Sammanfattande kan sägas om *Genom honom skapades allt* att den vittnar om förtrogenhet med det område den bearbetar, både tidigare forskning och primärtexter. (Jag saknar dock Elisabeth Schüssler Fiorenza i framställningen om visheten i synoptikerna.) Avhandlingen kan beskrivas som en idéhistorisk studie, där författaren sammanfattande presenterar en viss tematik och vissa föreställningar i en stor mängd texter samt fortlöpande presenterar och diskuterar hur dessa föreställningar och texter förstås i tidigare forskning. Något påminner den alltså om en klassisk bibelteologisk studie. I studien drivs också, som nämnts ovan, viss kritik mot tidigare forskning, vilket gör den till ett bidrag till ett fortsatt vetenskapligt samtal.

Hanna Stenström, Uppsala universitet

Stefan Nordgaard Svendsen, *Allegory Transformed: The Appropriation of Philonic Hermeneutics in the Letter to the Hebrews*. WUNT 2:269. Tübingen: Mohr Siebeck, 2009. Häftad. XV + 273 sidor. ISBN: 9783161499685. €59.00.

Nordgaard Svendsens bok *Allegory Transformed* är en lätt reviderad version av hans avhandling från 2007. Han vill med denna bok utmana den rådande uppfattningen angående Filons påverkan på Hebreerbrevet och driver att Filons påverkan är tydlig inte bara i brevets språk, kosmologi och teologi, utan också i dess skrifttolkning. Monografins syfte är således att försöka visa att Hebreerbrevets författare var bekant med och till viss del även använde sig av Filons allegoriska metod då han tolkade Gamla testamentet.

Boken är indelad i tre delar, där den första är en beskrivning av läsare i den grekisk-romerska världen som använt sig av allegorin som tolkningsmetod. Nordgaard Svendsen beskriver Filon och argumenterar emot föreställningen att Hebreerbrevets författare endast skulle ha använt sig av en typologisk tolkningsmetod och inte en allegorisk. Han menar att det är just allegori som vi finner i Hebreerbrevet och lyfter bland annat fram det faktum att de levitiska prästerna enligt Hebreerbrevet karaktäriseras av att de är många, medan Kristus är en. Detta liknar den karaktäristiska skillnaden i Filons hermeneutik mellan den immanenta och den transcendenta världen. Skillnaderna mellan Hebreerbrevet och Filon ligger därmed enligt Nordgaard Svendsen inte i vilken metod de använder sig av, utan i deras världsbild. Han menar att om Filons allegoriska metod skulle separeras från dess platonska kontext och istället placeras i en kontext av judisk apokalyptik, skulle resultatet bli precis det vi finner i Hebreerbrevet. Han driver att författaren valde att använda sig av Filons allegoriska metod för att den gjorde det möjligt för honom att förkasta den levitiska kulten och ogiltigförklara all efterlevnad av Torah.

I bokens andra del diskuterar Nordgaard Svendsen ett antal antaganden inför läsningen av Hebreerbrevet, såsom exempelvis brevets tillkomstmiljö och historiska kontext. Här kan sägas att han tänker sig en tillkomst någon gång år 50-70 och att det mest sannolika är att brevets författare är en person som vi inte har något namn på. Vidare tänker han sig att brevets första läsare var hednakristna som övervägde att börja ta efter judiska seder för att komma undan omgivningens trakasserier och förföljelser; brevet skrevs för att övertyga dem att inte göra så.

Den tredje och avslutande delen utgörs av att Nordgaard Svendsen kommenterar hela Hebreerbrevet från början till slut. Han kommenterar Hebreerbrevets innehåll och budskap, men framförallt det han anser tala för influenser från Filon. Nordgaard Svendsen menar att Hebreerbrevets författare oftast tolkar skriften på ett sätt som inte är allegoriskt, men driver att författaren var influerad av Filon och utförde allegoriska tolkningar särskilt när det gäller tre centrala judiska identitetsmarkörer, vilka han menar är landet Kanaan (3:7–4:11), tabernaklet i öknen (8:1–6; 9:1–10) och den judiske översteprästen (9:11–10:18). Vid tre tillfällen i kommentaren stannar han därför upp och gör en noggrann analys och jämförelse mellan dessa textavsnitt och Filons utläggningar.

Den första identitetsmarkören som diskuteras handlar om det utlovade landet och den gudomliga vilan. Filon beskriver vila som ett gudomligt attribut som människor kan få del av och Nordgaard Svendsen visar att denna vila är synonym med frälsning och vishet. Han kommer till slutsatsen att även om vi inte känner till något uttalande från Filon där han säger att landet Kanaan representerar den gudomliga vilan, så tyder allt på att han skulle hålla med Hebreerbrevets författare i detta. Samtidigt belyser han också den skillnad som finns eftersom de allegoriska symbolerna enligt Filon är en del av det de symboliserar, medan allegorins innebörd i Hebreerbrevet är skilt från symbolen.

När det gäller tabernaklet, den andra identitetsmarkören, uppfattar Hebreerbrevets författare det som en återspeglning av den transcendenta verkligheten och använder sig i likhet med Filon av Exod 25:40 i sin tolkning. Flera likheter lyfts fram, men även skillnaden belyses. Medan Filon använder sin allegoriska tolkning för att hedra tabernaklet och beskriver det som den perfekta återgivningen av den transcendentia verkligheten, driver Hebreerbrevet att det endast är en återgivning.

Den sista identitetsmarkören som diskuteras är prästtjänsten. Nordgaard Svendsen beskriver Hebreerbrevets skildring av de många judiska översteprästerna som jordiska skuggor av den sanna översteprästen i himlen och pekar på en likhet med Filon. Hebreerbrevet tolkar den jordiske översteprästen som en symbol för Kristus och Filon tolkar översteprästen som en symbol för logos. Till skillnad från hos Filon kontrasteras Jesus prästtjänst i Hebreerbrevet mot de många översteprästerna på jorden. Denna skillnad beror på att Hebreerbrevets författare inte trodde att de bibliska symbolerna tog del i sina allegoriska motsvarigheter, vilket leder till att hans läsning istället fäster fokus på olikheterna.

Den avslutande delen av kommentaren utlägger 10:19–13:25, vilket i praktiken blir en utläggning vars syfte är att bekräfta Nordgaard Svendsens tankar om brevets tillkomst och syfte. Vad författaren ville åstadkomma var att förhindra det avfall från tron som det skulle innebära om läsarna underkastade sig Torah, vilket

vore oförenligt med att ta del av frälsningen. Om överträdelser mot den mosaiska lagen tidigare straffades med döden, så skulle i det nya förbundet en trohet till Torah straffas ännu hårdare, enligt Nordgaard Svendsens förståelse av Hebreerbrevet.

Orsaken till att författaren valde att använda sig av Filons allegoriska metod är enligt Nordgaard Svendsen att den gjorde det möjligt för honom att knyta Jesus till Gamla testamentet och samtidigt ogiltigförklara all efterlevnad av Torah. Genom en allegorisk tolkning av prästtjänsten diskvalificerar han först kulten. Eftersom han kopplat samman prästtjänsten och lagen möjliggörs därmed också en diskvalificering av lagen. Utifrån detta tolkar sedan författaren Jer 31 på ett sätt som bekräftar hans slutsats att den mosaiska lagen är ogiltigförklarad.

Nordgaard Svendsen menar också att allegorin användes som hermeneutiskt medel för att undvika teodicén som annars skulle kunna underminera författarens argument, eftersom han genom hela brevet förutsätter att lagen gavs av Gud själv. Genom att använda Filons hermeneutik kunde han visa att prästtjänsten endast var en skugga av det himmelska. Nordgaard Svendsen menar därmed att Hebreerbrevets författare använde sig av Filons hermeneutik men inte av dennes slutsatser. Utan tillgång till Filons hermeneutik menar han att författaren inte hade kunnat argumentera för sin ståndpunkt på detta sätt och så effektivt förkasta det som Filon ägnade sin livstid åt att skydda.

Boken är intresseväckande och absolut värd att läsa. Ibland finns det tendenser av att Filon blir den tolkningsnyckel som också gör att Hebreerbrevet uppfattas som påverkat av Filon, men de likheter som Nordgaard Svendsen lyfter fram är absolut värda att ta i beaktande. Jag är dock något tveksam till den polemik som han menar att Hebreerbrevet riktar mot Torah och allt som har med judendomen att göra. Det är svårt att föreställa sig en så tydlig separation mellan kristendom och judendom så tidigt som han driver att brevet har tillkommit. Dessutom gör han inte helt rättvisa åt de tydliga influenser från judendomen som också finns i brevet. I övrigt hade jag också önskat att han hade nämnt något om det som midrashforskningen har att säga om Hebreerbrevets hermeneutik och om detta påverkar hur man ser på Filons hermeneutiska inflytande.

Även om det finns sådant som jag är tveksam till i Nordgaard Svendsens slutsatser, har han gjort ett ordentligt arbete och det finns mycket att utgå ifrån i fortsatta jämförelser mellan Filon och Hebreerbrevets författare.

Johannes Imberg, Lunds universitet

Donna Lee Petter, *The Book of Ezekiel and Mesopotamian City Laments. Orbis Biblicus et Orientalis*, 246. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht / Fri-bourg: Academic Press, 2011. Hardcover. XV + 198 pages. ISBN: 9783525543672 / 9783727816901. € 54.99.

This monograph is based on the author's doctoral thesis. It postulates that the writings of the prophet Ezekiel are influenced by Sumerian city laments: *The Lamentation over Sumer and Ur, The Lamentation over the Destruction of Ur,*

The Eridu Lament, The Uruk Lament, and The Nippur Lament. Ezekiel adopted many of their literary and theological motifs, and adapted them to fit his own religious and historical context. The resulting genre of the book of Ezekiel is not only a prophetic text but also a kind of prophetic reuse of the ancient city lament genre.

The first chapter surveys the aforementioned historical city laments, as well as discusses other types of Sumerian lament texts (*eršemma* and *balag*). Petter focuses on their literary structure and literary features. Following the research of Dobbs-Allsopp, she outlines nine characteristic features of the laments: (1) mood of mourning, (2) contrasting points of view, (3) claims of divine abandonment, (4) assignment of responsibility for the disaster upon a god, (5) destruction of the city caused by the god, (6) description of the destruction, (7) the motif of the weeping goddess, (8) lamentation, and (9) restoration of the city and the return of the gods. In the second chapter, Petter surveys in a similar manner the lament features in Lamentations, the Lament Psalms, the book of Micah and Jer 25:30–38.

The third chapter turns to the book of Ezekiel. Petter argues that select narratives in the book correspond to the aforementioned nine features of the Sumerian lament. For instance, in the same way as the Sumerian city goddess laments the fate of her city, so Ezekiel, expressed through his bitterness, anger, and seven days of seated position, performs mourning rites for Jerusalem (Ezek 3:14–15). Ezekiel articulates his mourning role by shaving his hair (5:1), clapping his hands and stomping his feet (6:11–12), and smiting his thigh (21:17). Petter argues further that the portrayal of Ezekiel as a watchman (3:16–21) is a creative adaptation of the city goddess motif. Likewise, Ezekiel's confinement and speechlessness (3:22–27; 24:17) can be understood as aspects of mourning. David displayed the same behaviour after the death of his first son with Bathsheba (cf. 2 Sam 12). The notion that God placed Ezekiel under a siege (4:8) is further illuminated when realizing that Ezekiel has taken on the role of the city goddess.

The next three chapters postulate that key theological concepts in the book of Ezekiel are best understood through the lens of Mesopotamian city laments. In Chapter 4, Petter looks at the issue of YHWH's anger. She notes that YHWH, in the same manner as Enlil, takes responsibility for the destruction of the city. This shows, according to Petter, that the imagery of Enlil is applied to YHWH's characterization. In contrast to Enlil, however, YHWH's anger is not described as being random. Rather the book of Ezekiel holds the people culpable, as their sins triggered YHWH's wrath. Petter further suggests that select literary features in Ezek 8–11, in particular the avian imagery related to the removal of YHWH's glory where YHWH is depicted as flying away from his temple in the form of a bird, suggest a possible connection to the Mesopotamian city laments.

Chapter 5 continues in the same vein, arguing that the description of Jerusalem's destruction in the book of Ezekiel shares key concepts with the portrayals in the Sumerian laments of the ruin of the various City States (destruction of the temple, famine, killing of many people, exile of the survivors). Furthermore, there is conceptual affinity between the depictions of the deity: as Enlil, YHWH has agents of destruction (storm, voice, human enemies, and fire).

Finally, the short Chapter 6 seeks to understand the description of restoration in the book of Ezekiel in the light of *The Nippur Lament*. Petter argues that (1) both texts devote great length to restoration, (2) both texts present the restoration as the reversal of the preceding destruction, and (3) both texts adhere to the same overall sequence of events (deity's change of heart, election of ruler, rebuilding of the temple, return of the deity, return of the exiles, peace and prosperity, and exaltation of the deity).

The book is not without merit or interest and several of its claims deserve further study. At the same time, I have serious reservations with regard to its methodology. To begin, Petter appears to confuse "the final form" of a text with authorial unity. Wishing not to deal with historical-critical scholarship regarding the formation of the book of Ezekiel, Petter declares that she is basing her research on Ezekiel "in its final form" (6, n. 34). This, however, is not a well thought-through decision, given the clear historical focus of her book. Time and again, Petter refers to the prophet Ezekiel, living in the vicinity of Nippur in the early sixth century BC, and how that chronological and geographical setting is the impetus for the similarities between the Sumerian city laments and the book of Ezekiel (e.g., 48). The final form of Ezekiel is, of course, a time-bound literary corpus, but in all likelihood not a product of sixth century Babylon. Petter could have solved the problem relatively easily by arguing, using historical-critical arguments, that the, for her, salient texts in Ezekiel were written in Babylon in the sixth century.

On an adjacent topic, Petter postulates that the prophet Ezekiel had access to the Sumerian city laments, but fails to go into any details as to how this access looked like. Did Ezekiel learn Sumerian? Did he at all read cuneiform? The exilic community near Nippur spoke mostly Aramaic. Ezekiel's probable lack of first-hand contact with the specific texts under consideration makes the whole question of literary dependency questionable. This matter leads me to Petter's own knowledge of Sumerian. Petter refers to the abovementioned five laments in English translation (www.etcsl.orinst.ox.ac.uk). It is questionable whether comparisons between Sumerian and Hebrew texts can be done properly using only English translations.

As to the issue of comparisons, the monograph never discusses methodological considerations involved in comparative studies. Without further ado, Petter bravely compares city laments with prophetic texts. The problematic issue of comparing across literary genres comes to the forefront in Petter's discussion of Enlil's and YHWH's respective decision to destroy a city. Petter writes that, in contrast to Enlil's decisions, YHWH's decision is "neither arbitrary nor whimsical" (76). Further, while the laments place all the responsibility for the destruction on the deity, Ezekiel holds the people responsible. Petter shows some awareness of her predicament when she writes that "this difference might simply be accounted for also because Ezekiel does not formally belong to the lament genre category" (88). Precisely! The observable theological differences between laments and theocentric prophetic books may be due mainly to their literary genres (rather than to any fundamental divergence in theological outlook). I was also left unconvinced by

Petter's conclusion regarding the similarities in the portrayals of the city destruction. Is it not more likely that the similarities are historical, i.e. based on shared experiences of ancient siege warfare, than literary, i.e. based on shared textual traditions?

Finally, the choice of texts in the five appendices appears somewhat random. In particular, it would have been helpful to have had the five city laments in full text. As the book stands, we have *The Nippur Lament*, as well as two other Sumerian lament texts. In addition, Appendices 4 and 5 contain the Šulgi Hymn and Ezek 27:1–25, texts referred to only in passing on 140–41.

Lena-Sofia Tiemeyer, University of Aberdeen

Stanley E. Porter, Jeffrey T. Reed och Matthew Brook O'Donnell, *Fundamentals of New Testament Greek*. Grand Rapids, Michigan/ Cambridge: Eerdmans, 2010. Inbunden. XXI + 466 sidor. ISBN: 9780802828279. \$40.00.

Stanley E. Porter och Jeffrey T. Reed, *Fundamentals of New Testament Greek: Workbook*. Grand Rapids, Michigan/Cambridge: Eerdmans, 2010. Häftad. XII + 260 sidor. ISBN: 9780802828262. \$20.00.

Fundamentals of New Testament Greek med tillhörande arbetsbok är en mycket gedigen nybörjarbok i nytestamentlig grekiska som tar studenten genom grunderna i språket till en ovanligt hög nivå. Denna kursbok, som är baserad på många års erfarenhet av undervisning och forskning i grekiska och grekisk lingvistik, är lättläst, tydlig och välstrukturerad trots sitt krävande innehåll. Stanley E. Porter, sedan länge en ledande expert på nytestamentlig grekiska och grekisk lingvistik, har bland annat publicerat *Idioms of the Greek New Testament* och *Verbal Aspect in the Greek of the New Testament*. Jeffrey T. Reed har publicerat *A Discourse Analysis of Philippians* och Matthew Brook O'Donnell *Corpus Linguistics and the Greek of the New Testament*. Innehållsmässigt består huvudboken av introduktion; guide till parsning (ja, det heter så); allmänna förkortningar; trettio kapitel på sammanlagt modiga 382 sidor som utgör bokens kärna; bibliografi över grammatikor på mellan- och avancerad nivå samt lexika; *verb formulas*, som schematiskt med utgångspunkt från de fyra modi samt particip och infinitiv anger verbbildningen utifrån tempus/diates, augment/reduplikation, tempusstam (1–6), formbildningselement samt bindevokal; verbändelser; verbaccentuering; paradigm utifrån de fem kategorierna substantiv, pronomen, adjektiv, particip och verb; verbtemata (*Principal Parts*) omfattande 121 vanliga verb, speciellt dem med avvikelser; gloslista; ämnesindex; samt grammatiskt snabbguidesindex. För att realisera huvudbokens ambitiösa mål medföljer en omfattande övningsbok på 260 sidor där varje moment i huvudboken får tillfälle att övas på. Innehållet: parsningsguide; trettio övningskapitel med repetitionskapitel insprängda efter var femte övningskapitel; *verb formulas*; verbändelser; verbaccentuering; paradigm utifrån de fem kategorierna substantiv, pronomen, adjektiv, particip och verb; verbtemata (*Principal Parts*) omfattande vanliga verb; samt gloslista.

Fundamentals of New Testament Greek har ett maximalistiskt anslag och lämnar inte mycket övrigt att önska för den som tar undervisning i och lärandet av

grekiska på allvar. Bokens grundidé är att ett rejält ordförråd och relativt djupgående grammatikkunskaper är avgörande faktorer för fortsatta studier i grekiska och exegetik. Studenten får lära sig 950 grekiska ord samt samtliga grekiska former av substantiv, verb och adjektiv som förekommer i Nya testamentet. I bokens ambitiösa anda ges fullständiga paradigmen även för former som bara förekommer några enstaka gånger i Nya testamentet, vilket mot bakgrund av Nya testamentets textuella omvärld i övrig hellenistisk litteratur dock kan komma till användning.

Varje kapitel har en lättillgänglig uppläggning och inleds med ett par korta punkter under rubriken "In this chapter you will learn" varefter ett antal definitioner under rubriken "Concepts" följer. Glosor ges sen i olika grupper och undergrupper (till exempel substantiv, verb, adjektiv) för att underlätta inläringen; adjektiven delas till exempel upp i sådan som tillhör första och andra deklinationen, första och tredje deklinationen respektive bara andra deklinationen. Därefter introduceras ett grammatiskt moment. I många kapitel ingår lite längre förklarande avsnitt som beskriver relevanta grammatiska koncept mer utförligt. I slutet av varje kapitel ges alla paradigmen som gått igenom i kapitlet igen i mer kompakt och översiktligt format. Varje kapitel avslutas med en summering av vad studenten ska behärska efter att ha tillgodogjort sig kapitlet.

Författarna tillämpar genomgående en aspektuell syn på det grekiska verbet för såväl indikativformer som icke-indikativformer, vilket alltså innebär att det grekiska verbet inte anses i första hand uttrycka tid utan snarare talarens eller författarens perspektiv på verbhandlingen. Detta nytänkande som är inspirerat av modern lingvistik får förstås konsekvenser för hur en NT-text förstås och tolkas ur exegetisk synpunkt.

I den pedagogiska utformningen av varje kapitel läggs stor vikt vid att studenten verkligen ska förstå logiken bakom varje verb/substantiv/adjektiv-paradigmsformer och unika särdrag: ändelserna presenteras, i en teoretisk-schematisk ruta visas hur formerna byggs upp, varje enskild forms uppbyggnad i varje person och numerus med dess olika komponenter åskådliggörs, i förekommande fall ges ytterligare detaljkommentarer, i slutet av varje kapitel ges samtliga paradigmen igen i ett mer koncentrerat format med klagörande kommentarer. Som stöd för minnet och för en djupare förståelse av språket ges konsekvent bakgrunden till både vanliga och ovanliga språkformer dels i den löpande texten, dels på mer detaljnivå i notapparaten. I samband med att ett nytt tempus introduceras beskrivs dess funktion och användning i språket med illustrerande, autentiska exempel från Nya testamentet. Innehållet i varje kapitel kan uppfattas som repetitivt för den som redan är insatt i materialet, men för studenten är repetitionen och den flersidiga belysningen av inlärningsstoffet en inlärningsmässig fördel. När studenten börjar bemästra innehållet och tillägnat sig den språkhistoriska logiken bakom formernas utseende kan det räcka med att paradigmsummeringen i slutet av varje kapitel regelbundet konsulteras. En smärre störande grafisk detalj är dock att paradigmen ofta bryts i mitten för att fortsätta på följande sida och ibland till och med på följande uppslag.

Boken är idealisk att jobba med rent praktiskt för studenten. Studenten hittar t ex alla 950 glosor i det alfabetiska registret i slutet av boken; de kontrastivt jäm-

förande avsnitten *Verb Formulas* samt *Verb Endings* hjälper studenten att få en snabb och koncentrerad överblick över olika verbtypers unika särdrag; reglerna för verbaccentuering summeras tydligt under *Verb Accents*; under *Paradigms* finns alla de viktigaste paradigmerna som gått igenom; verbtemata (*Principal Parts*) för de vanligaste verben hjälper studenten att lära sig och påminna sig om formerna för respektive verb, speciellt när det förekommer oregelbundenheter; under *Subject Index* hittas lätt sidreferenser till alla termer och begrepp som finns i boken; som om det inte skulle vara nog finns det dessutom ett komprimerat grammatiskt snabbindex som på två sidor anger i vilket kapitel man hittar de grammatiska huvudkategorierna som boken presenterar. Med hjälp av tillhörande övningsbok får studenten möjlighet att öva på morfologi och grundläggande syntax samt befästa det ordförråd som huvudboken förutsätter. Övningsboken använder i största möjliga utsträckning texter från det grekiska Nya testamentet (ibland varsamt reviderade utifrån studentens aktuella kunskapsnivå). Efter var femte kapitel finns repetitionsavsnitt som är baserade på prov som författarna använt i sin egen undervisning. Dessa kan användas som diagnostiska eller faktiska prov. Syftet med övningsboken är också att studenten ska nå en färdighet att med glädje kunna läsa Nya testamentet på grekiska på egen hand. Övningsboken är fyllig nog att kunna användas även i fortsättningskurser. En praktisk detalj är att alla sidor i övningsboken är perforerade så att sidorna lätt kan rivas ut och användas som separata övningsblad.

Att denna volym är på engelska är mest en fördel – introduktionen till termer och begrepp på engelska har ett propedeutiskt värde inför mötet med exegetisk litteratur och framtida exegetiska arbeten på engelska. *Fundamentals of New Testament Greek* är en krävande nybörjarbok, men den ger de studenter som inte kommer att läsa mer grekiska en ovanligt god grund samtidigt som den ger påfallande goda förutsättningar för fortsatta grekiskastudier. En annan fördel med boken är att det finns en utmärkt fortsättningsbok på mellan-avancerad nivå, *Idioms of the Greek New Testament* av samma huvudförfattare och att författarna inom kort kommer ut med andra fortsättningsböcker, bland annat en bok i samtida utombiblisk grekiska.

Den nybörjarbok i grekiska som teologistudenter använder blir för många den enda referenspunkt för grekiska de får med sig i sina framtida studier och yrkesutövande. Valet av grekisk grammatik bör därför göras med omsorg. *Fundamentals of New Testament Greek* är utmärkt för nybörjare men också gedigen nog att fungera som referensbok för Nya testamentets formlära för vem som helst. Med tanke på dessa två volymers omfång är prissättningen överraskande modest.

Jan H. Nylund, Lunds universitet

Karl Olav Sandnes, *The Gospel 'According to Homer and Virgil': Cento and Canon.* NovTSup, 138. Leiden: Brill, 2011. Inbunden. XII + 280 sidor. ISBN: 9789004187184. € 103.00.

Karl Olav Sandnes tar sig i denna monografi an ett stycke fascinerande litteraturhistoria, spännande ur exegetiskt perspektiv men också kyrkohistoriskt och litteraturvetenskapligt. Ämne för undersökningen är två bibelepiska centon, skrivna

under senantiken av två kvinnor. Faltonia Betitia Proba och Eudocia Athenais har komponerat texter där ord, verser och meningar är hämtade ur Vergilius *Aeneiden* respektive Homeros *Odysseén* och *Iliaden*, samtidigt som berättelsen är den om Jesus hämtad ur Bibelns evangelier.

Sandnes skriver mot bakgrund av en diskussion mellan honom själv och Dennis R. MacDonald där förhållandet mellan Nya testamentets texter och Homeros verk är diskussionens centrum. MacDonald har sökt visa på hur författarna av främst Markusevangeliet och Apostlagärningarna använder sig av och imiterar delar av de homeriska eposen. Sandnes välkomnar en öppning för de nytestamentliga texterna gentemot den grekiska kulturen, och mot Homeros i stort, men ställer sig frågande inför MacDonalds slutsatser, att författarna aktivt och medvetet imiterat de klassiska eposen. Sandnes undersökning blir ett försök att pröva MacDonalds resultat genom att lyfta fram texter om Jesus som verkligen är homeriska, och vergiliska, imitationer (24). Sandnes förhållande till diskussionen om mimesis och MacDonald utgör det som är kapitel 1 i denna bok: "Introduction: the Context of the Study".

I kapitel 2, "The Rhetorical Context of Biblical Epics", granskas MacDonalds mimesisbegrepp utifrån en retorisk kontext, där *paraphrasis*, *emulatio* och *synkrisis* får utgöra metodiska ansatser för den kommande undersökningen. I detta kapitel lyfts även distinktionen mellan *verba* och *res* fram, vilket blir av stor betydelse för diskussionen kring senantikens centon och hur de förhåller sig till sin hypotext.

Kapitel 3, "Why Imitate Classical Texts?", tecknar en historisk bakgrund till varför bibliska centon författas under denna tid. Och anledningarna synes vara två. En litterär anledning har att göra med den stil vilka evangelierna är skrivna med. Det sågs med viss förlägenhet från kristet håll på det att evangelierna stilistiskt inte nådde upp till den klass och status som de klassiska författarna ansågs ha. En överblick ges över hur Origenes, Lactantius och Augustinus hanterar denna förlägenhet, vilket visar att detta är något som diskuteras under denna tid. Ett historiskt skäl omfattar den lag som utfärdades av kejsar Julianus 362 och som innebar ett förbud mot kristna lärare. Detta sågs av kristna som ett hinder, att de inte hade möjlighet att utbilda sig, att de "were thereby cut off from the inheritance in which the *logos* expressed itself" (238). Det är inte helt tydligt hur Sandnes kopplar författandet av bibelepiska centon direkt till detta dekret, då han också påvisar att liknande texter (Juvenus) författats innan denna lag inträdde. Och Sandnes skriver vid ett tillfälle att det är en av många faktorer som leder fram till en ny typ av kristen litteratur (96).

Kapitel 4, "What Is a Cento?", diskuterar den form för litteratur som vi möter i denna undersökning. Ett cento är en extrem form av intertextualitet, ett lapptäcke av verser från redan existerande litteratur som sätts samman på ett nytt sätt för att skapa en ny berättelse. Sandnes lyfter fram lekfullheten i denna genre, hur det på detta vis går att skapa kontraster mellan stil och ämne för texten vilket skapar en dramatisk *Verfremdung*. Ett cento kan användas för underhållning, för att skapa ironi men också för att berätta något nytt i gamla ord, där det senare får sägas sammanfatta vad Proba och Eudocia gör. "The centos represent an idiosyncratic

approach among those who did not wish to abandon the classical legacy. The pagan lines were now serving a new purpose, namely that of telling the story of Christ” (140). Här ställs centokomposition i relation till det som tidigare diskuteras som *paraphrasis*. I en parafras var idealet att man i nya ord (*verba*) skulle berätta samma historia, med samma budskap (*res*), emedan idealet i ett cento var det motsatta. ”The ideal of *paraphrasis* was to alter *verba* but keep *res*. With the centos this is turned upside down” (138).

Kapitel 5 och 6 behandlar de två texter som den tidigare framställningen pekat mot. Kapitel 5, ”Falconia Betitia Proba: The Gospel ‘According to Virgil’”, behandlar den historiskt tidigare centonisten som formulerar sitt evangelium med text hämtad ur Vergilius *Aeneiden*. Probas verk berättar frälsningshistorien, och berättelsen rör sig ifrån skapelsen och Eden till uppfyllelsen i Kristus. Här noterar Sandnes att då förändringar görs gentemot den bibliska texten, är det för att kunna harmonisera de två texter Proba använder sig av. Bibelberättelsen pressas in i de ord och verser som finns tillgängliga för Proba att använda. Här kan också nämnas att kontexten i *Aeneiden* inte är viktig för Proba då hon väljer verser att skriva berättelsen med.

Kapitel 6, ”Eudocia Athenais: The Gospel ‘According to Homer’”, diskuterar på samma sätt som i föregående kapitel hur centonisten använder sig av den klassiska förlagan för att skriva berättelsen om Jesus. ”In her cento she borrows lines from the *Iliad* and *Odyssey*, and reorders them to tell the story of the Paradise and Fall, and the Life of Jesus” (181). Precis som i Probas cento berättas frälsningshistorien. De homeriska eposen fungerar som en källa att ösa ur vad gäller språkliga formuleringar och verser, emedan den bibliska berättelsen (om än harmoniserad), och kristen tradition hela tiden är utgångspunkten för Eudocia.

Undersökningen av dessa bibelesiska centon utgör i sig ungefär en tredjedel av Sandnes monografi. Vi möter dem som en del av en diskussion mellan nytestamentliga forskare, där diskussionen handlar om huruvida Nya testamentets evangelier influerats av och imiterat Homeros. Vidare förs vi in i en metodisk diskussion om retorik och den retoriska utbildningen i stort vilket utgör en retorisk kontext i vilken centokompositionen förstås. Den historiska kontexten för hur dessa centon växer fram utgör så nästa sammanhang som omger texterna, och frågan om vad cento är för genre för oss än närmare de två texter som undersökningen består av.

Sandnes kan på goda grunder ifrågasätta centokomposition som en analogi till hur evangelierna i Nya testamentet skrivs. Men några frågor har skapats i denna läsning. I uppdelningen mellan mikro- och makronivå och mellan textens *verba* och dess *res*, rymts varken motiv eller typologier. Finns det så någon möjlighet att diskutera karaktärer, motiv och teman, och hur dessa används och transformeras i antik litteratur utan att det måste vara textens *verba* eller dess *res* som enda alternativ? Ytterligare ett frågetecken rymmer behandlingen av de båda hypotexterna. Som Sandnes säger så är dessa texter en extrem form av intertextualitet, där förlagorna är flera. Men det är främst Homeros och Vergilius texter som genom centonisternas komposition ges en ny tolkning. Det är de texter som blir kommenterade, de texter som når en ”heightened understanding” (233). Monografins begränsade utrymme innebär att transformeringen av Bibelns texter inte diskuteras

ras ingående, utan det frälsningshistoriska budskapet ger en övergripande ram för förståelsen av hur de bibliska texterna används av centoförfattarna. Här borde förstås finnas mer att säga och diskutera, om enskilda texter, motiv och teologier som formas och utformas av denna omskrivning av berättelser.

Jag ser fram emot att läsa mer om dessa spännande texter, att få ta del av fler studier inom exegetiken som behandlar centolitteraturen. Här möter vi en reception av bibelns texter, skrivna av kvinnor, under patristisk tid. Karl Olav Sandnes öppnar i denna monografi dörren till ett nytt område för forskning inom exegetiken.

Maria Sturesson, Lunds universitet

Tanja Schultheiss, *Das Petrusbild im Johannesevangelium*. WUNT 2:329. Tübingen: Mohr Siebeck, 2012. Häftet. XI + 379 sider. ISBN: 9783161519260. € 84.00.

Tanja Schultheiss' monografi er en let omarbejdet udgave af hendes ph.d.-afhandling med Jörg Frey som *Doktorvater*. Monografien er velskrevet. Den består af 7 kapitler. I de første tre kapitler giver Schultheiss en indføring i betydningen af Peterfiguren i Ny Testamente i almindelighed og Johannesevangeliet i særdeleshed, et forskningshistorisk overblik samt en redegørelse for sit metodiske greb. De næste to kapitler udgør Schultheiss' detailanalyse af Peterscenerne i de 4 kanoniske evangelier (med særlig fokus på Johannesevangeliet), dernæst følger et kapitel om Johannesevangeliets portræt af Peter i lyset af det johannæiske discipelportræt, og endelig et afsluttende kapitel med en teologisk perspektivering.

Studier, der fokuserer på enkelte figurer eller temaer i forskellige nytestamentlige skrifter, kan ofte have en tendens til at glemme konteksten eller overse problemstillinger, som er relevante for at komme hele vejen omkring figuren/temaet. Denne fejl begår Schultheiss imidlertid ikke. Hun er omhyggelig med at inddrage konteksten for de enkelte Peterscener (dog i mindre grad i forhold til synoptiske evangelier end i forhold til Johannesevangeliet), ligesom hun sætter figuren i forbindelse med de relaterede problemfelter, således eksempelvis i forhold til disciplenes betydning i Johannesevangeliet. Ifølge Schultheiss fungerer den johannæiske Peter som det eksempel, der viser, hvordan alle disciple er afhængige af perspektivet efter opstandelsen. Schultheiss' metodiske greb består af en læsning af de enkelte Peterscener ud fra såvel en synkron som en diakron tilgang. Dermed formår hun både at vise, hvordan de enkelte Peterscener skal forstås i lyset af deres johannæiske kontekst og i lyset af den johannæiske teologi samtidig med, at hun også får undersøgt mulige forbindelser til de synoptiske fremstillinger af Peterfiguren. Det er en spændende tilgang, hvor det lykkes Schultheiss at vise mange forbindelseslinjer mellem det johannæiske Peterportræt og de synoptiske portrætter. I min optik har Schultheiss imidlertid en tendens til her i for høj grad at betone lighederne fremfor forskellene imellem de forskellige Peterportrætter. Det hænger selvfølgelig sammen med Schultheiss' formål; for mens den dominerende trend i Johannesforskningen har argumenteret for, at det

først er i kap. 21, at den synoptiske Petertradition kommer ind i billedet, vil Schultheiss påvise en større kontinuitet mellem hele Johannesevangeliets portræt af Peter og de synoptiske evangeliers Peterfigur.

Schultheiss' læsning af Peterfigurens narrative og teologiske funktion i Johannesevangeliet er et vigtigt bidrag til den revurdering af den johannæiske Peter, som finder sted i disse år, hvor Peter fremstilles langt mere positivt end hidtil (se eksempelvis Bradford B. Blaine, *Peter in the Gospel of John: The Making of an Authentic Disciple* [2007]). Som altid når der finder et fortolkningskifte sted, er der en fare for at ende i den modsatte grøft. Her udmærker Schultheiss' monografi sig ved at insistere på ambivalensen i det johannæiske portræt af Peter og ved at fremhæve såvel de positive som de negative sider i portrættet.

Schultheiss lægger med sit fokus på den johannæiske Peterfigur som en ambivalent figur afstand til den indflydelsesrige tradition, som især vandt udbredelse med Raymond E. Browns studium (*The Community of the Beloved Disciple: The Life, Loves and Hates of an Individual Church in New Testament Times* [1979]), hvor Peter og Yndlingsdisciplen skulle symbolisere forskellige grupper i menigheden. En tradition som også går igen i en række nyere studier af den johannæiske Peterfigur (bl.a. Kevin Quast, *Peter and the Beloved Disciple: Figures for a Community in Crisis* [1989], P. J. Harstin, „The Role of Peter in the Fourth Gospel“, *Neotestamentica* 24 [1990]: 49–61 og Lutz Simon, *Petrus und der Lieblingsjünger im Johannesevangelium* [1994]), hvor Peter – i modsætning til Browns fortolkning – imidlertid er et positivt symbol. Mens denne tradition primært har været optaget af forholdet mellem Peter og Yndlingsdisciplen, inddrager Schultheiss samtlige relevante karakterer i Johannesevangeliet – ikke mindst hele discipelkredsen.

I modsætning til Brown-traditionen, hvor man traditionelt har argumenteret for, at der sker en forsoning af Johannesevangeliets negative portræt af Peter i kap. 1–20 med det mere positive (synoptiske) portræt af Peter i kapitel 21 (som dermed oftest forstås som et tilføjede kapitel), viser Schultheiss, hvordan Peters narrative og teologiske rolle og funktion i kap. 21 ligger i forlængelse af kap. 1–20. Schultheiss vil ikke afgøre sig for, om kap. 21 oprindeligt var en del af Johannesevangeliet eller om det er blevet tilføjet senere. Hendes læsning betyder imidlertid, at de sædvanlige skel mellem kap. 1–20 og kap. 21 udviskes i en sådan grad, at det ikke giver mening at opretholde skellet mellem dem, hvis man accepterer hendes læsning. Den samme forsigtighed gør sig i øvrigt gældende i Schultheiss' vurdering af, hvorvidt forfatteren til Johannesevangeliet har kendt til Matthæus- og Lukasevangeliet. Selvom Schultheiss påviser en række påfaldende sammenhænge mellem evangelierne, foretrækker hun at tale om en fælles tradition fremfor at tage skridtet fuldt ud, og argumentere for den johannæiske forfatters kendskab til Matthæus- og Lukasevangeliet (eller den lukanske forfatters kendskab til Johannesevangeliet). Jeg savner imidlertid en mere aktiv stillingtagen til spørgsmålet om hvorvidt kapitel 21 var en oprindelig del af Johannesevangeliet. Et andet temperament ville nok have tonet rent flag her og argumenteret for Joh 1–21 som en oprindelig enhed – ikke mindst i lyset af at der i disse år er en voksende forståelse for en sådan fortolkning. Schultheiss' forsigtighed betyder, at hun her ikke får udfoldet sin fortolknings fulde potentiale.

I sin afsluttende perspektivering drager Schultheiss en række økumeniske perspektiver af sit studium. Dermed tilslutter hun sig den tendens i Peterstudierne, som Oscar Cullmanns værk i sin tid påbegyndte, og som senest er blevet videreført af Markus Bockmuehl. Spørgsmålet er imidlertid, om det ikke er på tide at gøre op med denne tendens i Peterforskningen? Det bør være muligt at arbejde med Peterfiguren uden kirkelige dagsordener.

Finn Damgaard, Københavns Universitet

William A. Tooman, *Gog of Magog: Reuse of Scripture and Compositional Technique in Ezekiel 38–39*. FAT 2:52. Tübingen: Mohr Siebeck, 2011. Paperback . XI + 343 pages. ISBN: 9783161508578. € 79.00.

Tooman's monograph, his reworked doctoral thesis, reassesses the authorship of the Gog oracles (GO) in Ezek 38–39 and its reuse of earlier biblical material. Tooman argues convincingly that (1) one person wrote Ezek 38–39, (2) this person is not identical with Ezekiel the prophet, (3) chs. 38–39 form the last major part of the book of Ezekiel to be written, and (4) these chapters constitute a mosaic of references to and quotes from earlier biblical texts, which *supplements* the message of Ezekiel and thus *adapts* it to fit a new context.

The book falls into six chapters. Tooman begins by discussing the methods employed in his monograph. He surveys and evaluates five different scholarly approaches to the study of the reuse of Scripture. Tooman's own methodology is clearly diachronic, as it deals with the deliberate use in Ezek 38–39 of chronologically earlier texts. Tooman also discusses the difficulties involved in establishing deliberate reuse, and suggests five criteria by which to judge that scriptural reuse is present. In short, if a word/expression is unique to a certain text, easily associated with a particular source, used more than once, dealing with a similar subject, and/or reversing the word-order, then it is reasonable to assume that one text reuses another text. Finally, Tooman addresses the issue of determining the direction of reuse. A borrowing text may use once a word that appears frequently in the source text, modify it to fit its new context, seek but to some extent also fail to integrate it fully, depend on the reader's knowledge of the source text, and show an overall habit of borrowing material from earlier texts.

The second chapter explores the issue of Ezekielian authorship of Ezek 38–39. Tooman acknowledges that the person responsible for chs. 38–39 was familiar with the extant Ezekielian texts and aimed to stand in continuity with them. Both textual corpora share formulaic language, unique and distinctive language, as well as compositional style. Tooman displays the results in a chart which highlights the Ezekielian flavour of the language of chs. 38–39. At the same time, Tooman emphasizes the salient expressions which distinguish the two. Tooman concludes that "despite the best efforts of the composer (...) to coordinate the language and style of GO to the broader context of Ezekiel, many small points of discontinuity remain" (72). In addition, Tooman postulates that an earlier version of Ezekiel existed without chs. 38–39, as indicated by the continuity between Ezek 37:24–28

and 40–48, as well as by the lack of correspondence between the depiction of the restoration community in Ezek 33:1–37:24 and that in chs. 38–39. In addition, the variation in manuscript tradition suggests that chs. 38–39 were added to the book of Ezekiel towards the end of its literary evolution.

The third chapter examines the reuse in Ezek 38–39 of locutions from the Torah and the Prophets. Tooman goes painstakingly through the two chapters and identifies the textual allusions. The results are summarized in a chart which demonstrates the wide range of the reuse of earlier texts. Tooman establishes that (1) most reused locutions in Ezek 38–39 stem from the rest of the Ezekielian material, (2) the other reused locutions come from a large variety of texts, and (3) the number of reused locutions is extremely high. These results, in turn, show that Ezek 38–39 is “a pastiche, an extreme example of a conflate text” (115). Moreover, the uniform compositional style throughout the two chapters suggests that both chapters are the product of a single author.

The fourth chapter looks at three key texts which the author of Ezek 38–39 appeals to and uses as literary models or templates (Ezek 6:1–14; 28:25–26; Ps 79:1–4). Tooman discusses the various techniques that the author of chs. 38–39 uses in order to evoke these texts, and the purpose of the allusions. In particular, Tooman makes the cases that the author does not *comment* on the earlier passages, but *expands* them. For example, the reuse of the oracle against the nations in Ezek 28:25–26 introduces the concept that the restoration will be followed by judgement of the nations and vindication of God’s name before Israel’s enemies.

In the fifth chapter, Tooman completes the picture begun in chapter 4. He proceeds systematically through Ezek 38–39 and discusses the texts that these chapters allude to. Tooman outlines the overall structure of the two chapters and the delimitation of the individual sub-sections, in dialogue with the Masoretic system of division and the evidence of the principal Greek manuscripts. He then turns to the sub-sections. His discussion of each sub-section follows the same pattern: translation accompanied by extensive and in-depth textual notes, a brief summary of the section, and a detailed examination, case by case, of its scriptural reuse. This detailed examination upholds the preliminary results of chapter 3, namely that the author of chs. 38–39 borrowed from a wide range of biblical sources covering multiple genres. Tooman concludes that not only is Ezek 38–39 a pastiche, but a “thematic pastiche.” It draws from texts the aim of which is to describe the fate of the nations and the vindication of God’s name.

The last chapter shifts the focus from the text of Ezek 38–39 to its author. Why did he decide to supplement the existing book of Ezekiel, and what did he seek to accomplish in doing so? First, Tooman compares the *method* of reuse by comparing Ezek 38–39 with three texts that display the same type of textual reuse: *I Enoch* 14:8–25; the *Temple Scroll* (11QT) 59:2–13a; and *Hodayot* (1 QH^a) 11:6–19. On the basis of this comparison, Tooman argues that the pastiche in Ezek 38–39 conforms to a well-established literary form. Further, by categorizing all the texts which Ezek 38–39 evokes according to the principal purpose of the allusion, Tooman concludes that the author of Ezek 38–39 was familiar with (1) the whole book of Ezekiel, and (2) many other biblical texts in some book form.

Tooman then discusses the *effects* of the reuse, and argues that the author of Ezek 38–39 sought to fill a gap. The topics of the vindication of God’s name and the fate of the nations were rarely addressed in the extant book of Ezekiel. To remedy this lack, the author of Ezek 38–39 divided the restoration into stages, and placed the final stage in the eschatological future. The initial return to Yehud had already been accomplished, while the remaining exiles would return only after the invasion and destruction of Gog.

Finally, Tooman addresses the author’s *motives*. By mimicking the style of Ezekiel, the author of Ezek 38–39 lent authority to his own writing. In addition, the allusions to other texts served to align the book of Ezekiel with other biblical books which also speak of war between God and the nations before the arrival of the eschaton (e.g. Isa 17:12–14; Joel 2:1–11; Zeph 3:8–13). He also sought to add the notion of God’s vindication and the punishment of the nations to the extant book of Ezekiel where these two topics were not well represented. Finally, by adding chs. 38–39 in the middle of the book of Ezekiel, he made sure that his addition would be read within the context of Ezekiel and not apart from it. Tooman concludes that the author of Ezek 38–39 considered his source texts to be “authoritative, cohesive with one another, and (still) relevant” (269). This author was most probably active between the fourth and the second century BC.

In sum, Tooman’s book is a very fine contribution to scholarship and his overall claim convinces. The topic is well-defined and sufficiently narrow to enable the author to carry out a detailed and in-depth study. The book is also well-structured and written in a lucid and engaging manner. To be recommended.

Lena-Sofia Tiemeyer, University of Aberdeen

Paul Trebilco, *Self-designations and Group Identity in the New Testament*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. Hardcover. 392 pages. ISBN: 9781107012998. £60.00.

Paul Trebilco deals comprehensively with the most important self-designations of Christians in the New Testament: “Brothers and sisters” (ἀδελφοί), “the believers” (οἱ πιστεύοντες), “the saints” (οἱ ἅγιοι), “the assembly” (ἡ ἐκκλησία), “disciples” (μαθηταί), “the way” (ἡ ὁδός) and “Christian” (Χριστιανός). In his previous publication *The Early Christians in Ephesus from Paul to Ignatius* (Eerdmans, 2007), Trebilco made thoroughness his trademark. He is less detailed in this volume, but still painstakingly methodical. For each self-designation, he gives us the cultural background of the term, works his way through relevant New Testament texts, taking each text seriously in its own right, synthesizes his analyses and outlines theological connections and historical trajectories. For someone who wants a comprehensive overview of the use and function of a certain self-designation in early Christianity, Trebilco’s work provides an excellent starting-point. Particularly his historical reconstructions of how the use of self-designations developed are thought-provoking and often also convincing.

Trebilco introduces the book with analytical distinctions between different kinds of self-designations and a number of basic insights about social identity formation from the behavioural sciences, particularly about the identity-shaping functions of self-designations and subcultural language. The discussion here is familiar to New Testament scholars working with identity formation and works well to structure the analysis in the following chapters. The distinction between different kinds of self-designations is especially helpful in the last chapter about the term “Christian” (Χριστιανός), where he suggests that the sparse use of the self-designation in early Christian sources is not necessarily representative of how often it was actually used. He argues that “Christian” functioned as an “outward-facing self-designation,” as opposed to many other self-designations, which are “insider language for self-designation” (e.g. “brother and sister,” “believer,” “holy”). Since most New Testament texts are written to handle intragroup problems, an outward-facing self-designation such as “Christian” would not have been the self-designation of choice in these texts, even if it was used in dialogue with non-Christians, Trebilco argues.

In his analysis of “brothers and sisters” (ἀδελφοί) much is familiar, but several insights go beyond just repeating previous research. One example is his argument that the Pastorals’ avoidance of the term probably is part of a strategy to promote hierarchical relations in the recipient communities. (However, as Trebilco rightly argues, it is false to assume that sibling terminology is necessarily indicative of an egalitarian community, since relationships between siblings were often hierarchical.) Surprisingly, there is little discussion about what this self-designation says about the role of the women in the Christian communities. Although he shows that ἀδελφοί is often a gender inclusive term, which is uncontroversial, he does not discuss what it meant that this designation makes women “the second sex.” In spite of arguing that the term is a metaphorical extension of household relations, he does not discuss this in relation to the fact that the first generations of Christians met in the households, which was the sphere of society where women’s influence was accepted.

In the chapter about “the believers” (οἱ πιστεύοντες) Trebilco’s analysis of how Paul uses the term to overturn different established social boundaries is commendable. In Galatians, both Jews and gentiles are “believers” in Christ. In First Corinthians, being wise does not give primacy over the unwise, since the salvation through Christ through faith is foolish in the eyes of the world. Thus, the self-designation “believers” is used by Paul in different practical situations to remind the divided recipients about what unites them. I also appreciate the innovative, admittedly somewhat speculative, discussion about how Isa 28:16 might have been a key text in the development of “the believers” as a self-designation.

The angelic connotations of the substantive plural of “holy,” οἱ ἅγιοι, is the most fascinating aspect of the chapter on “the saints.” Trebilco shows that “the holy ones” is mainly used as a designation for angels in apocalyptic literature, and argues that the first Christians, inspired by Dan 7, began using this term as an expression of their calling to be associates of the angelic Son of Man. This background is especially revealing in his analysis of Revelation, which portrays a war upon “the holy ones,” just like Dan 7.

The most intriguing section in the chapter on the “the assembly” is Trebilco’s attempt to reconstruct why Christians chose the term “assembly” (ἐκκλησία, often translated “congregation,” “church”) over “synagogue” (συναγωγή). His suggestion is that Hellenized Jewish Christians needed a term that was a distinguishing alternative to the established term, the “synagogue,” yet signalled continuity with God’s assembly through history. Since “the assembly” is synonymous with “the synagogue” in the LXX, this choice of self-designation facilitated a sense of continuity and allowed them to claim belonging to *both* the pan-Jewish synagogue and the Christ-believing assembly.

Unfortunately, in his treatment of the surprising occurrences of “assembly” in the Gospel of Matthew, Trebilco only discusses whether the designation goes back to the historical Jesus, but does not consider the intriguing theology of the term in the gospel. Occasionally, Trebilco gets caught up in historical detective work to the extent that he does not give enough room for discussions of theology. His chapters on “the way” and “Christian” have similar tendencies.

That being said, Trebilco is often at his best when he reconstructs the historical development of the use of different self-designations. In his chapter on “disciples” (μαθηταί), for example, Trebilco plausibly argues that the historical Jesus used the Aramaic equivalent (*talmīdayyā*) in a specialized sense as a term for his *itinerant* followers. This explains why the term was not picked up by the first generation of Christians as a general self-designation. Only later did Luke, Matthew and John attempt to widen the usage of the term, Trebilco argues.

Less convincing is the highly circumstantial historical reconstruction of the origin of “the way” (ἡ ὁδός) as a self-designation, although his work with the scarce evidence is thorough. His historical reconstruction is by all means possible, but the associations from John the Baptist “making way” under the influence of Isa 40:3 to Jesus’ disciples walking with Jesus on the roads to “the way” as a self-designation among Jewish Christians in Palestine are inconclusive. An alternative hypothesis (equally difficult to prove) could be that “the way” is a second order metaphor from the metaphorical use of the verb “walk” as an expression of a certain lifestyle – a usage of the verb prominent in Pauline literature.

As expected, Trebilco is well oriented in previous research throughout the study, although it must be said that with a wide ranging project such as this volume scholarly readers will always notice research that has not been taken into consideration. Trebilco is rather restrictive when it comes articulating all sides of scholarly debates. Instead, he usually just briefly mentions position with which he does not agree, and builds on the analyses of scholars with which he agrees. The advantage of this method is that Trebilco’s own train of thought is easy to follow. Obviously, it also shortens the volume. These are valuable qualities. Nevertheless, some issues inevitably appear less thorny than they are.

All in all, Trebilco’s study is impressive and a must-read for anyone interested in the self-designations he discusses.

Rikard Roitto, Stockholm School of Theology

Caroline Vander Stichele och Hugh Pyper (red.), *Text, Image, and Otherness in Children's Bibles: What Is in the Picture?* SBLSS, 56. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2012. Häftad. 364 sidor. ISBN: 9781589836617. \$31.95.

Athalya Brenner tillhör dem som oupphörligt verkat för att vidga bibelvetenskapens gränser, mot genusteori, receptionstudier och kontextuella läsningar. Därför var det naturligt och välvalt att hon förärades antologin *Text, Image, and Otherness in Children's Bibles* vid Society of Biblical Literatures internationella möte sommaren 2012 i Amsterdam, där hon tidigare verkat som professor.

Det är en ambitiös volym som innehåller bidrag från de senaste årens många sessioner om barnbiblar, framför allt vid SBL Annual Meeting. Frågan om "den andres" identitet är central, vilket relaterar direkt till Brenners samlade forskargärning. Vilka bibliska subjekt anses särskilt lämpade för barn och varför presenteras de på detta viset? Antologin är tematiskt väl sammanhållen även om underrubriken, *What Is in the Picture*, är onödigt snäv. Flera bidrag behandlar samspelet mellan text och bild, men det är inte där tyngdpunkten ligger.

Boken består av tre huvuddelar, som till viss del går in i varandra. Första delen handlar om identifiering av den främmande "andre". Här visar till exempel Laurel Koepf hur barnbiblar förminskat den israelitiska slavflickans insats för aramén Naamans helande och Hugh Pyper vilken lång väg det är att förvandla den vuxna judisk-persiska tjänstemannen Daniel till en hanterbar förebild för barn i vår egen tid. I andra delen handlar det om att lära sig handskas med den "andre". Cynthia Rogers och Danna Nolan Fewell demonstrerar här hur berättelsen om David och Jonathan reducerats till enkel moralkaka och Melody Briggs hur en motsvarande förenkling ägt rum med berättelsen om den 12-åriga Jesus i templet. Sista delen tar upp frågan om förintelse av den "andre". Där undersöker till exempel Emma England våldet mot kvinnor och barn i flodberättelsen och Caroline Vander Stichele tar sig an gestaltningen av Delila som *femme fatale* eller *the girl next door*. Slutligen ges tre lite mer teoretiska och forskningshistoriska responser till texterna, som vi ska återkomma till.

När det gäller metod och teori så märks det att forskningen om barnbiblar kommit en bit på väg. Bidragsförfattarna nöjer sig inte med att bara registrera skillnader i relation till den hebreiska texten. Här finns problematiseringar av både producent- och mottagarledet. Några ställer också mer långsiktiga frågor om fenomenet barnbiblars inverkan på biblisk "literacy" i de breda folklagren. Av de teoretiska ansatserna uppfattar jag följande som särskilt intressanta:

Laruel Koepf inleder sitt bidrag med att ställa den grundläggande frågan: Vad är ett barn? Hon tar kraftfullt avstånd från Ariès tes att barndomen inte existerade före den viktorianska eran. Med utgångspunkt i arkeologiskt material (begravningslämningar) argumenterar hon istället för att barndomen i det gamla Israel kan räknas mellan åldrarna 2–12 år, men också att någon skarp uppdelning mellan barn och vuxen inte går att belägga. Det är en hypotes som kan diskuteras, men viktigare är de implikationer hon ser för fenomenet barnbiblar. Koepf menar att själva antagandet att Bibeln är skriven för vuxna i sig utgör ett exempel på anakronistiskt tänkande, i fråga om uppdelningen mellan generationer och åldersspecifika litterära genrer. Vidare menar hon att vår tids specialanpassning av

Bibeln för barn innebär en underskattning av barns förmåga. Genom denna censur skyddar vuxna i själva verket bara sin egen allmakt, dundrar Koepf, och lär barn att nedvärdera sig själva. Hugh Pyper plockar upp tråden genom att knyta an till postkolonial teori. Kan barnlitteratur, inklusive barnbiblar, förstås som ett sätt att kolonisera barnet, i dess eget intresse? Både Koepf och Pyper lyfter därmed förjansfullt fram maktaspekten hos fenomenet barnbiblar.

Briggs tangerar samma frågekomplex när hon ställer den viktiga frågan om vilken implicerad läsare som barnbiblarna konstruerar. Hon erbjuder en typologi över återberättade texter som tar fast på vad de driver: värden, dogmer, utbildning eller engagemang. Det förutsätter i sin tur olika läsare: någon som behöver moralisk vägledning, teologiska gränser, kunskap eller som ska stimuleras att gå i dialog med texten. Gemensamt för samtliga kategorier är att de förutsätter en läsare som inte klarar sig på egen hand och att bibeltexten förminskas till didaktiskt instrument.

Mest spännande är kanske Timothy Beal som i sin respons menar att artikel-författarna pekar bortom synen på barnbiblar som enbart exempel på reception. Barnbiblar är biblar rätt och slätt, diskursiva objekt under ständig förändring, för att tala med Foucault. Och budskapet ligger inte bara i innehållet utan också i dess sociala effekter.

Minst inspirerande är enligt min mening nestorn Ruth Bottigheimer, som inte ger någon egentlig respons på bidragen, utan istället skisserar barnbibelns historiska utveckling och allmänt lovordar den tyska forskningen. Mer intressant hade varit att precisera vilka impulser i den tyska forskningstraditionen som hade kunnat befrukta resonemangen hos de mestadels anglosaxiska författarna i föreliggande volym. Och att peka på de viktigaste skillnaderna mellan de två traditionerna.

Man kan utan överdrift konstatera att skribenterna är tämligen eniga om att enfold är dåligt och att barnbibelproducenterna gör skada genom att tömma texterna på etiska dilemman, kroppslighet, våld och ironier. Det resulterar inte bara i tråkigare läsoplevelser (för barnen), utan också i mer kategoriska och förenklade uppfattningar av judisk och kristen tro (när barnen blivit vuxna). Två exempel på motsatsen lyfts dock också fram. Svenska bibelsällskapet får en eloge (av Beal) för sin *Illustrerad Bibel*, just för att man skapat fruktbara spänningar mellan text och bild. Det andra exemplet gäller web-design-projektet *The Brick Testament*, som iscensätter bibliska scener med legobitar (Dupertius) i syfte att uppmärksamma texternas "vuxna" innehåll. Projektet kan uppfattas som en reaktion mot hur Bibeln vanligen presenteras för barn och tydliggör hur stora ingrepp som krävs för att översättare ska kunna åstadkomma en begriplig bibeltext.

Vilken roll bör då bibelforskarna spela? Räcker det med att bedriva ideologikritik eller borde fler forskare också bli aktörer? Beal visionerar om en framtid där bibelvetare samverkar med konstnärer och IT-designers för att kommunicera bättre med allmänheten. Susanne Scholtz talar för att det nu är hög tid att producera befrielseologisk och genusteoretiskt medveten bibelfilm för barn, knappt tänkbart i en svensk icke-konfessionell universitetskontext. Cheryl Exum får sista ordet och reflekterar då över sitt eget försök att återberätta bibeltext för barn på

1980-talet. Till exempel ångrar hon att hon inte tillät mer dissonans mellan text och bild. En angelägen fråga till författarna gäller varför en volym om identitetskonstruktioner av den ”andre” rymmer så få röster utanför Europa/Nordamerika. Exum sätter också fingret på hur lätt det är att skriva ut recept för barn utan att ställa grundfrågan: Vad vill barnet ha? Själv ställer jag mig frågan om det över huvud taget är möjligt att bedriva forskning om barns representation i texter, utan att själv objektifiera eller tala över huvudet på barn.

För den som trodde att barnbiblar är ett oskyldigt fenomen utgör *Text, Image, and Otherness in Children's Bibles* nyttig läsning. Barnbiblar kan användas som ett lackmestest över ideologiproduktionen i ett samhälle. Vad vill just det här samhället förmedla till nästa generation och vilka värden står på spel? Volymen gestaltar mötet mellan bibelvetenskap, cultural studies och childhood studies och visar enligt min mening hur bibelforskningen kan bidra till samhällsdebatten. Därmed svarar den också mot den inriktning och det patos som präglat Athalya Brenners forskargärning.

Mikael Larsson, Uppsala universitet

Patricia Walters, *The Assumed Authorial Unity of Luke and Acts: A Reassessment of the Evidence*. SNTSMS, 145. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. Häftad. XIV + 238 sidor. ISBN: 9780521183970. £21.99.

Studier som ifrågasätter att samma författare/redaktör ligger bakom Lukasevangeliet och Apostlagärningarna är mycket ovanliga. I en kommentar från 1933 studerar A. C. Clark språkliga och stilistiska skillnader mellan de bägge texterna, och drar slutsatsen att dessa skillnader är så stora att texterna måste vara verk av olika författare. I en kort artikel från 1974 kartlägger A. W. Argyle skillnader i ordval mellan Luk och Apg, och identifierar sextio par av synonymer, där det ena alternativet används i Luk och det andra i Apg. De flesta av dessa förekommer bara vid enskilda tillfällen, men han pekar också på att $\tau\epsilon$ används 158 ggr i Apg, mot 8 i Luk; att $\pi\alpha\iota\delta\acute{\iota}\omicron\nu$ inte förekommer i Apg, trots 13 ggr i Luk, och att Apg två gånger använder ordet $\kappa\rho\acute{\alpha}\beta\alpha\tau\tau\omicron\varsigma$, som trots att det finns i parallellställena i Mark inte förekommer i Luk.

När Patricia Walters tar upp den här frågan i sin avhandling (framlagd 2005, utgiven inbunden 2009 och i paperback 2010), tar hon fasta på att en återkommande kritik mot Clarks och Argyles arbeten är att de inte tar hänsyn till författarens användning av källor, och därmed riskerar att studera källmaterialets ordval och uttrycks sätt i stället för författarens. För att studera text som med säkerhet härrör från författaren/redaktören, begränsar hon sig till avsnitt som fogar samman olika berättelser eller sammanfattar föregående material. I stället för att själv identifiera sådana, läser hon de forskare som gjort heltäckande studier av vilka avsnitt i Luk och Apg som uppfyller hennes kriterier – Cadbury, Bultmann, Fitzmyer, Bovon, Co, Sterling, Dibelius, Benoit och Conzelmann – och väljer ut dem som en majoritet av dessa ansett vara redaktionella fogar och sammanfattningar: sammantaget 44 avsnitt på mellan en halv och sex verser.

I sin analys vill Walters enbart använda sådana stilkonventioner som var allmänt kända under antiken. Därför studerar hon Aristoteles, Pseudo-Demetrius,

Dionysios av Halikarnassos och Pseudo-Longinus. De flesta av de stilkonventioner hon finner nämnda hos dessa förekommer alltför sällsynt i de utvalda 44 avsnitten för att kunna analyseras, men fem är tillräckligt vanliga för att gå vidare med: (1) vokalmöten; (2) dissonanta konsonantkombinationer; (3) sekvenser av enbart långa stavelser; (4) vilket syntaktiskt element som avslutar en sats; (5) val av konnektiv partikel.

Dessa antika stilkonventioner vill hon analysera med χ^2 -tester, en statistisk metod som mäter huruvida skillnaderna mellan två olika fördelningar inom samma kategorier är att betrakta som en slumpmässig variation, eller om någon annan förklaring bör sökas. För att kunna genomföra sådana tester, fördelar hon antalet förekomster av de olika stilkonventionerna i lagom stora grupper. Vokalmötena indelas i möten mellan två långa, två korta eller en lång och en kort vokal. Sekvenser av enbart långa stavelser fördelas mellan kortare sekvenser (1–4 långa stavelser i följd) och längre (5–10 långa stavelser i följd). Konnektiva partiklar fördelas mellan parataktiska $\kappa\alpha\iota$ och övriga konnektiva partiklar. Satsavslutningarna fördelas efter om det avslutande syntaktiska elementet är en prepositionsfras, ett subjekt, ett direkt objekt, ett finit verb, ett indirekt objekt eller något annat. När det gäller dissonanta konsonantkombinationer får hon bekymmer med att flera av de kombinationer hon vill studera (som $\kappa\lambda$, $\nu\vartheta$ och $\nu\chi$) förekommer alltför sällan för att χ^2 -testet ska vara genomförbart, och hon får därför nöja sig med fem kategorier: $\nu\pi$ mellan ord, $\nu\tau$ mellan ord, $\nu\tau$ inom ord, $\nu\kappa$ mellan ord, $\nu\delta$ oavsett om det förekommer mellan eller inom ord, och slutligen ”övriga”. För samtliga fem stilkonventioner genomför hon sedan χ^2 -tester, som med mellan 95 % och 99,9 % konfidensnivå visar att variationen mellan Luk och Apg har andra orsaker än rent slumpmässig variation.

I ett förvånansvärt kort avsnitt, som dessutom inte tar hänsyn till vilka stilkonventioner som visat sig vara mätbara, utvärderar Walters möjligheten att skillnaderna skulle kunna bero på att samma författare skriver i olika genrer, att författaren medvetet varierar sin stil eller att han skrivit de båda texterna med så stort mellanrum att han hunnit utvecklas som skribent. Samtliga dessa förklaringar avfärdar hon som otillräckliga, och därefter återstår bara slutsatsen att Luk och Apg har olika författare/redaktörer.

Walters har på ett exemplariskt sätt sammanfattat och dragit slutsatser från den tidigare forskningen på hennes område. Hon visar höga ambitioner genom att ställa höga krav både när hon väljer textavsnitt att studera och stilkonventioner att analysera, redovisar noggrant sina val och för ett resonemang som är lätt att följa med i.

Genom att välja de avsnitt en majoritet av tidigare forskare ansett vara fogar och sammanfattningar, undviker Walters att utvärdera de formkritiska antaganden hon gjort sig beroende av, och som omvärderats ett flertal gånger under forskningshistorien. Hennes kriterium ger henne också en ganska liten textmassa att arbeta med: 1 232 ord, drygt 3 % av de 38 000 ord som finns i Luk och Apg. Ett så litet urval rimmar dåligt med den statistiska metod hon valt, som inte bara ger möjligheten att behandla stora mängder text, utan också blir avsevärt tillförlitligare på större mängder data.

Det är ingen tvekan om att de stilkonventioner hon studerar förekommer olika ofta i de textavsnitt hon valt i Luk respektive Apg – det framgår redan av de antal förekomster hon har räknat – men det finns ingen anledning att förutsätta att de är av det slaget att de pekar på olika författare. Den statistiska beräkningsmetod hon valt riskerar att ge en falsk känsla av säkerhet, genom att dra uppmärksamhet från de egenskaper hos texten som ligger till grund för beräkningarna. Eftersom χ^2 -testet inte mäter hur vanliga de olika stilkonventionerna är i texten, utan enbart hur vanliga de är i relation till varandra, blir det sätt på vilket Walters delar upp de olika förekomsterna i kategorier avgörande för resultatet.

Det resonemang där Walters introducerar stilkonventionen dissonanta konsonantkombinationer ger intryck av att vara både genomtänkt och väl förankrat i en antik diskurs, men det fokuserar på betydligt mer dissonanta kombinationer än de $\nu\tau$ som utgör hälften av de förekomster hon sedan finner. Hennes indelning av konsonantkombinationer i olika kategorier verkar inte bygga på andra kriterier än att varje kategori ska ha det minimiantal om fem förekomster som krävs för att χ^2 -testet ska vara genomförbart. Varför är det annars avgörande om konsonanterna ν och τ möts *inom* eller *mellan* två ord, medan detta inte spelar någon roll för konsonanterna ν och δ ? När hon sedan inte kvalitetsssäkrar metoden genom en kontrollstudie på ett annat par av texter, blir det svårt att tillerkänna metoden någon tillförlitlighet.

När jag själv gör ett försök att tillämpa den del av Walters metod som bygger på konsonantkombinationerna $\nu\pi$, $\nu\tau$, $\nu\kappa$ och $\nu\delta$ på olika texter, blir resultatet blandat. För Walters ural, liksom för hela Luk jämfört med hela Apg, får jag samma resultat som hon – skillnaderna beror med 99 % konfidensnivå på något annat än slumpen. För Gal och 1 Thess måste hypotesen att skillnaderna beror på något annat än slumpen förkastas, vilket är förväntat om Paulus skrivit bägge de breven. När jag jämför Rom och 1 Kor får jag däremot resultatet – med 95 % konfidensnivå – att skillnaderna beror på något annat än slumpen.

Sammantaget utgör Walters studie ingen anledning att ifrågasätta rådande konsensus om gemensamt författarskap vare sig för Rom och 1 Kor eller för Luk och Apg. Däremot utgör den en intressant illustration av svårigheterna med att ta metoder som visat sig vara fruktbara inom naturvetenskapen, och på ett meningsfullt sätt använda dem inom humaniora.

Carl Johan Berglund, Uppsala universitet

Amanda Witmer, *Jesus, the Galilean Exorcist: His Exorcisms in Social and Political Context*. LNTS, 459. London / New York: T&T Clark International, 2012. Inbunden. 264 sidor. ISBN: 9780567575524. \$120.00.

Jesus, the Galilean Exorcist: His Exorcisms in Social and Political Context av Amanda Witmer är en bearbetning av hennes avhandling (2009) från McMaster University.

Witmers introduktion (kap. 1) presenterar frågor och syften, metod och teori samt tidigare forskning kring den historiske Jesus som exorcist. Hon söker inte förstå den historiske Jesu exorcismer utifrån ett teologiskt perspektiv, utan utifrån ett sociopolitiskt perspektiv, där exorcismerna ses som en, främst galileisk, reakt-

ion på det politiska förtrycket från romarna. Tesen är att Jesu verksamhet som exorcist och helare var huvudsälet till motståndet från Pilatus och Herodes Antipas. För Witmer är det religiösa och det politiska tätt sammanknutet.

Som avgränsning undersöker hon främst Galileen under den första tredjedelen av det första århundradet. I hennes rekonstruktion av Galileen med dess politiska, sociala och ekonomiska situation vid Jesu tid kombineras metoder från fält såsom arkeologi, tvärkulturell antropologi och etnografi samt judisk och romersk litteratur. Witmer visar att ingen forskning har undersökt Jesu exorcistiska verksamhet ur ett sociopolitiskt perspektiv kopplat till Galileen. Hon finner tre signifikanta mönster ur socio- och antropologisk analys: (1) besatthet är kopplat till marginalisering och förtryck; (2) exorcismer sker i det offentliga rummet, i synagogan eller på öppen plats, vilket resulterar i visshet om dessa hos de judiska och romerska myndigheterna och därmed deras irritation; samt (3) exorcismerna väckte kontrovers bland judar såväl som romare då de hotade *Pax Romana*.

Till detta kommer naturligtvis Witmers rekonstruktion av den historiske Jesus utifrån, i hennes fall, synoptikernas skildring av honom i möten med demoner. Med utgångspunkt i tvåkällshypotesen arbetar Witmer med de klassiska äkthetskriterierna.

”Spirit Possession and Exorcism in the Ancient World” (kap. 2) placerar Jesu exorcismer i både en judisk och en hellenistisk kontext för att söka åskådarnas perspektiv och förståelse. Ur ett antropologiskt perspektiv argumenterar Witmer för att demoner förstods inom paradigmet marginalisering – dualistiskt trossystem. Marginalisering är något av ett favorittema för Witmer, vilket bland annat speglas i hennes analys av t.ex. *Jubileerboken*, *Qumranskrifter* och *1 Henok*. Witmer konkluderar att än visar inget material att demoner besatte människor, vilket får henne att undersöka exorcism hos Josefus (om Eleasar), Lukianos av Samosata, Filostratos och Hanina ben Dosa.

”The Socio-Political Context – Galilee in 30 CE” (kap. 3) fokuserar på Galileen och dess karaktär av jordbrukssamhälle och de sociala omständigheter som rådde under Herodes den Store och Herodes Antipas. Antropologi visar att besatthet och jordbrukssamhällen, särskilt hierarkiska sådana med slavar och politiskt förtryck, hör samman. Galileen beskrivs som plats för stratifieringar, sociala spänningar och ekonomiska bördor samt som geografiskt sårbart. Detta orsakade sociala motståndsrörelser jämte profetiska och messianska rörelser.

”Jesus the Exorcist: The Indirect Evidence” (kap. 4) analyseras med hjälp av de klassiska autenticitetskriterierna och berör allt evangeliematerial som hänvisar till Jesus som exorcist, samt det material som indikerar att Jesus själv var besatt. Enligt Witmer är det en universal antropologisk praxis att framgångsrika helare och exorcister själva genomgått en tid av besatthet eller prövning. Detta skall då speglas i Jesu dop och ökenvistelsen. Beelsebulkontroversen och anklagelsen mot Jesus som besatt (Mark, Q) anser Witmer vara autentisk, främst till följd av genanskriteriet – vilket är ett kriterium hon dömer mycket material som autentiskt eller ej genom. Witmers konklusion är att stora delar av berörda perikoper är autentiska. Mark ses som det mest tillförlitliga evangeliet, då hon ser en bearbetning i Matt och Luk till den tolkningsram och Jesusgestaltning de vill framhäva.

Mark är även det evangelium som, enligt Witmer, tydligt knyter samman andligt och (socio-) politiskt. Därmed avvisas till exempel Twelftrees mer teologiska tolkning av exorcisten Jesus. Exempelvis förknippas istället ”Den orena andens återkomst” (nästan exakt ordagrann lydelse i Q, Matt och Luk) med antropologiska teorier om rent/orent i den tidens samhälle. För övrigt är Witmer, utifrån dissimilaritetskriteriet, frågande inför varför Q med sitt återkommande tema om Guds rike har så få skildringar av och nedtonar exorcismer.

”Jesus the Exorcist: The Direct Evidence” (kap. 5) fokuserar på Jesu exorcismer med Mark som utgångspunkt. Efter en terminologisk diskussion baserad på Douglas om rent/orent kopplat till sociopolitik, analyserar Witmer följande synoptiska perikoper: ”Den demonbesatte i synagogan” (Mark, Luk), ”En demonbesatt i Gerasa” (Mark, Matt, Luk), ”En pojke med en stum och döv ande” (Mark, Matt, Luk) samt ”Den syrisk-fenikiska kvinnan” (Mark, Matt).

Witmer börjar med att analysera berättelserna textmässigt och historiskt samt kontextualisera dem. Hon diskuterar såväl etymologiska såväl som geografiska detaljer i texterna. Skillnader mellan synoptikerna, som tillägg, bortplockat material och bearbetningar diskuterar. Witmer använder kriterierna för att belägga de mest ursprungliga och autentiska delarna och så avskilja den tidiga kyrkans reflektion. Återigen spelar genanskriteriet den största rollen i hennes argumentation. Genomgående, men särskilt vad gäller pojken med den stumma och döva demonen, visar Witmer hur tendensen hos Matt och Luk är att tona ned våldet likaväl som demonens kraft vid exorcismen – möjligtvis för att skydda Jesus från att förknippas med magiker. Denna perikop, påpekar hon också, är otydlig i gränsen mellan exorcism och helande.

Därefter anläggs ett sociologiskt, antropologiskt och/eller politiskt perspektiv på Jesu möten med demoner och de besatta. Witmer visar hur de besatta är utanför den sociala och/eller geografiska (t.ex. syrofenikiskan i Tyros) gemenskapen som så gestaltar tydliga gränser. Utifrån Legionberättelsen menar Witmer att perikopen kan vara en antropologisk gestaltning av Rom som förtryckare och den besatte som den förtryckte. ”In fact the two aspects of the story, the spiritual and political, must be kept in tension for a full understanding of both the possession and the exorcism” (175). Witmer diskuterar Jesu och demonernas reaktion på varandra, liksom den besattes identitet. Hennes konklusion utifrån dessa synoptiska perikoper är även här att de alla, till stor del, är autentiska.

”Conclusion: Reconstructing Jesus, the Jewish Galilean Exorcist” (kap. 6) återknyter till samtliga kapitler och Witmer visar återigen hur exorcism bör förstås ur ett politiskt, sociologiskt och sociopolitiskt perspektiv då alla dessa perspektiv är sammanbundna. Witmer menar att den historiske Jesus i de allra tidigaste traditionerna var känd som en andefylld exorcist med egen erfarenhet av onda andar – likt andra samhällsfarliga profetmessianska och sociala revoltörer.

Nu till några kritiska påpekanden. Appliceringen av autenticitetskriterierna hade kunnat vara mer frekvent och djupgående. Här och var finns hänvisningar (”...enligt x-kriteriet...”) till dem. Kriterierna tycks hamna i skymundan, bland Witmers många andra metoder och perspektiv.

Witmers outtalade postkoloniala perspektiv kan tillföra en del saker inom exegetik, särskilt hennes spännande och viktiga kombination av metoder. Den utlo-

vade undersökningen av Jesu exorcismer ur ett socialt och politiskt perspektiv görs, men frågan är om hon inte tvingar fram en del slutsatser genom att applicera sådana perspektiv på undersökta perikoper. Jag är inte fullt övertygad av hennes slutsatser, såsom att Jesu exorcistiska verksamhet var orsaken till korsfästelsen. Vidare är jag tveksam till att Jesus som exorcist helt och fullt kan diskuteras och förstås utan ett teologiskt och eskatologiskt perspektiv, vilket Witmer undviker. Med detta sagt, bör denna systematiska bok ändå rekommenderas.

Jennifer Nyström, Lunds universitet

Till redaktionen insänd litteratur

- Allison, Dale C., Volker Leppin, Choon-Leong Seow, Hermann Spieckermann, Barry Dov Walfish och Eric Ziolkowski (red.), *Encyclopedia of the Bible and Its Reception*. Vol. 3: Athena – Birkat ha-Minim. Berlin / New York: de Gruyter, 2011. Inbunden. XXVIII sidor + 1224 spalter. ISBN: 9783110183719. €238.00.
- Allison, Dale C., Volker Leppin, Choon-Leong Seow, Hermann Spieckermann, Barry Dov Walfish och Eric Ziolkowski (red.), *Encyclopedia of the Bible and Its Reception*. Vol. 4: Birsha – Chariot of Fire. Berlin / New York: de Gruyter, 2012. Inbunden. XXVIII sidor + 1198 spalter. ISBN: 9783110183726. €238.00.
- Allison, Dale C., Volker Leppin, Choon-Leong Seow, Hermann Spieckermann, Barry Dov Walfish och Eric Ziolkowski (red.), *Encyclopedia of the Bible and Its Reception*. Vol. 5: Charisma – Czaczkes. Berlin / Boston: de Gruyter, 2012. Inbunden. XXVII sidor + 1230 spalter. ISBN: 9783110183733. €238.00.
- Allison, Dale C., Volker Leppin, Choon-Leong Seow, Hermann Spieckermann, Barry Dov Walfish och Eric Ziolkowski (red.), *Encyclopedia of the Bible and Its Reception*. Vol. 6: Dabbesheth – Dreams and Dream Interpretation. Berlin / Boston: de Gruyter, 2013. Inbunden. ISBN: 9783110183740. €238.00.
- Angel, Joseph L. *Otherworldly and Eschatological Priesthood in the Dead Sea Scrolls*. STDJ, 86. Leiden: Brill, 2010. Inbunden. XIV + 382 sidor. ISBN: 9789004181458. €133.00.
- Becker, Eve-Marie och Anders Runesson (red.). *Mark and Matthew I: Comparative Readings: Understanding the Earliest Gospels in their First-century Settings*. WUNT, 271. Tübingen: Mohr Siebeck, 2011. Inbunden. IX + 491 sidor. ISBN: 9783161508370. €139.00.
- DeConick, April D. *Holy Misogyny: Why the Sex and Gender Conflicts in the Early Church Still Matter*. London och New York: Continuum, 2011. Inbunden. 182 sidor. ISBN: 978826405616. £17.99.
- Eidevall, Göran. *Sacrificial Rhetoric in the Prophetic Literature of the Hebrew Bible*. Lewiston, NY: Edwin Mellen Press, 2012. Inbunden. 272 sidor. ISBN: 9780773429154. \$139.95.
- Goodman, Martin, George van Kooten och Jacques van Ruiten (red.). *Abraham, the Nations, and the Hagarites: Jewish, Christian, and Islamic Perspectives on Kinship with Abraham*. TBN, 13. Leiden, Brill, 2010. Inbunden. XXXVI + 578 sidor. ISBN: 9789004188433. €175.00.
- Holmén, Tom (red.). *Jesus in Continuum*. WUNT, 289. Tübingen: Mohr Siebeck, 2012. Inbunden. XXVI + 492 sidor. ISBN: 9783161506833. €129.00.
- Joosten, Jan. *The Verbal System of Biblical Hebrew: A New Synthesis Elaborated on the Basis of Classical Prose*. Jerusalem Biblical Studies, 10. Jerusalem: Simor Ltd., 2012. Inbunden. VIII + 513 sidor. ISBN: 96524200910. \$75.00.
- Karakolis, Christos, Karl-Wilhelm Niebuhr och Sviatoslav Rogalsky (red.). *Gospel Images of Jesus Christ in Church Tradition and in Biblical Scholarship:*

- Fifth International East-West Symposium of New Testament Scholars, Minsk, September 2 to 9, 2010.* WUNT, 288. Tübingen: Mohr Siebeck, 2012. Inbunden. XIII + 458 sidor. ISBN: 9783161519086. €119.00.
- Keener, Craig S. *The Historical Jesus of the Gospels.* Grand Rapids: Eerdmans, 2009. Häftad. 869 sidor. ISBN: 9780802868886. \$52.00.
- Le Donne, Anthony. *The Historiographical Jesus: Memory, Typology, and the Son of David.* Waco, Texas: Baylor University Press, 2009. Inbunden. XIV + 309 sidor. ISBN: 9781602580657. \$49.95.
- Maeir, Aren M., Jodi Magness and Lawrence H. Schiffman (red.). *'Go Out and Study the Land' (Judges 18:2): Archaeological, Historical and Textual Studies in Honor of Hanan Eshel.* JSJSup, 148. Leiden: Brill, 2012. Inbunden. XXXVIII + 455 sidor. ISBN: 9789004202689. €143.00.
- Mathewson, David L. *Verbal Aspect in the Book of Revelation: The Function of Greek Verb Tenses in John's Apocalypse.* Leiden: Brill, 2010. Inbunden. VI + 206 sidor. ISBN: 9789004186682. €98.00.
- McDonald, Lee Martin. *Formation of the Bible: The Story of the Church's Canon.* Peabody, Mass.: Hendrickson, 2012. Häftad. 192 sidor. ISBN: 9781598568387. \$24.95.
- McIver, Robert K. *Memory, Jesus, and the Synoptic Gospels.* SBLRBS, 59. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2011. Häftad. XII + 241 sidor. ISBN: 9781589835603. \$29.95.
- Myung Lyu, Sun. *Righteousness in the Book of Proverbs.* FAT 2:55. Tübingen: Mohr Siebeck, 2012. Häftad. XI + 154 sidor. ISBN: 9783161498725. €44.00.
- Nordgaard Svendsen, Stefan. *Allegory Transformed: The Appropriation of Philonic Hermeneutics in the Letter to the Hebrews.* WUNT 2:269. Tübingen: Mohr Siebeck, 2009. Häftad. XV + 273 sidor. ISBN: 9783161499685. €59.00.
- Pardee, Nancy. *The Genre and Development of the Didache: A Text-Linguistic Analysis.* WUNT 2:339. Tübingen: Mohr Siebeck, 2012. Häftad. XI + 231 sidor. ISBN: 9783161483981. €69.00.
- Petter, Donna Lee. *The Book of Ezekiel and Mesopotamian City Laments.* Orbis Biblicus et Orientalis, 246. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht / Fribourg: Academic Press, 2011. Inbunden. XV + 198 sidor. ISBN: 9783525543672 / 9783727816901. € 54.99.
- Sandnes, Karl Olav. *The Gospel 'According to Homer and Virgil': Cento and Canon.* NovTSup, 138. Leiden: Brill, 2011. Inbunden. XII + 280 sidor. ISBN: 9789004187184. € 103.00.
- Schultheiss, Tanja. *Das Petrusbild im Johannesevangelium.* WUNT 2:329. Tübingen: Mohr Siebeck, 2012. Häftad. XI + 379 sidor. ISBN: 9783161519260. € 84.00.
- Trebilco, Paul. *Self-designations and Group Identity in the New Testament.* Cambridge: Cambridge University Press, 2011. Inbunden. 392 sidor. ISBN: 9781107012998. £60.00.

- Vander Stichele, Caroline och Hugh Pyper (red.), *Text, Image, and Otherness in Children's Bibles: What Is in the Picture?* SBLSS, 56. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2012. Häftad. 364 sidor. ISBN: 9781589836617. \$31.95.
- Wachtel, Klaus och Michael W. Holmes (red.). *The Textual History of the Greek New Testament: Changing Views in Contemporary Research*. SBL Text-Critical Studies, 8. Leiden: Brill, 2012. Inbunden. VIII + 226 sidor. ISBN: 9789004219694. €99.00.
- Weeks, Noel K. *Sources and Authors: Assumptions in the Study of Hebrew Bible Narrative*. Perspectives on Hebrew Scriptures and its Context, 12. Piscataway, NJ: Gorgias Press, 2011. Inbunden. 390 sidor. ISBN: 9781463200343. \$158.65.
- Witmer, Amanda. *Jesus, the Galilean Exorcist: His Exorcisms in Social and Political Context*. LNTS, 459. London och New York: T&T Clark International, 2012. Inbunden. 264 sidor. ISBN: 9780567575524. \$120.00.
- Zetterholm, Magnus och Samuel Byrskog (red.). *The Making of Christianity: Conflicts, Contacts, and Constructions: Essays in Honor of Bengt Holmberg*. CBNTS, 47. Winona Lake: Eisenbrauns, 2012. Häftad. XVI + 464 sidor. ISBN: 9781575068176. \$47.50.

Svenska Exegetiska Sällskapet (SES)

Svenska Exegetiska Sällskapet (tidigare Uppsala Exegetiska Sällskap) grundades 1936. SES är en sammanslutning av personer med ett intresse för bibelvetenskap i dess skilda former. Sällskapet anordnar varje år en Exegetisk Dag och ger också ut *Svensk exegetisk årsbok (SEÅ)*. Styrelsen strävar efter att hålla årsbokens kvalitet på hög internationell nivå. En fullständig förteckning över tidigare årgångar och deras innehåll finns på hemsidan.

Medlemskap i Svenska Exegetiska Sällskapet är öppet och kan anmälas på hemsidan. Kostnaden för årsboken är SEK 250 (för studenter SEK 150; utanför Sverige SEK 350) och då ingår medlemsavgiften. Äldre årgångar av årsboken kan beställas via hemsidan (<http://www.exegetiskasallskapet.se/>). Där återfinns också anvisningar för medverkande.

SEÅ senaste årgångar

72	2007	Psykologi och Exegetik / Psychology and Exegesis
73	2008	Qumranfynden 60 år / Sixty Years of Qumran Research
74	2009	Vägar till Jesus: Minnesbilder och muntlig tradition / Jesus: Memory and Oral Tradition
75	2010	Moseböckerna i aktuell forskning / The Pentateuch in Recent Research
76	2011	Apokalyptikens ansikten / Faces of Apocalypticism
77	2012	Receptionshistoria i den tidiga kyrkan / Reception History in the Early Church
78	2013	Offer i Bibeln / Sacrifice in the Bible

*****

SEÅ 79 (2014)

Etnicitet i Bibeln och i bibelvetenskaplig forskning/ Ethnicity in the Bible and in biblical scholarship

Innehåller bland annat
material från Exegetiska
dagen, september 2013

Bli medlem i SES och
prenumerera på SEÅ

www.exegetiskasallskapet.se